

RESPONS

RECENSIONSTIDSKRIFT FÖR HUMANIORA & SAMHÄLLSVETENSKAP

NUMMER 6 · DECEMBER 2014 · PRIS 79 SEK

TEMA

MELLANÖSTERN

FOLKSTYRE UTAN FRIHET?

Demokrati är mer än majoritetsstyre

Av Kay Glans

MED DEMOKRATI MENAR man i Väst något mer än enbart fria val. Till ett sådant politiskt system räknar vi också en rad skydd mot majoritetens möjligheter att förtrycka minoriteter och individer, såsom religionsfrihet och yttrandefrihet. Ett demokratiskt system bör också främja individens autonomi i en rad dimensioner. Den amerikanske författaren Fareed Zakaria påpekade i sin inflytelserika bok *Frihetens framtid* (2006) att dessa begränsningar av majoritetsstyret inte var självklara utanför västvärlden och att det också finns något sådant som en illiberal demokrati. En sådan utgör ett folkstyre i meningen att majoritetens åsikter får gehör, men samtidigt är grundläggande friheter inskränkta och individens autonomi begränsad. Det kan helt enkelt vara så att majoriteten av en befolkning inte vill ha friheter av detta slag. Zakaria lyfte bland annat fram Mellanöstern som en region där illiberala demokratier var att förvänta; i många fall var de icke-demokratiskt tillsatta härskarna mer liberala än samhällena de härskade över.

Shadi Hamid, som blivit uppmärksammasad för sin bok *Temptations of Power*, säger i intervjun i temablocket om Mellanöstern (s. 17) att islamismen blir alltmer konservativ när förhållandena demokratiseras. Majoriteten av befolkningen i till exempel Egypten anser att islam ska präglade det sekulära samhället. Att det förhåller sig så beror enligt Hamid på att islam inte på samma sätt som kristendomen skiljer på världslig och religiös makt. Han menar ändå att utvecklingen måste bejaktas, för illiberala demokratier är trots allt att föredra framför illiberala diktaturer.

När det gäller individens autonomi finns det kanske andra faktorer än religionen som är betydelsefulla. Den amerikanske juristen Mark S. Weiner lyfte i *The Rule of the Clan* (2013) fram den betydelse som familjestrukturen har i sammanhanget. Den individuella frihet vi har i väst förutsätter att släktbanden har försvagats dra-

matiskt. Om vi blir utsatta för brott är det staten, inte släkten, som skipar rättvisa. Om vi hamnar på obestånd är det välfärdsstaten, inte släkten, som tillhandahåller ett skyddsnät. Denna individualism förutsätter en stark stat. (Den svenska statsindividualismen är ett renodlat exempel på detta mönster.) Weiner varnar för att vi får en tillbakagång till ett samhälle där klaner åter spelar en central roll om staten försvagas. Hans polemik riktar sig här mot nyliberaler som inte inser hur viktig staten är för den individuella friheten.

Mellanöstern präglas däremot enligt Weiner av vad som kallas "clannism", starka informella nätverk som baseras på släktskap och traditionell patriarkal auktoritet. Clannism sätter starka gränser för den individuella autonomi, men också för den politiska utvecklingen, eftersom det är svårt att vinna gehör för insatser för det allmänna bästa i samhällen där lojaliteten mot den egna gruppen dominerar. Weiner anser för övrigt att det mer är familjestrukturen än religionen som påverkar muslimska invandras integration i Europa.

Jag vill här också ta tillfället i akt att tacka våra läsare för det gångna året, som är det tredje året för *Respons*. Man brukar säga att ett medieprojekt behöver 1000 dagar på sig för att visa sin potential och det har vi nu haft. När vi går in i det fjärde året kommer *Respons* att ha en förstärkt redaktion och möjligheter att utöka verksamheten så att tidskriften kan bli ännu tydligare som alternativ för de läsare som inte är tillfredsställda med dagstidningarnas bevakning av facklitteraturen – och en ännu bättre plattform för de akademiska skribenter som vill nå en bredare publik. ■

Kay Glans

Chefredaktör och ansvarig utgivare

Innehåll

Noterat s. 6

Analys s. 8

Japan anser sig behöva rusta för att kunna försvara freden

Debatt s. 10

· Är Åkesson fascist? Var Hitler demokrat?
· Historikernas roll i dagens samhälle

TEMA MELLANÖSTERN

AV FREDRIK MEITON s. 17

Motsättning mellan demokrati och liberalism präglar Mellanöstern
Intervju med Shadi Hamid

AV INGA BRANDELL s. 20

Revolution, kontrarevolution och geopolitik i mellanöstern

· Gulfen – En framtida krutdurk
Bitte Hammargren
· Det här är vår tid – Fyra kvinnor efter revolutionen i Tunisien
Fanny Härgestam
· Doktor Nasser har ingen bil
Tina Thunander

AV EMMA LUNDGREN JÖRUM s. 24

Oumbärlig för att förstå konflikten i Syrien

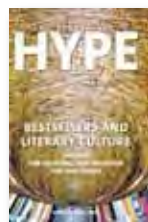
· Syrien brinner – Hur revolutionen mot Assad blev ett inbördeskrig
Aron Lund

KONSTARTERNA & MEDIERNA

AV INGEMAR ALGULIN s. 26

· Fritänkarna – Alternativ svensk litteraturhistoria
Torbjörn Säfve
· Under tidens yta
– En annorlunda svensk poesihistoria
Jonas Ellerström

AV TORBJÖRN ELENSKY s. 29

· En sommar med Montaigne
Antoine Compagnon

AV LARS LÖNNROTH s. 31

· Hype – Bestsellers and Literary Culture
Jon Helgason, Sara Kärrholm & Ann Steiner (red.)

AV TOMMY GUSTAFSSON s. 32

· När bara den bästa TV:n var god nog åt barnen – Om sjuttioalets svenska barnprogram
Malena Janson

UTBLICK

AV MATS BERGQUIST s. 35

Ett mångnationellt imperium som var både gammaldags och före sin tid

· The Idea of Galicia – History and Fantasy in Habsburg Political Culture
Larry Wolff
· A Mad Catastrophe – The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire
Geoffrey Wawro

POLITIK & SAMHÄLLE

AV INGA SANNER s. 38

· Att veta sin klass – Kvinnors uppåt-gående klassresor i Sverige
Lena Sohl

AV KLAS ÅMARK s. 41

· Partiledaren som klev in i kylan – Berättelsen om Juholts fall och den nya politiken
Daniel Suhonen

AV MAGNUS P. ÄNGSAL s. 43

· Språk och diskriminering
Lann Hornscheidt & Mats Landqvist

AV MAGNUS CHRISTIANSSON s. 45

· Minnet och elden – En politisk memoar med samtida synpunkter
Pierre Schori

EKONOMI

AV LOTTA ENGZELL-LARSSON s. 48

· Tänk som ett freak
Steven D. Levitt & Stephen J. Dubner

HISTORIA

AV HÅKAN ARVIDSSON s. 50

· Fru Petrovas sko – En rysk spiontragedi i 50-talets Australien
Wilhelm Agrell

AV CHARLOTTA SEILER BRYLLA s. 52

· Röd kärlek – En östtysk familjehistoria
Maxim Leo

TEMA I DETTA NR: MELLANÖSTERN

Demokrati handlar om att spegla folkviljan och om befolkningen är religiöst konservativ leder det till en demokrati utan liberalism, säger Shadi Hamid i en intervju med Respons. Dessutom recenseras fyra nya svenska böcker om Mellanöstern.

AV ANDREAS ÅKERLUND s. 54

· *Skandinavien als Zuflucht für jüdische Intellektuelle 1933–1945*
Izabela A. Dahl & Jorunn Sem Fure (red.)

AV JANKEN MYRDAL s. 56

· *Att bruka men inte äga – Arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag*
Anders Wästfelt

KLASSIKERN

AV ANNA WILLIAMS s. 58

· *The Madwoman in the Attic*
Sandra Gilbert & Susan Gubar

FILOSOFI & PSYKOLOGI

AV KENNETH NYBERG s. 62

· *Carl Peter Thunberg – Botanist and Physician – Career-Building across the Oceans in the Eighteenth Century*
Marie-Christine Skuncke

AV JOHAN WENNSTRÖM s. 64

· *Lycka på fullt allvar – En introduktion till positiv psykologi*
Katarina Blom & Sara Hammarkrantz

AV CECILIA WASSÉN s. 66

· *Jesus med judiska ögon*
Svante Lundgren

AV ERIK PERSSON s. 68

· *Det avlägset nära*
Rebecca Solnit

KORTRECENSIONER

AV OLOF PETERSSON s. 70

· *Svenska politiker – Om de folkvalda i riksdag, landsting och kommun*
David Karlsson & Mikael Gilljam (red.)

AV KARIN HELANDER s. 71

· *Margaretha Krook – Drottningen av skrattet och gråten*
Astrid Hasselrot

AV ALF W. JOHANSSON s. 71

· *Claes Annerstedt – Historia om en glömd historiker*
Torgny Nevéus

AV JOHANNES HEUMAN s. 72

· *Italo Calvino – Skönlitteraturen som livsform*
Torbjörn Elensky

AV MATS BERGQUIST s. 73

· *Winston Churchill – Del 2 1939–1965*
Bengt Liljegen

AV OLOF PETERSSON s. 74

· *Politik i det offentliga rummet – Svenska valaffischer 1911–2010*
Nicklas Håkansson, Bengt Johansson & Orla Vigsø

Respons ges ut av Tidskriften Respons AB, som ägs av Kay Glans, Lars Grahn och Alf W. Johansson.

Forté, Riksbankens Jubileumsfond, Svenska Akademien, Vitterhetsakademien, Vetenskapsrådet, samt Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse stödjer verksamheten.

Redaktionsråd: Li Bennich-Björkman, professor i statskunskap, Uppsala; Karin M. Ekström, professor i företagsekonomi, Borås; Lotten Gustafsson, docent i etnologi, Stockholm; Sverker Gustavsson, professor i statskunskap, Uppsala; Magnus Henrekson, professor i nationalekonomi, IFN; Caroline Holmqvist Jonsäter, Försvarshögskolan och London School of Economics; Hans Ruin, professor i filosofi, Södertörn; Inga Sanner, professor i idéhistoria, Stockholm; Ola Sigurdson, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap, Göteborg; Johan Östling, docent i historia vid Lunds universitet/Swedish Collegium for Advanced Study.

Red.

TIDSKRIFTENRESPONS.SE

Tidskriften Respons

Chefredaktör & ansvarig utgivare:
Kay Glans, 08-120 205 20
kay.glans@tidskriftenrespons.se

Senior editor & styrelseordförande:
Lars Grahn
lars.grahn@tidskriftenrespons.se

Senior editor:

Alf W. Johansson
alf.w.johansson@tidskriftenrespons.se

Annonser: Lars Grahn, 070-588 34 50

Utgivare: Tidskriften Respons AB
ISSN 2001-2292
ISBN 978-91-87175-17-6

Grafisk form:

Calle Ljungström & Jens Pihl
info@calleochemma.se

Tryck:

Norra Skåne Offset, Hässleholm

Prenumerationer: tel 031-743 99 05
ekonomitjanst@natverkstan.net

Kontakt:

Tidskriften Respons
Kungsgatan 37, 8 tr
111 56 Stockholm
tel 08-120 205 20
info@tidskriftenrespons.se

Noterat

TYSK GENERATION EGO

► Unga tyskar präglade av Merkel

Vi vill naturligtvis inte insinuera att den tyska veckotidningen *Der Spiegel* härmar *Respons*, men är det bara en tillfällighet att man en kort tid efter att vårt nummer 5, som hade *Generation Ego* som tema, landade i brevlådorna, hade en temaartikel om samma årskullar, fast man föreslår att denna generation ska kallas för *Generation Merkel*? (*Der Spiegel* 10/11) Den kritiskt lagde läsaren kan nog själv dra sina slutsatser ...

Varför beteckningen *Generation Merkel*? Därför att upplevelsen av Angela Merkels tid vid makten i Tyskland har blivit generationsdefinierande för dessa tyskar födda mellan 1985 och 2000 och kanske har de rentav blivit präglade av "Muttis" politiska stil. Merkel må väcka starka känslor runtom i världen men inrikespolitiskt syftar hon till lugn och välstånd och ett tillbakadragande till privatsfären, eftersom inte mycket ska hända i politiken.

Mot detta resonemang kan man förstås invända att de unga tyskar som framträder i *Der Spiegel*'s artikel är ganska lika jämnåriga i andra länder. De är påtagligt mindre intresserade av politik än tidigare generationer, inriktade på framgång och materiellt välstånd och de sätter sig själva i centrum – också i tysk debatt har man talat om *Generation Ego*. Klaus Hurrelmann, som publicerat flera studier om denna generation, karakteriserar dess medlemmar som "egotaktiker", dominerade av en självpreferens

som inte medger uppkomsten av någon vi-känsla. Om de engagerar sig sker det utifrån egenintresse med förhoppningen att detta också ska komma samhället till godo. De är svåra att intressera för klassisk politik och inte särskilt trogna, eftersom flexibilitet, inte kontinuitet, utmärker dem. De påminner om andra länders unga också i det att de bor hemma väldigt länge och anser sig ha ett mycket gott förhållande till sina föräldrar. Som studenter läser de för tentorna, inte för sin andliga utveckling, och sociologen Heinz Bude säger att de kännetecknas av kort uppmärksamhetsspann och fragmentariska kunskaper. De är också som jämnåriga i andra länder präglade av den moderna kommunikationstekniken. De klagar över att de blir distraherade av internet, men får sin huvudsakliga information därifrån. Det är med andra ord ingen tidningsläsande generation.

Men på vissa sätt skiljer de unga tyskarna sig kanske från jämnåriga i andra västländer. För de kvinnliga medlemmarna

av denna generation har det möjligen haft betydelse att förbundskanslern är en kvinna; att se henne hantera manliga politiker kan ha gett dem mod att själva hävda sig. De är sannolikt också speciella på så sätt att de knappt märkt av kriser under sina liv. 11 september drabbade dem inte, inte heller arbetslösheten efter krisen 2008. Bara sju procent sade sig i en enkät 2013 vara oroliga för att inte kunna få arbete efter universitetsstudierna. De är inte ens oroliga inför konkurrensen från flitiga kineser. En ung tysk man som arbetat i Kina säger självsäkert att man där gör saker efter manual och snarare undviker problem än löser dem. *Generation Merkel* uppfattar Tyskland som ett starkt land – och tycks stolta över att det är så.

Hur förhåller de sig då till Tysklands förflutna? Det som många fruktat tycks nu ha inträffat: för en ny generation tyskar har nazitiden blivit historia. Det historiska minnets kraft har klingat av. Det innebär inte att man tränger bort, men känner sig mindre träffad. Som en av de intervjuade i *Der Spiegel*'s artikel säger: "Inte ens min farfar hade något med nazisterna att göra." ■

PIKETTY IFRÅGASATT

► Förbiser entreprenörernas roll

Den franske ekonomen Thomas Piketty har fått ett enormt internationellt genomslag med sitt magnus opus *Le capital au XXIème siècle*. Boken har översatts till engelska och även fått en försvenskning i form av

Jesper Roines introducerande essä till verket (se *Respons* nr 4/2014). Boken har gripit in i den pågående debatten om de ökande ekonomiska klyftorna och i mångas ögon gett diskussionen en gedigen empirisk grund. Men dess faktaunderlag har ifrågasatts av flera kritiker.

Till dem sällar sig nu den kurdisk-svenske ekonomen Tino Sanandaji, verksam vid Institutet för näringslivsforskning i Stockholm, med en artikel i *National Review* med titeln *Piketty's Missing Entrepreneurs* (<http://www.nationalreview.com/article/392596/pikettyps-missing-entrepreneurs-tino-sanandaji>). Enligt Piketty består de amerikaner som befinner sig i den översta 0.1 procent i inkomsttoppen huvudsakligen av rentiärer som har ärvt sina förmögenheter och lever på avkastningen av sitt kapital, samt det han kallar *supermanagers*, anställda företagsledare som förhandlat sig till mycket stora ersättningar, som inte bestäms av marknadskrafter utan av ett skickligt utnyttjande av positioner i hierarkiska organisationer. Det är ju en politiskt mycket laddad bild som tecknas av människor som antingen föds med silversked i mun eller mer eller mindre myglar sig till en silversked och man kan förstå att vänstern tilltalas av den.

Men den vilar på svag empirisk grund, menar Sanandaji. Piketty har missförstått både data och forskning när det gäller USA. Framför allt underskattar han betydelsen av entreprenörer och företagsägare som står för 70 procent av förmögenheten inom det översta toppskiktet. Anställda företagsledare är närmast

försumbara i sammanhanget. Många entreprenörer som blivit rika på sina idéer och företag tar av skattemässiga skäl ut sina förtjänster som avkastning på kapital, vilket i statistiken får det att se ut som om de är rentiärer, men bakom detta kan dölja sig en Bill Gates eller Steve Jobs, menar Sanandaji, människor som blivit framgångsrika genom sin talang.

Sanandaji håller med om att ojämlikheten ökar och att det är ett problem för samhället men Pikettys förklaring till varför skillnaderna växer stämmer inte. Det är i mycket högre grad framgångsrika entreprenörer som drar ifrån. Därav ska man dock inte dra slutsatsen att skillnader som uppkommer på detta sätt alltid är legitima, påpekar Sanandaji. ■

POWER UTAN POINT

► Power point kan försämra inläring

Förr kunde man tala om två slags föreläsare: de med manuskriptet i huvudet och de med huvudet i manuskriptet. Men numera finns det ju också föreläsare med manuskriptet i power point. Hur effektiva är dessa presentationer egentligen? Ofta handlar det ju om att föreläsaren inte presenterar en sammanhängande genomtänkt text utan litet fritt kommenterar sina egna stolpar. Christofer Wecker vid

universitetet i München har gjort en metaanalys av de studier som gjorts sedan mitten av 90-talet om vilka effekter power point-presentationer har på inläring och kommer fram till att effekten är liten och att den i så fall beror på att det är text som har presenterats. Tabeller, grafik och animationer ger över huvud taget ingenting.

I sina egna laboratorieexperiment har Wecker också kommit

” Att en föreläsare presenterar sina egna stolpar ser Wecker som direkt negativt. ”

fram till att power point-bilder rentav kan försämra inläringen eftersom åhörarna betraktar den muntliga kommunikationen som sekundär så snart bilder visas. Att presentera hela föreläsningen fungerar inte för då vill ingen lyssna. Wecker rekommenderar att man med jämna mellanrum mörklägger ”skärmen” så att åhörarna åter fokuserar på den muntliga framställningen. Att en föreläsare presenterar sina egna stolpar ser Wecker som direkt negativt. Det är egentligen bara hen som behöver dem och detta förfarande leder till att den allmänna pedagogiken försämraras. ■

► Bland Respons läsare finns många med specialintressen och särskild nyfikenhet. De hittar texterna och tankarna vi andra missat eller kanske inte visste fanns. Här tipsar de om böckerna och webbsidorna som fascinerar, överraskar eller utmanar.

Vad jag läser

Beata Arnborh är författare och journalist.

Lawrence and Aaronsohn
– T E Lawrence, Aaron Aaronsohn, and the Seeds of the Arab-Israeli Conflict
av Ronald Florence (Viking, 2007)

– Hon är värd hundra män!

Den turkiske generalen var frustrerad, och imponerad. Efter att ha torterats i fyra dagar hade Sarah Aaronsohn inte avslöjat någonting. Hon hade ihärdigt hävdad att hon, och bara hon, var den som spionerat på turkarna.

Hundra år efter första världskriget återvinner vi dess minnen. De är ofta fruktansvärda, som Sarah Aaronsohns öde, men påminner också om hur dåtidens händelser bäddade för dagens värld. Ofta nog har jag återvänt till den amerikanske författaren Ronald Floresces välskrivna dubbelbiografi *Lawrence and Aaronsohn* med undertiteln ”*T E Lawrence, Aaron Aaronsohn, and the Seeds of the Arab-Israeli Conflict*”. Lawrence historia är omtalad, medan familjen Aaronsohns insatser för att hjälpa de allierade är mer okänd. Deras berättelse är en thriller med oväntade vändningar och märkliga upplösningar – en berättelse där verkligheten med råge överträffar dikten. Aaronsohns hade samma mål för kriget som Lawrence, men familjens långsiktiga strävan var att staten Israel skulle upprättas.

Florence koncentrerar historien till botanisten och sionisten Aaron Aaronsohn. Jag fastnar för hans syster Sarahs öde. Hon drev på sin äldre bror att ta kontakt med britterna efter att hon hösten 1915, på flykt hem till Palestina från ett olyckligt äktenskap i Istanbul, bevittnat förföljelser och massavrättningar av armenier. Hon var förvissad om att judarna snart skulle möta samma öde – det turkiska styret hade redan börjat ansätta de judiska bosättarna i Palestina. Sarah Aaronsohn lät sig inte kuvas av piskrappen då hon greps i sitt hem i oktober 1917.

– Blodtörstiga bestar, ynkyggar. Och jag, en ensam, svag kvinna som försvarat mitt folk så att ni inte ska kunna behandla oss som armenierna... Jag, ensam, grävde er grav med mina egna händer. Ni kommer försent! Ni kommer inte att lyckas.

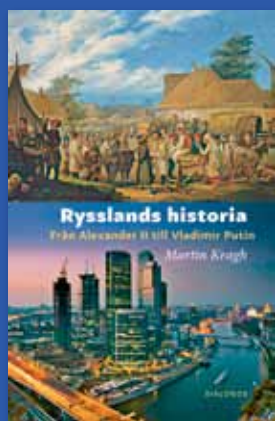
Hon hade rätt. Rapporter som lämnats hade gett de engelska trupperna tillräcklig information. Hur det gick i kriget vet vi. Sarah lyckades vådasjuta sig själv och dog av skador från skottet och tortyren. Någon information fick turkarna aldrig. ■

– Annonser –

Rysslands
dramatiska
historia under
de senaste
150 åren.

 DIALOGOS
www.dialogosforlag.se

Analys

Japan anser sig behöva rusta för att kunna försvara freden

Linus Hagström

Artikel 9 i den japanska konstitutionen säger att landet för alltid ska avstå från krig för att lösa internationella konflikter, men denna fredsidentitet håller i dag på att luckras upp. Tongivande beslutsfattare anser att Japan måste vara berett att säkra freden med våldsmakt.

Under efterkrigstiden blev Japan känt som ett land som brutit med nationalstatens närmast inneboende besatthet av säkerhet, och i stället fokuserade helhjärtat på ekonomisk utveckling. Den totala omläggningen av nationella prioriteringar efter det förödande nederlaget i andra världskriget kodifierades i Japans konstitution. Framför allt konstitutionens Artikel 9 uttrycker att det japanska folket för alltid ska avstå från krig och våldsanvändning som medel för att lösa internationella konflikter och att militära styrkor på land, till sjöss eller i luften inte kommer att upprätthållas.

Även om Artikel 9 till viss del pådyvlades Japan av segrarmakterna – särskilt USA – gav den så småningom upphov till ett slags japansk "fredsidentitet". Man kan bara veta vad man är i relation till vad man inte är, och det blev tydligt att japanerna definierade sin egen "fredlighet" i kontrast till något som uppfattades som dess motsats – framför allt den egna krigshärjade historien, men även de traditionella stormakter som fortsatte att konkurrera om makt och säkerhet under det kalla kriget.

I relation till den krigshärjade historien uppfattade vissa Japan

► Protester mot japansk militarism på Taiwan.

som en förövrare, medan en stor del av befolkningen faktiskt även såg det egna landet som ett offer. För den politiska vänstern härrörde offermentaliteten framför allt från de atombomber som i krigets slutskede förintade Hiroshima och Nagasaki. För den politiska högern handlade det snarare om den påstått orättvisa behandling som krigets segrarmakter utsatte Japan för. För en mindre skara var Artikel 9 det yttersta beviset på den försvagning som landet tvingades utstå.

Ganska snart efter krigsslutet omdefinierade USA Japan från fiende till allierad. Fredsavtalet följdes av ett bilateralt säker-

hetsavtal och mot bakgrund av Koreakriget inrättade Japan med USA:s goda minne en de facto-armé – de så kallade "självförsvarsstyrkorna". Även om Japan inte spenderade mer än en procent av sin BNP på försvar – det är historiskt lågt bland stormakter – borgade landets växande ekonomi ändå för att det så småningom hade en av världens mest välfinansierade militära styrkor.

Japans växande försvar och alliansen med USA var dock hett omtvistade i Japan. För vänstern var de ett bevis för att högerregeringen inte hade lärt sig något av kriget och för att

militarismen åter var i antågande. En liten minoritet till höger om regeringen såg däremot försvarssatsningen som helt otillräcklig. Det rådde emellertid konsensus kring att Japan var eller borde vara fredligt. I takt med att Japan blev allt rikare kompletterades denna fredsidentitet med en annan identitet – den som "ekonomisk jätte". Att den senare ofta placerades sida vid sida med "militär dvärg" visar dock hur sammanflätade de två identitetskonstruktionerna var. Sammantaget skapade de även en känsla av att Japan låg i framkant rent utvecklingsmässigt.

Japans ekonomiska styrka kontrasterades vidare mot den ekonomiska svaghet som kännetecknade många utvecklingsländer, inte minst i Asien. Eftersom ekonomisk utveckling förmodades leda till fred, blev det utifrån Japans nationella identiteter naturligt att erbjuda dessa mindre lyckligt lottade grannländer bistånd, investeringar och handel. Det som sedan hände måste betraktas som en framgångssaga. I land efter land började Östasiens ekonomier att växa. I takt med att handel och investeringar ledde till att det ömsesidiga ekonomiska beroendet ökade, minskade också antalet döda i

krig i regionen. Sedan 1979 är siffrorna så historiskt låga att vissa till och med talar om en "östasiatisk fred".

Så långt verkar det japanska antagandet ha varit korrekt. Men i Japan har olika idéer om vad landet är eller ska vara fortsatt att konkurrera, och både identiteten som ekonomisk stormakt och fredsidentiteten har under senare år utmanats på allvar.

För det första har det inte varit helt lätt för Japan att hantera de senaste två decenniernas ekonomiska kraftgång. Om "ekonomisk jätte" inte hade varit en viktig beståndsdel i den japanska självbildens hade det sannolikt betydligt mindre att Kina passerade Japan som världens näst största ekonomi 2010. Och om Japans höga ekonomiska standard inte hade varit en sådan källa till stolthet hade det på samma sätt sannolikt varit lättare att hantera att Japan snabbt sjönk på listan över länder med högst BNP/capita – en lista där Sydkorea nu närmar sig bakifrån. Att grannländerna blir allt mer lika Japan hotar helt enkelt japansk identitet.

För det andra tycker många japaner att det under senare år har blivit ställt utom rimligt tvivel att det verkligen är Japan som är offret och grannländerna som är förövarna. Den kidnappning av något tiotal japanska medborgare under 1970- och 1980-talet, som den nordkoreanska regimen erkände 2002, har varit särskilt påtaglig i denna omförhandling av japansk självbild. Dessutom upplevs Kina men även Sydkorea ha betett sig alltmer aggressivt mot Japan i de pyrande konflikter om omtvistade öar och historiskt medvetande, som sedan länge präglar relationerna.

I kölvattnet av att många japaner har övergivit en tidigare självbild som förövar följder såväl uttryck för historierevisionism som en upptagenhet vid tekniska och legala petitesseer i förhållningssättet till de tidigare offren. Japanska premiärministrars återkommande besök till Yasukuni-helgedomen, där själarna efter 2,5 miljoner japanska krigsdöda vårdas tillsammans med själarna efter dömda krigsförbrytare, framstår kanske

mest som en fundamental japansk okänslighet inför omvärlden. Det hör dock till saken att helgedomen inrymmer ett museum vars tolkning av kriget inte kan beskrivas som annat än ren historieförvanskning.

Under senare år har vissa tidigare japanska ursäkter utsatts för hård kritik. Särskilt dåvarande regeringstalesmannen Yohei Konos erkännande från 1993 att den japanska armén var direkt eller indirekt inblandad i etableringen av fältbordeller, och ibland använde tvång för att rekrytera framför allt koreanska och kinesiska sexarbetare, nagelfars nu. En del av den bevisning som låg till grund för hans uttalande har förkastats

innebörden av premiärminister Shinzo Abes begrepp "positiv/proaktiv pacifism".

Det är med utgångspunkt i denna förändrade förståelse av fred – som något som ytterst måste säkras med våldsmakt – som japanska beslutsfattare har motiverat ett närmare försvarssamarbete med USA. Under det kommande året antas Japan och USA dessutom sluta ett nytt avtal för att tydliggöra försvarsanslutningens globala räckvidd. Det är också med utgångspunkt i denna förståelse av fred som Abe-regeringen för första gången på flera decennier har antagit en försvarsbudget som överskrider det tidigare enprocentsmålet. Den nya fredsforståelsen har

parlament och offentlig debatt. I stället har den "politiska mitten" flyttats långt högerut, och i dag stödjer en merpart av landets parlamentsledamöter den begreppsfråskjutning som Abe har iscensatt.

Förmågan att försvara fred aktivt – att kunna kriga om det är nödvändigt – är för Abe och de flesta andra japanska beslutsfattare det som definierar ett "normalt land". Dessutom finns i dag en högljudd opposition till höger om Abe, som anser att Japan helt bör överge fredstanken och att målsättningen heller inte bör vara att bli ett "normalt land". Dessa politiker och debattörer anser snarare att Japan ska sträva efter att bli ett "starkt", "korrekt" eller "vackert" land – det senare uttrycket lanserades faktiskt av Abe själv i en bok från 2006.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det inte fanns en helt dominerande japansk identitet under det första halvsekllet efter kriget och att en sådan heller inte finns i dag. Olika konkurrerande identitetskonstruktioner har dessutom varit mer eller mindre desamma hela tiden. Det är dock anmärkningsvärt hur balansen mellan dessa sakta men säkert har förskjutits. Japan har fortfarande en fredsidentitet, men av denna följer inte längre ekonomiskt samarbete med grannländerna som den mest naturliga handlingslinjen.

I ljuset av Japans förändrade fredsidentitet förefaller det i stället mest logiskt att rusta upp för att kunna försvara freden. Japan har dessutom tvingats överge sin identitet som "ekonomisk jätte", men känslan av överlägsenhet gentemot grannländerna består. Exakt vilka konsekvenser denna förändrade identitetskonstruktion kommer att få för relationerna i Östasien är det svårt att sia om, men en kvalificerad gissning är att den kommer att ge upphov till fler "säkerhetsdilemman" mellan Japan och dess grannar. ■

► **Linus Hagström är ledare för Utrikespolitiska institutets Östasienprogram och docent i statsvetenskap vid Försvarshögskolan.**

”Den kidnappning av något tiotal japanska medborgare under 1970- och 1980-talet, som den nordkoreanska regimen erkände 2002, har varit särskilt påtaglig i denna omförhandling av japansk självbild.”

och de japaner som tidigare gav sitt stöd till erkännandet får nu löpa gatlopp i traditionella och sociala medier.

I grannländerna har känsloladdade protester mot Japan avlöst varandra och ibland har de urartat i demonstrationer och regelrätta upplopp. Under långa perioder har kinesiska och sydkoreanska ledare även vägrat hålla toppmöten med sina japanska motparter. I Japan tas dock dessa reaktioner endast som inteckning för att grannländerna, trots sina ekonomiska framgångar, fortfarande är lågt utvecklade. De är ologiska, känsloladdade och aggressiva.

För det tredje har Japan fortfarande en fredsidentitet, men alltmer tyder på att landets "fredlighet" i dag mest kontrasterar mot de aggressiva grannländerna, snarare än mot Japans egen historia. I synnerhet dagens Kina jämförs dock med Japan före och under kriget. Nu är tongångarna sådana att fred är något som måste försvaras aktivt. Detta är den huvudsakliga

också möjliggjort en massiv satsning på Japans kustbevakning, vilken den amerikanska statsvetaren Richard Samuels för några år sedan beskrev som "en andra flotta". Det är också denna förändrade förståelse av fred som har gjort att det har verkat rimligt att rusta upp den japanska flottan med en antal helikopterjagare – i praktiken mindre hangarfartyg. Slutligen vädjade Abe-regeringen till Japans särskilda ansvar för freden, när den sommaren 2014 lät omtolka Artikel 9, så att japanskt deltagande i kollektivt självförsvar ska kunna bli verklighet.

Självklart är det så att om Japans tidigare fredsidentitet inte längre spelade en viss roll så skulle Abe inte ha behövt knyta an till den i sin omläggning av japansk säkerhetspolitik. Men den japanska politiska kartan har ritats om ganska ordentligt under de senaste tjugo åren, och de vänsterpartier som tidigare representerade en mer ortodox tolkning av Artikel 9 är sedan länge marginaliserade både i

Är Åkesson fascist? Var Hitler demokrat?

Henrik Arnstad har fått stort genomslag med sin karaktäristisk av Sverigedemokraterna som ett fascistiskt parti, men för att få den att stämma måste han framställa Hitler som en demokrat. Den antirasistiska kampen måste bygga på mer välgrundade analyser.

Debatt

GÖRAN FREDRIKSSON
& DAVID BROLIN

Ar Sverigedemokraterna ett fascistiskt parti? Frågan kan tyckas ha blott akademiskt intresse, men den har flera bottenar: politiska, ideologiska och inte minst vetenskapliga. I offentlig debatt om huruvida landets tredje största riksdagsparti organiserar en populistisk eller en fascistisk rörelse har den moderna forskningen mobiliserats till stöd för det senare alternativet. Opinionsbildande journalistik legitimerar en politisk kategorisering med argument hämtade från forskningsfronten.

Men en åsiktsföreträdare kan inte trola bort sin egen bevisbörda med någon sorts mer eller mindre vetenskapliga garantier – dessa kan mycket väl signalera analytiska låsningar, ideologiska fixeringar och politiska tillämpningsproblem. När en inflytelserik skolbildning åberopas i den allmänna debatten om högerextremismens karaktär och utveckling bör man fråga sig om åberoparen bortom rimligt tvivel kan göra troligt att den akademiska lyskraften motsvaras av vetenskaplig bärkraft.

Vårt exempel är historikern, författaren och journalisten Henrik Arnstad. Som produktiv och högprofilerad debattör med polemisk stil och akademisk framtoning har han byggt upp en auktoritativ medial position. Från den driver han tesen om SD:s fascism på det hela taget oemotsagd – utom från högerextremt håll. Det fientliga bemötandet därifrån kan delvis förklara bristen på debatt om Arnstads tes. Vem vill hamna på samma sida som *Avpixlat* och *Fria Tider*? Hans texter är alltid intressanta och starkt uppfordrande; därför

vore det ironiskt om författarens anti-fascistiska renommé skulle hindra en seriös diskussion om hans fascismuppfattning.

Efter sin i huvudsak väl mottagna bok *Ålskade fascism* (2013) har Arnstad publicerat en rad artiklar om högerextremism. Bland annat har han anklagat SVT:s Agenda för att förtiga Sverigedemokraternas rasism, det vill säga att partiet rasifierar sociala och kulturella kategorier. Här är Arnstads argumentation övertygande. Han hävdar också att SD "rent sakligt" inte kan kallas invandringskritiskt och främlingsfientligt; här övertygar inte analysen – det blir en fruktlös strid om ord (främst definitionen av "främling"). Men framför allt kräver alltså Arnstad envetet och upprepat att SD klassificeras som "fascistiskt". Här är hans begreppsanvändning diskutabel och språkbruket vilseledande.

Med vetenskapligt stöd vill Arnstad varna för det växande högerpopulistiska och fascistiska hotet i vår tid. Tesen han driver (se *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet*, *Arena*, *Historisk tidskrift*, *Klassekampen*, antologin *Rasismen i Sverige* och ett antal nätföra) är att normaliseringen av högerextremt tankegods i den "respektabla" offentligheten är farlig och måste bekämpas. I detta instämmer vi naturligtvis fullt och helt. Men Arnstads analys av dessa ideologier med hänvisning till det han benämner "den moderna forskningen" är bristfällig, i vissa avseenden rent missvisande, och riskerar att motverka det goda politiska syftet.

Arnstads provokativa resonemang kan sammanfattas så här. Normaliseringen av högerextrema idéer som omfattas av populistiska och fascistiska partier möjliggörs av att "beskyddare" i det offentliga samtalet förnekar att det handlar om fascistisk ideologi. Arnstad menar dock att identifieringen av dessa partier som fascistiska försvåras av att nutida fascism har genomgått en total *makeover* där rasism och intolerans översatts till ett liberal-demokratiskt språk. Den nya fascismen påverkas av populismens metoder och dess normaliserade rasism –

och populismen hämtar i sin tur ideologisk inspiration från fascismen.

Argumentationen framstår som tämligen klar, tills man ställer frågan hur Arnstad skiljer mellan å ena sidan en rörelse med "högerpopulistisk" ideologi och å andra sidan en rörelse med "fascistisk" ideologi, vilka alltså påverkar varandra ömsesidigt. Hans svar är att det inte går; att ideologier alltid utgör "idealtyper" medan gränserna mellan verkliga politiska rörelser blir alltmer luddiga – "som när flera sorters sylt förvaras i samma burk". Detta, skriver Arnstad, blir ett problem bara om man (som "vissa debattörer") föredrar att se politiska rörelser "som små ideologiska kartonger", vilket författaren avfärdar som "ett ohistoriskt synsätt".

Två grundläggande invändningar kan riktas mot Arnstads resonemang: en är av teoretisk och en av historisk karaktär. Dels tycks det inte ha slagit honom att det skulle kunna vara hans eget idealtypiska fascismbegrepp som saknar den analytiska skärpa som krävs för att nyanserat beskriva väsentliga aspekter av dessa komplexa historiska skeenden – att det alltså skulle vara det valda teoretiska perspektivet som omöjliggör distinktionen och suddar ut skillnaderna mellan fascism och populism. Dels tycks hans idealtypiska fascismbegrepp locka, alternativt tvinga, honom att vantolka den faktiska 30-talshistorien för att empiriskt underbygga en grovt generaliserande fascistteori.

Frågan om teoretisk och i möjligaste mån praktisk gränsdragning mellan fascism och populism är principiellt betydelsefull också för andra än debattörer som gömmer huvudet i den ideologiska kartongen. För att kunna beskriva och analysera olika konkreta syltblandningar behöver man specifika begrepp för olika bär- och syltsorter. Arnstad ansluter sig tvärtom till den blandad syltstrend inom "den vetenskapliga debatten", som anser det oväsentligt att försöka "skilja mellan fascism och rasistisk populism" – detta eftersom "samtliga dessa partier vill åstadkomma ungefär samma sak, från mellankrigstiden fram till i dag". Här förutsätts den historiska sanning som skulle bevisas: den radikala slutsatsen – att till exempel Åkessons "fascistiska" SD "rent praktiskt och konkret" vill genomföra "ungefär samma sak" som Hitlers nazistiska NSDAP – är i själva verket resonemangets generella utgångspunkt. Detta om något är "ett ohistoriskt synsätt".

Vill man hävda att det råder grundläggande överensstämmelse mellan Adolf Hitlers och Jimmie Åkessons organiserade strävanden måste man kunna anföra en konkret jämförande idé-, social- och ekonomisk-historisk undersökning av väsentliga likheter och skillnader mellan NSDAP:s idéer och praktik på 1930-talet och SD:s idéer och praktik på 2010-talet. Det duger inte att peka med hela handen på en idealtypisk ideologidefinition

som schematiskt bestämmer fascismens allmänna karaktär men inte förmår beskriva och analysera den luddiga verkligheten.

Men kanske jämställandet av SD och NSDAP avser att varna för SD:s potentiella farlighet? Kan inte "mild" rasism av sverigedemokratiskt snitt i nuvarande situation rentav vara mer samhällsfarlig än grovt nazistisk, öppet förintelseinriktad rasism? Jovisst, i den meningen att "ansvarsfull" invandringskritik i dagsläget har större ideologisk attraktionskraft än kriminell och våldsam hets mot folkgrupp. Men också sådana bedömningar förutsätter att man formulerar relevanta skillnader och likheter mellan högerpopulistiska och nazistiska/fascistiska organisationers program och praktik. Arnstads ointresse för begreppsbestämningens roll vid komparativa undersökningar omöjliggör varje vettig diskussion om vilka politiska distinktioner som har relevans i sammanhanget.

Förklaringen till Arnstads ohistoriska generalisering bör sökas i kärnan av den trubbiga blandstytteorin, närmare bestämt i "den moderna forskningens" egenartade definition av fascism som en politisk ideologi med en mytisk kärna av folklig ultranationalism i olika gestaltningar. Denna till synes kärnfulla avgränsning inkluderar inte den historiska nazismens/fascismens glödande antidemokratiska övertygelse bland fascismbegreppets kriterier, eller det outsläckliga hatet mot marxism och socialistisk arbetarrörelse, inte heller kulten kring manlighet och våld eller föraktet för svaghet.

Att bortse från kampen mot demokrati visar sig vara en medveten poäng hos Arnstad. Han menar att det finns gott om fascistiska rörelser och partier som "omfamnar demokratiska val och parlamentarism". Ett av exemplen är Behring Breiviks "demokratiskt-fascistiska" parti; ett annat är Hitlers nazistparti, där Führern "aktivt valde parlamentarisk demokrati som metod att nå makten". Man häpnar inför denna historieskrivning.

En man, som två år tidigare i en exceptionell terrorhandling (Utøya 2011) dokumenterat sitt hat mot parlamentarisk demokrati, grundar i fängelset ett fascistparti som påstås sträva efter att vinna parlamentariskt stöd. Är det rimligt att se det som ett exempel på att fascistiska rörelser kan omfatta demokratiska val? Ja, möjligen som ett begränsat taktiskt medel i vissa lägen, men knappast som politiskt överordnad princip (ens om fascisten i fråga skulle hävda det). När det gäller analys av politisk ideologi – och särskilt fascistisk ideologi – räcker det inte med att tolka dess utsagor enligt ord-boken. Då skulle ju NSDAP vara socialistiskt bara för att den socialismhatade Hitler låt ordet "socialistisk" ingå i partinamnet.

Ett annat av Arnstads exempel är just demokratiföraktaren Hitler, vilken han låter komma ut som parlamentarisk demokrat i

och med att denne "aktivt valde parlamentarisk demokrati som metod". Det resulterar i att 1933 års Hitler sägs vara "en demokratiskt tillsatt regeringschef i en västerländsk liberal demokrati". Låt oss först påminna om att NSDAP inte röstades fram av en majoritet av det tyska folket. Låt oss därefter konstatera att Hitler skickligt utnyttjade en demokratiupphävande lucka i Weimarkonstitutionen (den beryktade artikel 48). Ett diktatoriskt beslut om undantagstillstånd gjorde det möjligt för den parlamentarismföraktande korpralen att på "laglig" väg åsidosätta rättsstaten med syftet att i formell mening demokratiskt-parlamentariskt utnämnas till en position från vilken den parlamentariska demokratin kunde avskaffas, något som var ett av hitlerfascismens absoluta huvudmål.

Mot den bakgrunden är det naturligtvis inte rimligt att utnämna Hitlers nazism till en fascism som "omfamnar demokratiska val och parlamentarism", såvida man inte omedelbart tillägger: i syfte att krama ihjäl dem. Om vi nu återvänder till det folkligt national-myologiska fascismbegrepp som ligger till grund för Arnstads analys, så ser vi att detta inte bara ger utrymme för utan till och med kan ge upphov till sådana egendomliga och förledande föreställningar som att fascismen vänligt omfamnar demokratin.

Den forskningsriktning som Arnstad omfamnar har en smula självförhärligande identifierat sig som "the new consensus". Denna utgår gärna från fascismens explicit formulerade presentation av sig själv, vilket betyder att man har svårt att komma bakom forskningsföremålets egenstylade självbild som "folkligt" nationalistisk. Högerpopulismen tillskriver man däremot "fascistisk" identitet via en idealtypiskt generaliserad ultranationalism. En annan svaghet är att man tenderar att studera fascismen som ideologi mer än som politisk kraft och social rörelse präglad av krisfaserna i det kapitalistiska samhällssystemets utveckling. De företrädesvis marxistiska traditioner som studerar fascismen som del av en bredare sociohistorisk problematik avfärdas av "det nya samförståndets" akademiker.

Låt oss för säkerhets skull klargöra att vi givetvis inte påstår att nutidens högerpopulistiska partier generellt skulle vara rumsrena, demokratiska, harmlösa, icke-

► Henrik Arnstad.

rasistiska och/eller icke-fascistiska. Hur det förhåller sig med det kan bara avgöras med teoretiskt välstrukturerade konkreta analyser. Därmed vare även sagt att de kategoriska sanningar som "den moderna forskningen" förser oss med måste granskas kritiskt och kritiseras metodiskt, inte minst ur andra, av den dominerande konsensustolkningen marginaliserade perspektiv. Att den i ämnet kunnige Arnstad har bundit sig vid det akademiska samförståndets teoretiskt svaga fascismbegrepp är sorgligt. Att han vidarebefordrar den förenklade föreställningen att "samtliga dessa partier – rent praktiskt och konkret – ändå vill åstadkomma ungefär samma sak, från mellankrigstiden fram till i dag" är både politiskt farligt och intellektuellt oförsvarligt. Att han ger spridning åt den försåtliga halvsanningen att Adolf Hitler 1933 var "en demokratiskt tillsatt regeringschef" som följt av att han "aktivt valde parlamentarisk demokrati som metod" är närmast oförlåtligt. Det innebär ju att man låter den demagogiska diktatorn – via hans famösa kronjurists teori om undantagstillståndet som parlamentarismens väsen – bestämma vårt begrepp om demokrati!

För att bedöma var ett parti, en rörelse eller en folklig opinion befinner sig på en skala mellan vag invandringskritik och militant fascism behöver vi empiriskt relevanta och teoretiskt väldefinierade begrepp. Den som i dagens läge påstår att vi som tvekar att kalla SD fascistiskt därmed skyddar rasisterna och normaliserar högerextremismen riskerar med all rätt att avfärdas som alarmist och provokatör. Den som drygt åttio år efter *die Machtübernahme* inte klart kan göra reda för nazismens förhållande till parlamentarisk demokrati har definitivt problem med att hävda ett antifascistiskt ställningstagande.

Henrik Arnstad har rätt i att högerextremismen gör språket till politiskt slagfält. Just därför är det extremt viktigt att den antirasistiska kampen bygger, inte på "den moderna forskningen", utan på välgrundade analyser. För att få grepp om den politiska verkligheten räcker det inte med att noga välja sina ord. Inte heller räcker det med att noggrant definiera sina begrepp – om det teoretiska sammanhanget är svagt och jämförande historiska perspektiv saknas. Att typologiskt bunta ihop xenofobisk högerpopulism med fascism flyttar fokus från högernationalismens familjelikheter med ordinar socialkonservatism. När dessa borgerliga släktdrag förloras ur sikte får extremhögern lättare fäste för sin stora ideologiska myt: "varken vänster eller höger". ■

► Göran Fredriksson är ansvarig utgivare för *Häftan för kritiska studier* och David Brolin är bibliotekarie och författare till *Friedrich Nietzsche – Liv, filosofi, politik* (2010).

Historikernas roll i dagens samhälle

Jo Guldi och David Armitage hävdar i *The History Manifesto* att **poststrukturalismen och den språkliga vändningen gjort historikerna irrelevanta i den offentliga debatten**. Det är befriande att den kritiska blicken riktas mot det egna fältet i stället för att fokusera på yttre hot, men skriften innehåller också tvivelaktiga resonemang.

Debatt

PETER JOSEPHSON

Humanister uppmanas ofta att förklara på vilket sätt deras vetenskaper är till nytta för samhället. Det är ett rimligt krav, kan man tycka. Samtidigt finns det få yrkesgrupper som diskuterar nyttan och betydelsen av den egna verksamheten med lika stort engagemang som just humanister.

Problemet är kanske snarare att politiker med ett ansvar för forsknings- och utbildningsfrågor inte alltid är intresserade av att lyssna. Själva är de under alla omständigheter märkvärdigt frånvarande i debatten. I Sverige kan man i dag vara utbildningsminister utan att kunna svara på frågan vad de humanistiska vetenskaperna är till för. Bristen på en tydlig linje blev plågsamt uppenbar i debaclet kring Medelhavsintituten, Terminologisentrum och svenskundervisningen vid utländska lärosäten efter den senaste budgetpropositionen. Med tanke på att staten ändå finansierar merparten av svensk humanistisk forskning och undervisning – och att den tillsammans med kommunerna dessutom bekostar stora delar av den infrastruktur som består av arkiv, bibliotek och museer – borde man som medborgare ha rätt att kräva att de folkvalda tog frågan om humanioras uppdrag på större allvar.

På senare tid har diskussionen om humanioras relevans förändrats. Under efterkrigstiden var det framför allt ambitionen att stärka demokratin som tjänade som legitimitetsgrund för humanistisk forskning. I dag handlar det oftare om humanioras förmåga att bidra till politisk

och social hållbarhet i en tid av tilltagande klimat- och miljöproblem.

Många humanister har i denna situation sett ett behov av att ompröva etablerade metodologiska och teoretiska utgångspunkter. Forskare från olika ämnen har argumenterat för nödvändigheten av att nå bortom de representationer, diskurser och begrepp som står till buds för att tala om världen. De senaste decenniernas upptagenhet vid lokala språkspel och meningspraktiker har ersatts av en längtan efter vad som kallats "the great outdoors". Med filosofer som Alfred North Whitehead, Gilles Deleuze och Bruno Latour som ledsagare letar nymaterialister och andra efter en väg ut ur det spegelkabinett som de förknippar med den så kallade språkliga vändningen. Bortom representationernas slöja hägrar en verklighet som emellanåt gör sig påmind vare sig vi vill det eller inte – exempelvis vid natur- och miljökatastrofer.

Besläktad med denna vändning är ambitionen inom historievetsenskaperna att ta sig an längre tidsintervall och förändringsprocesser av global omfattning. De långa linjernas historia, som tidigare varit ifrågasatt, lanseras nu åter som ett alternativ. Ju mindre vikt vi som historiker fäster vid de begrepp och kategorier som människor under olika perioder använt sig av för att reflektera över sig själva och sin värld, desto lättare är det att tänka i långa tidsspänn och att jämföra livsformer över stora tidsavstånd.

Det senaste inlägget i debatten om historievetsenskapernas kunskapsanspråk är Jo Guldits och David Armitages *The History Manifesto* (Cambridge University Press, 2014: historymanifesto.cambridge.org). Fastän boken gavs ut så sent som i höstas har den redan rönt stor uppmärksamhet, och det är ingen vågad gissning att den under de närmaste åren kommer att vara en självklar referenspunkt i diskussionen om humaniora i allmänhet och

historievetsenskaperna i synnerhet. Guldi och Armitage låter förstå att historievetskapen länge har befunnit sig i kris. Deras ambition är att ställa diagnos och att föreslå åtgärder som ska leda till en återhämtning.

Krisen har förorsakats av något de talar om i termer av "short-termism". Det är ett fenomen som de identifierar överallt i samhället och som de mer eller mindre explicit knyter till den moderna kapitalismens krav på snabb avkastning och till mediasamhällets allt kortare nyhetscykler. Historievetsenskaperna tillgodosåg länge samhällets behov av andra tidsskallor. Från universitetens blickade historiker ut över kulturernas uppgång och fall och försåg en bredare allmänhet med stora meningsskapande berättelser. Så är det inte längre, menar Guldi och Armitage. Sedan slutet av 1960-talet har normen för vad som är en rimlig undersökningsperiod förskjutits. Långa tidsperspektiv kan lyftas fram i handböcker och populärvetenskap. Men inom historikerskrået ses detta som metodologiskt oansvarigt.

Varför då denna ovilja att ta sig an stora frågor och långa kronologier? Guldi och Armitage spårar genombrottet för denna inställning tillbaka till slutet av 1960-talet. Det var en tid då konkurrensen om akademiska tjänster intensifierades och då teoretisk och metodologisk sofistikerad blev ett sätt att ta sig framåt i karriären. Detta sammanföll med utbredningen av nya teoretiska riktningar och forskningsprogram. Författarna talar inte uttryckligen vare sig om poststrukturalism eller om den språkliga vändningen, men gemensamt för de forskare de anför som negativa exempel är att de brukar associeras med just dessa företeelser. Listan inkluderar i första hand historiker som utmärkt sig för sina analyser av meningsskapande praktiker och synkrona institutionella logiker: Natalie Zemon Davis, Robert Darnton, Carlo Ginzburg, Quentin Skinner etcetera. Likaså återfinns den obligatoriska referensen till postmodernismen och dess kritik av de stora berättelserna.

Enligt Guldi och Armitage har historikersamfundet fått betala ett mycket högt pris för sin kortsynthet. Professionella historiker kunde fram till nyligen uppträda som rådgivare åt myndigheter och regeringar; de anlätades av renässansens furstar och av efterkrigstidens amerikanska presidenter. I dag, menar författarna, är detta förtroende i det närmaste förbrukat. Fastän vårt behov av långa tidsperspektiv numera är större än någonsin efterfrågas historikers expertis varken i maktens korridorer eller i en bredare offentlighet. Andra leverantörer av

stora berättelser har trätt i deras ställe. De mest uppmärksammade exemplen på "long-term history" skrivs numera i andra discipliner. Guldi och Armitage nämner antropologen David Graeber och dennes *Skuld – De första 5000 åren* samt nationalekonomen Thomas Piketty och *Capital in the Twenty-First Century*.

Det är förtjänstfullt att Guldi och Armitage tar relevansfrågorna på allvar. Viljan att rikta den kritiska blicken inåt mot det egna fältet är befriande inopportun. Humanister har alldeles för ofta sopat interna meningsmotsättningar under mattan och i stället satt fokus på yttre motparter och hot mot verksamheten. En sådan påbjuden konsensus leder till ett vi-och-dom tänkande som reproducerar en självbild där humanistiska forskare sluter leden mot en oförstående omvärld. Vi finner ansatsen i manifestet berömvärd just eftersom vi tror att humaniora bäst förvaltar det förtroende som forskningsfinansiärer och studenter visar för verksamheten genom att formulera sig i positiva termer om vad man vill åstadkomma. Detta gör Armitage och Guldi mycket explicit. De återkommer inte minst till hur historievetskaperna bättre kan bidra till samhällets behov av att möta klimathotets utmaningar.

Annat i deras resonemang är mer tvi-velaktigt. Det finns förvisso goda skäl att ägna sig åt "long-term history". Problemet är att Guldi och Armitage inte tar de metodologiska utmaningarna som detta arbetssätt innebär på allvar. De låtsas ibland som om den omsvängning de kritiserar inte utgick från några principiella överväganden. Författarna säger i stort sett ingenting om varför så många historiker från och med nu valde att prioritera kortare tidsperioder och mer lokala sammanhang. I stället för att diskutera de argument som en gång användes för att motivera omsvängningen förvandlas motpartens teoretiska ställningstaganden till ett slags assessoarer för att bättre synas på det akademiska fältet. Det är riktigt att långa tidsperspektiv blivit starkt omdiskuterade. Men om man vill återupprätta detta slags historieskrivning måste de förklara varför de motargument som en gång vann gehör inte längre ska beaktas.

Den njugga inställningen till mikro-historia och besläktade forskningstraditioner tycks delvis rentav självmodsigande. Guldi och Armitage framhåller att digitaliseringen av samhället skapat nya förutsättningar för historisk forskning. Vidare menar de att historiker är unikt rustade för att analysera dessa datamängder, eftersom möjligheten att utvinna intressant information ur big data är beroende av särskild kompetens. Skälet till att

historikerna har denna kapacitet att tolka datamängderna beror på att de vet att beakta de föränderliga omständigheter som gett upphov till dem. Vad författarna talar om, får man förutsätta, är en historisering som inte bara syftar till att rensa uppgifterna på inkonsistenser, utan som gör både informationen och arkivformerna som sådana till föremål för analys. Här finns en märklig paradox: faktum är att det är just de forskningstraditioner de vill göra upp med som förfinat verktygen för sådana flerdimensionella tolkningar.

Den kanske tyngsta invändningen vi vill rikta mot Guldis och Armitages program är att de aldrig förklarar varför långa tidsperspektiv automatiskt ger upphov till en mer samhällsrelevant historieskrivning.

Det är givetvis viktigt att historiker tar frågan om relevans på stort allvar. Men det är svårt att förstå varför studiernas tidsomfång skulle vara avgörande. Är den undersökning som omfattar den längsta perioden alltid den mest angelägna? Författarna ägnar mer än hundra sidor åt att argumentera för vikten av samhällsrelevant historia och långa tidsperspektiv, men kopplingen däremellan blir aldrig preciserad.

För historiker som i dag upplever att de får nöja sig med att betrakta den politiska maktens skådespel från åskådarplats kan det vara frestande att drömma sig tillbaka till ett mytiskt förflutet, då de rörde sig fritt i kulisserna och därifrån sufflerade dramats huvudpersoner. Men att försöka återerövra denna position genom att damma av vetenskapliga normer och ideal från 1950- och 60-talet och saluföra dem som om tiden därefter stått still, är inte en rimlig strategi.

Alla forskare måste kunna beskriva det sammanhang i ljuset av vilket den egna

undersökningen är angelägen. Detta är en färdighet som man måste kunna tillägna sig oavsett inom vilken metodologisk tradition man verkar. Det finns oräkneliga exempel på historisk forskning som uppfyller mycket högt ställda krav på samhällsrelevans men som analyserar korta tidsperioder. Guldi och Armitage kopplar samman Carlo Ginzburgs *Osten och maskarna* med kortsyntheten, men det finns få studier som pekar på så vida sammanhang utanför sig själv som just denna. Den kom under en period då publiken och i synnerhet underklassen främst förstods som passiva konsument i kommunikationens kretslopp, snarare än som aktiva medskapande subjekt. Ginzburg bidrog till att förändra denna premiss och därigenom indirekt till att förnya de publik- och mediehistoriska arbetssätten.

Som nämnts finns det i dag många som vill göra upp med den forskning som växte fram mot slutet av 1900-talet. I allt fler sammanhang beskrivs den som en teoretiskt förfinad, men alltför inåtvänd form av konstruktivism. Flera av de teoretiska riktningar och forskningsprogram som vill lämna dagens normalvetenskap bakom sig avstår dock från att ta sig an de utmaningar som en gång utgjorde debattens centrum. Man tycks ha tröttnat på de metodologiska frågor och principiella överväganden som fram till nyligen stod i fokus.

Gemensamt för de sätt att bedriva historia som man brukar förknippa med den språkliga vändningen var att de lade stor vikt vid de sätt på vilka människor förstår sig själva och sina handlingar. Mänskliga egenskaper och aktiviteter är nämligen ofta språkberoende. Bortser man från detta så riskerar man att missuppfatta vad det är man undersöker. Vissa företeelser kan förstås studeras över långa tidsperioder utan att det reser några principiella svårigheter: dagligt kaloriintag, kroppsmedellängd, vattenfarkosters fraktkapacitet etcetera. Andra aspekter av mänskligt liv innebär betydligt större utmaningar. Brottslighet är ett exempel på ett språkberoende fenomen eftersom den är bestämd av lagstiftning och andra föränderliga institutioner. Statistiska serier som löper över mer än några decennier är svåra att åstadkomma just för att definitionen på vad som utgör brott förändras, liksom de sätt på vilka man beivrar och lagför överträdelser. Riktigt långa perspektiv på brott är därmed svåra att anlägga utan att bortse från variationsrikedomen och föränderligheten i mänskligt kultur- och samhällsliv.

Många av de nya programmen lanseras dessutom explicit som ett svar på klimathot och andra brännande globala

processer. Också i detta avseende är Guldi och Armitage del av en bredare rörelse. Humanvetenskaperna, hävdar allt fler, måste ta ett större ansvar för att tillgodose samhällets behov av policyrelevant kunskap. I detta sätt att resonera har man dock ofta utelämnat viktiga tankeled. Varför skulle till exempel långa tidsperspektiv eller vissa epistemologiska grundantaganden ge upphov till mer relevant kunskap? I forskning är det alltid själva frågorna som ska stå i centrum. Att vilja ge miljöproblem eller andra kunskapsområden en framskjuten plats är inte alls märkligt. Däremot ger sådana prioriteringar – hur lovvärda de än är – ingen vägledning för hur man som forskare ska gå till väga för att genomföra sin undersökning. Många av dagens programmakare undviker dock att ge sig in i metoddiskussionerna. De betonar att de akuta framtidsfrågorna kräver nytänkande, vilket det är lätt att hålla med om. Men hur ska man i sin roll som humanistisk forskare ta sig an dessa utmaningar? Om detta får läsaren sällan veta något.

Det är givetvis viktigt att humaniora strävar efter att vara ett relevant kunskapsfält i samhället och att humanister deltar aktivt i diskussionerna om vår gemensamma samtid och framtid. Men om vi ska ha något att komma med kan vi inte kompromissa med den vetenskapliga kvaliteten.

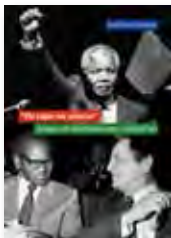
Avslutningsvis vill vi framhålla att vi delar uppfattningen att också de humanistiska ämnena måste ta de globala samtidsfrågorna på allvar. Men för att verkligen ha något att tillföra i dessa diskussioner måste såväl den metodologiska som den teoretiska reflektionen utvecklas. På det humanistiska kunskapsfältet behöver man också söka allianser med andra vetenskapsområden. Hos Guldi och Armitage syns inga sådana ambitioner. I stället läggs mycket energi på att argumentera för att historikersamfundet måste ta tillbaka marken från de discipliner som inkräktat på dess rättmätiga territorium. Klimathotet fungerar i detta sammanhang snarast som en retorisk resurs för att stärka historievetenskapernas ställning gentemot närbesläktade akademiska discipliner. Samarbete över disciplingränserna är knappast mindre angeläget än samarbete över nationsgränserna ifall vi ska kunna möta de gemensamma utmaningarna. ■

► **Peter Josephson och Frans Lundgren är idéhistoriker, verksamma vid Södertörns högskola och Uppsala universitet. Till sammans har de nyligen skrivit boken *Historia som kunskapsform* (2014).**

Debatt

BENGT SÄVE-SÖDERBERGH

Recensent med egen agenda

Med viss förvåning läste jag recensionen av min bok *"Vår seger var också er" Sverige och befrielsekampen i södra Afrika*. Den andra hälften av Tor Billgrens recension inleds med påståendet att jag liksom den stora anti-apartheidrörelsen, regeringar, kyrkor, fackföreningar och många andra organisationer, "okritiskt köpt att ANC var den enda autentiska rösten för Sydafrikas folk". Detta påstående är fel på två sätt: dels var vi alla aldrig okritiska, dels gavs stöd till en mängd andra organisationer som bekämpade den vidriga raspolitiken.

Därefter ägnar recensenten huvuddelen av sitt opus åt att skriva om Inkhata-rörelsen, den organisation som organiserade den etniska gruppen zulus. Och åt att på hans sätt beskriva dess roll i kampen mot apartheid. Det är sant att Sveriges samarbete med Inkhata var mycket begränsat och, inför det första demokratiska valet 1994, kom att bli än mer tveksamt.

Under de svåra åren i början av 1990-talet då ANC hade legaliserats deltog de mycket sparsamt i de svåra förhandlingarna som ledde fram till valet 1994. De till och med gick så långt att de samarbetade med apartheidregimens beryktade säkerhets- och militära styrkor för att förhindra eller åtminstone försvåra det framgångsrika valet och en i stort sett fredlig fortsättning. Endast några dagar innan valet skulle äga rum lyckades internationella medlare i form av bland andra Henry Kissinger att övertala Inkhatas ledare Buthelezi att delta i valet.

Inkhata hade i skuggan av det kalla kriget benämnt sig själva som antikommunister och därmed fått visst stöd från större västmakter. Något som inte minst USA i början av 1990-talet kom att ångra då de på grund av Inkhatas beteende tvingades bryta kontakterna. Deras agerande och väpnade samarbete med delar av apartheidregimen kunde ha bidragit till att landet Sydafrika hade slitits sönder och genomgått det omfattande blodbad som många varnat för. Det kunde ha blivit som i Jugoslavien och andra länder på 1990-talet

Recensenten Billgren synes ha en egen

agenda vad gäller Sydafrika som på viktiga punkter skiljer sig från min. På så vis är hans text inte en egentlig recension av min bok. Inkhata var för mig och den stora svenska rörelsen bara en aktör bland många. Kanske han vill att jag skulle ha skrivit en annan bok än den som skildrar den unika och mycket breda insats som stora delar av Sverige har alla skäl att känna stolthet inför.

Han skriver att bokens finaste ögonblick är när jag briefar statsminister Palme på väg till en kemtvätt. Med all respekt, detta är bara en liten illustration av Olof Palmes djupa engagemang. Bokens finaste ögonblick för mig är dels när Nelson Mandela gästas Sverige några veckor efter sin frigivning ur fängelset, dels när det första demokratiska valet i Sydafrika resulterar i apartheids avskaffande och att landet fortfarande är ett. Med stora problem men med fred. ■

► **Bengt Säve-Söderbergh**

Tor Billgren svarar:

Bengt Säve-Söderbergh har rätt i att min recension var ensidig. Jag borde till exempel även ha kritiserat bokens brist på reflektion kring det faktum att de av Sverige stödda befrielseströmmarna ofta inrättade enpartistater efter att de fått makten. Jag borde ha frågat var han befann sig när hans vän Agostinho Neto, president i Angola, lät avrätta tusentals politiska motståndare efter ett kuppför sök 1977. Jag borde ha raljerat över bokens halsbrytande slutsats om att Sovjetunionens engagemang i Afrika helt och hållet skedde på altruistiska grunder.

Men jag valde att fokusera på bokens bild av ANC, Inkatha och det politiska våldet under 80- och 90-talet, eftersom den är grovt förenklad, med den demoniska zuluhövdingen Buthelezi på ena sidan och det förståndiga och osjälviska ANC på den andra. Det är en bild som för det första omöjliggör förståelsen för den komplexa situationen i landet, och för det andra bortser från ANC:s egen aktiva roll i den våldsspiral som krävde 15000 liv mellan 1990 och 1994. Det blodbad som Säve-Söderbergh och många med honom menar att deras stöd till ANC hjälpte till att förhindra, ägde de facto rum. Om jag har någon agenda, så är det att denna tragedi ska erkännas och inte slätas över av revolutionära eller nostalgiska flokler.

Sveriges roll i avkoloniseringen av södra Afrika förtjänar att uppmärksammas om och om igen. Men historien slutar inte i samma ögonblick som de nya nationsflaggorna hissas för första gången, eller med att Nelson Mandela åter middag i Stockholm. ■

► **Tor Billgren**

Debatt

KAJ FALKMAN

Inte en romantisk skildring

Gunnar Åselius har i en recension av *Ekot från Vietnam* i Respons 5/2014 betecknat min bok som "en romantisk berättelse om ett dygdigt bondefolk" och därför "inte duger som historisk framställning".

Detta förtjänar en replik.

Jag gissar att Åselius använder beteckningen "romantisk" därför att boken innehåller ett slutkapitel med kommenterade dikter av amerikanska och vietnamesiska krigsveteraner och vietnamesiska kvinnor, där de uttrycker sina innersta känslor framkallade av tragiska krigsupplevelser. Dessa dikter ger en fördjupad framställning av krigets historia som visar en verklighet som annars sällan berörs i krigshistorien.

Ett annat perspektiv på historien som belyses i boken är beskrivningen av vietnamesernas tankevärld grundad på traditionella trosåskådningar som taoism, konfucianism och buddhism. Dessa trosåskådningar är fortlevande realiteter hos det vietnamesiska folket och förklarar mycket av deras enastående offervilja och osannolika försvarsförmåga mot en anfallande fiende med överlägsen vapenkapacitet. Respekt för förfäderna gav vietnameserna en stark plikt känsla att försvara Vietnams jord mot "barbare" som utan åtskillnad kunde upprätta baser på vietnamesiska begravningsplatser.

Robert McNamara skriver i sina memoarer att ett av de största misstagen i USA:s krigföring var bristen på vilja att förstå vietnamesernas historia, kultur och religiösa traditioner. Amerikanerna betraktade Vietnam främst som ett slagfält mot kommunismen uttryckt i dominoteorin, vilken var en inbillad verklighetsuppfattning att vietnamesernas kamp för självständighet efter hundra år av fransk kolonialism och amerikansk ockupation var styrd av Moskva och Peking för att sprida kommunistiskt herravälde över hela Sydostasien. President Johnson uttryckte denna inbillning med orden "Det är bättre att slåss mot kommunismen i Vietnam än i San Francisco!"

Ett annat argument som Åselius använder för att förklara *Ekot från Vietnam* som oduglig historisk framställning är att jag utelämnar den terror som Befrielsefronten FNL gjorde

sig skyldig till i Sydvietnam. Detta är inte korrekt. Flera gånger i texten nämns de grymheter som också FNL utövade mot förrädare och jordägare som motsatte sig jordreformer. Jag citerar en vietnamesisk författare som säger att krig innebär grymheter och att sådana utövades av båda parter. Därför, sade han, är det en vietnamesisk erfarenhet att "i krig finns inga vinnare, alla är förlorare".

Massakrer av den egna befolkningen begicks inte av vietnamesiska soldater, inte heller terrorbombningar eller användning av kemiska massförstörelsegifter. Växtgiftet Agent Orange / dioxin spreds över Vietnam under tio år av amerikanerna trots internationella protester och drabbade över tre miljoner vietnameser. Efterverkningar av detta giftmedel har nu smittat vietnameser i fjärde generationen genom spridning via generna. Åselius försök att likställa den vietnamesiska krigföringen med den amerikanska duger enligt min mening inte som historisk framställning med de krav vår tid ställer. ■

► Kaj Falkman

Gunnar Åselius svarar:

Det är inte så mycket dikterna i slutkapitlet som gör Kaj Falkmans bok till en romantisk berättelse, utan påståenden av typen att "folkets tillit till onkel Ho" berodde på hans naturpoesi, att cykelströmmen på Hanois gator 1971 speglade den "lugna andningen hos en nation som vet att vägen är lång", eller att dalen Dien Bien Phu var "en symbol, medveten eller omedveten, för vägen till Tao". Beskrivningen av det territorium som i dag är republiken Vietnam som en enda nation från norr till söder, vilken kämpat för sitt oberoende sedan systrarna Trung (som var samtida med kejsar Claudius!) är också romantiserande. Det må vara denna version av historien som möter besökaren på museer i dagens Vietnam, men det gör den inte sann. I själva verket har det nutida Vietnam varit hemvist för olika etniska grupper och statsbildningar genom tiderna. Fram till 1700-talet dominerades Mekongdeltat i söder av khmerer, bergen och djunglerna i väster av moi-, meo- och thaifolken. De senares ättlingar kände sig inte mer integrerade i nationen än att de villigt stred tillsammans med fransmän och amerikaner mot Viet Minh och FNL. I söder fanns även en stor kinesisk minoritet, som fördrevs efter 1975. Delar av dagens Vietnam har ingått i olika kinesiska riken, liksom i det hinduiska Champariket. Något vietnamesiskt kejsarrike fanns däremot inte förrän 1802, varifrån Mekongdeltat längst i söder avskildes redan 1867 av fransmännen som Kochinkina och för att återförenas med resten av Vietnam först 1975. Kommunistpartiet i Kochinkina var helt

fristående från Ho Chi Minhs kommunistiska parti, och området ingick inte heller i den vietnamesiska republik som Ho Chi Minh utropade 1945. Det nutida Vietnam är som stat högst omkring 200 år gammal.

I den romantiskt-nationalistiska berättelsen om Vietnam ingår också föreställningen om att kriget mot USA vanns av vietnameserna själva, medan Sovjetunionen och Kina endast bistod med vapen och förnödenheter. Som ryska och kinesiska historiker kunde visa redan på 1990-talet tjänstgjorde dock ständigt minst tusentals sovjetiska rådgivare, tekniker och till och med jaktpiloter i det nordvietnamesiska luftförsvaret. Den kinesiska truppinsatsen omfattade totalt 320 000 ingenjör- och luftvärnssoldater (toppåret 1967 räknade de 170 000). Tretton sovjetiska och över 1 200 kinesiska militärer redovisas som omkomna under tjänstgöring i Vietnam åren 1965–72. Amerikanernas syn på Vietnam åren i kalla kriget må ha varit överdriven, men knappast "inbillad verklighetsuppfattning".

Som belägg för att Vietnam var ett enda land anför författaren i boken att det fanns människor i Sydvietnam som ägde jord och byar i Nordvietnam. Vad han inte nämner är att dessa människor fanns i södern därför att regimen i norr hade konfiskerat deras jord, dödat tiotusentals och fördrivit bortåt en miljon. Endast på ett ställe i texten nämns kollektivisering. Det är inte författaren som gör det utan en av de personer som intervjuas, som berättar om "landreformen" 1955 när många – bland andra hennes egen svärfar – avrättades ("stängdes in ett skjul och dog av svält"). Falkman hävdar också att vietnamesiska soldater aldrig massakrerade den egna befolkningen, och bortser då från FNL:s massakrer under Tetoffensiven. De hundratusentals människor som våren 1975 flydde undan den nordvietnamesiska framryckningen mot Saigon längtade uppenbarligen inte efter att bli befriade av kommunisterna. Kommunistsidans förbrytelser ursäktar inte de hundratusentals civila som dödades genom den amerikanska krigföringen, men det är väsentliga bakgrundsfakta som saknas i Falkmans skildring. Han påstår exempelvis att de amerikanska bombningarna av Nordvietnam åren 1972 handlade om att tvinga fram ett fredsavtal, när det gällde att stoppa den regelrätta invasion av Syd-vietnam som Hanoiregeringen inlett i slutet av mars. Han nämner inte heller att diplomatisk förhållning från Hanoi sida låg bakom julbombningarna samma år. De krav vår tid ställer på en historisk framställning är bland annat saklighet och inläsning av tidigare forskning. Det är främst i dessa avseenden *Ekot av Vietnam* brister. ■

► Gunnar Åselius

TEMA

MELLANÖSTERN

KOMMER FOLKVIJLAN I MELLANÖSTERN ATT ACCEPTERA LIBERALISM? OMVANDLINGARNA I REGIONEN PRÄGLAS AV RELIGION OCH GEOPOLITIK

Vi måste försöka förstå islamisterna utan att projicera våra egna liberala värden på dem, hävdar Shadi Hamid, författare till *Temptations of Power*, i en intervju med Fredrik Meiton. Demokratisering tycks inte leda till att dessa rörelser blir mer moderata utan till att deras politik blir alltmer religiöst präglad.

I Mellanöstern kommer vi att få se demokratier utan liberalism men de är att föredra framför diktaturer, säger Hamid.

Ett antal nya svenska böcker om Mellanöstern recenseras av Inga Brandell och Emma Lundgren Jörum. Det är numera journalister som öppnar de svenska läsarnas ögon för en värld i förändring. **Fanny Härgestam** och **Tina Thunander** låter oss följa enskilda personer i Tunisien respektive Egypten medan **Bitte Hammargren** belyser Gulfstaterna. **Aron Lund** visar i sin nya bok att han är en av Sveriges främsta Syrienkännare.

INTERVJU

SHADI HAMID

av Fredrik Meiton

Motsättning mellan demokrati och liberalism präglar Mellanöstern

DEMOKRATI HANDLAR OM att spegla folkviljan och om befolkningen är religiöst konservativ leder det till en demokrati utan liberalism, säger Shadi Hamid. Han menar att en illiberal demokrati är att föredra framför det hårda förtryck som är alternativet. Den demokratiska processen måste få ha sin gång.

TEMA MELLANÖSTERN

DAGARNA INNAN DETTA nummer av *Respons* gick till tryck inträffade en händelse som av många bedömare genast utnämndes till den egyptiska revolutionens dödsstöt. Egyptens forne president, Hosni Mubarak, frikändes från ett flertal allvarliga brottsanklagelser, inklusive korruption och mord på demonstranter på Tahrirtorget i januari 2011.

När domslutet tillkännagavs var det många i demokratirörelsen som såg det som ett flagrant brott mot rättvisan. Men långt ifrån alla demokratikämpar reste sig i protest. Dalia Ziada, en egyptisk aktivist som har uppmärksammats världen över för sitt engagemang för kvinnors rättigheter – bland annat har hon mottagit pris från Anna Lindh-stiftelsen – uppgav i medier att det var dags att lämna den arabiska våren bakom sig och gå vidare. Hon är inte den enda liberal som har ställt sig på president Abdel Fattah El-Sisis sida, trots hans antidemokratiska tendenser och nära koppling till Mubarak-regimen.

Detta illustrerar en aspekt av Mellanösterns politiska kultur som ofta är svår att hantera för västerländska bedömare, nämligen den skarpa motsättningen mellan demokrati och liberalism, som klyver demokratiförespråkare, liberaler, människorättsaktivister och andra på sätt som är främmande för oss i Europa.

Ytterligare en svårighet med att analysera politiken i Mellanöstern är att den sedan några årtionden tillbaka är starkt influerad av ett slags rörelse som bara delvis är politisk. De islamistiska rörelserna är på en och samma gång politiska par-

► Shadi Hamid, forskare och författare.

tier, sociala välgörenhetsorganisationer, predikantrörelser och studieförbund. Man skulle som jämförelse kunna tänka sig en kombination av Miljöpartiet, Myrorna, Pingströrelsen och Folkuniversitetet, eller att alla de traditionella elementen inom arbetarrörelsen, från partiet till facket till tidningar, tidskrifter och studiecirklar skulle uppfattas som en och samma organisation.

Med andra ord ligger svårigheterna med att förstå Mellanöstern delvis i problemet att vi saknar en adekvat föreställningsvärld och begreppsapparat. Våra egna historiska erfarenheter ligger långt ifrån Mellanösterns, men gång på gång smyger de sig in i våra försök att förstå. Shadi Hamids nya bok, *Temptations of Power – Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East* (Oxford University Press, 2014) handlar mycket om denna fråga. Vi lärde känna varandra för nästan tio år sedan, när vi båda

började läsa vid St Antony's College i Oxford. Hamid är född och uppvuxen i USA. Till Oxford anlände han från Jordanien, där han tillbringat ett år på ett Fullbright-stipendium med att intervjuar islamister. Avhandlingen som Hamid färdigställde under sin tid i Oxford ligger till grund för hans nyutkomna bok.

Under sin tid som doktorand tillbringade Hamid långa perioder i Egypten och Jordanien, där han intervjuade islamistiska aktivister och politiker. Därefter fick han jobb på the Brookings Institutions center i Doha i Förenade Arabemiraten. Sedan några år tillbaka är han åter i Washington D.C. på Brookings högkvarter och deras Center for Middle East Policy. För *Respons* räknade vi oss nyligen ner för ett samtal om hans nya bok och förhållandet mellan islam, liberalism och demokrati.

RESPONS: – Vad ser du som det huvudsakliga syftet med din bok?

SHADI HAMID: – En del av vad jag ville göra med den här boken var att närma mig islamisterna, sätta mig in i deras värld och förstå dem på deras egna villkor. Vi behöver inte tycka om dem, men jag tror att vi måste anstränga oss för att förstå dem. Västerländska betraktare försöker ofta förstå islamistiska rörelser utifrån parametrar hämtade från den liberala demokratin. Men islamister ställer så klart inte upp i val i USA eller Sverige. De ställer upp i val i Egypten, Jordanien och Tunisien. Därför måste vi försöka förstå dem utan att projicera våra egna liberala ideal på dem.

Vad man först och främst måste göra är

att sätta sig ner och tala med dem om deras oro, hopp och ambitioner. Det måste vara utgångspunkten om vi verkligen vill förstå deras syn på världen. Det låter ju väldigt elementärt, men de flesta gör faktiskt inte det.

RESPONS: – På vilket sätt har det påverkat din forskning?

SHADI HAMID: – När jag påbörjade mitt forskningsprojekt för många år sedan trodde jag, som de flesta, på den så kallade inclusion-moderation-hypotesen, det vill säga föreställningen att ju mer islamisterna inkluderas i den demokratiska processen, desto mer *mainstream* kommer de att bli. Men i takt med att jag gick djupare in i min forskning, kom jag att bli alltmer skeptisk och till slut landade jag i de slutsatser som utgör kärnan i min bok och vilka starkt ifrågasätter dessa vedertagna sanningar.

I boken hävdar jag att i motsats till den allmänt accepterade bilden, så har förtryck inte nödvändigtvis en radikaliserande effekt på islamistiska grupper. Förtryck kan faktiskt ha en modererande effekt. Inte alltid, givetvis, och i boken diskuterar jag de specifika omständigheterna kring det, genom att fokusera på det Muslimska brödraskapet i Egypten och Jordanien och deras erfarenheter.

På motsvarande sätt leder demokratisering inte nödvändigtvis till moderering i islamisternas fall. Det är en föreställning som sitter djupt rotad i oss från våra erfarenheter i Europa och Latinamerika, där vi har sett hur ideologiskt drivna partier på den yttersta vänster- och högerkanten i praktiken har tvingats röra sig in mot mitten. För att kunna vinna val var de tvungna att bilda breda koalitioner och deras ideologiska särart tonades ner. Den erfarenheten stämmer dock inte överens med utvecklingen i Mellanöstern, åtminstone inte när det gäller de islamistiska rörelserna.

Om vi till exempel tittar på den korta perioden efter den arabiska våren i Egypten när det Muslimska brödraskapet blev det starkaste politiska partiet och till slut kom till makten, ser vi hur rörelsen alltmer rörde sig i en konservativ riktning. Jag tror att vi ser samma utveckling med AKP i Turkiet. I takt med att de befäster sitt grepp om regeringsmakten, ökar de ansträngningarna för att stärka sin bas. De förflyttar sig åt höger, de betonar sin ideologiska särart och anammar en alltmer religiöst anstruken retorik. Men det rör sig inte bara om retorik; deras politik blir alltmer religiöst färgad.

RESPONS: – Hur förklarar du den utvecklingen? Och varför är den så förvånande?

SHADI HAMID: – I mina ögon rör det sig om

en betydande spänning mellan liberalism och demokrati. I Väst är vi vana vid tanken att liberalism och demokrati går hand i hand. Och så må det ha gått till i vår historia, men det är inte nödvändigtvis en universell naturlag. Det behövs inte gälla för alla samhällen och gör det bevisligen inte i Mellanöstern.

RESPONS: – Går det att föreställa sig en livskraftig demokrati som inte är liberal?

SHADI HAMID: – Ja, det är den frågan som undertiteln till min bok – "islamister och illiberal demokrati i ett nytt Mellanöstern" – hänvisar till. Jag menar att illiberal demokrati måste förstås som ett distinkt slags statsskick. Fareed Zakaria myntade begreppet, men många före honom har konstaterat att det finns en spänning mellan demokrati och liberalism. Redan USA:s grundlagsfäder var medvetna om motsättningarna mellan de två idéerna och fruktade att majoriteten kunde vara farlig och att massnas frihet därmed behövde kringskäras. Därav deras betoning på republiken och inte den rena demokratin.

RESPONS: – Du har talat om en unikt islamisk form av illiberalism. Vad menar du med det?

SHADI HAMID: – När Fareed Zakaria använder begreppet talar han inte specifikt om Mellanöstern, utan han för ett globalt resonemang. Man kan nämna exempel som Hugo C. Chavez i Venezuela, Victor Orbán i Ungern, BJP och den hinduiska extremhögern i Indien. Israel utgör på många sätt ett klassiskt exempel på en illiberal demokrati.

Illiberal demokrati är alltså inte unikt för Mellanöstern eller islam, men jag skulle ändå vilja påstå att spänningen mellan liberalism och demokrati är mer betonad där. Islamisternas illiberalism skiljer sig nämligen från illiberalismen hos exempelvis Orbán. För honom är illiberalism mer en bekväm taktik i hans strävan efter mer makt. För islamisterna bottenar illibe-

ralismen i grundläggande föreställningar kring offentlig moral och religionens roll i det offentliga livet. För dem utgör illiberalismen själva hjärtat i deras islamistiska övertygelse. Att vara liberal och islamist är en självmotsägelse, eftersom liberalismen är religiöst och värdemässigt neutral, medan islamism handlar just om att ge islam en privilegierad status och att aktivt arbeta för att främja en islamisk moral.

Detta kan säkert se väldigt olika ut i praktiken, till exempel när det gäller frågor om hur islamisk lag bör tillämpas. Men på det stora hela vill alla islamister arbeta aktivt för att inskräpa ett mer islamiskt sätt att leva i alla aspekter av våra liv. Det går långt utöver den västerländska medborgartanken. De vill skapa ett nytt slags medborgare som lever enligt ett nytt slags moral. Islamismen har aldrig varit ett rent politiskt program.

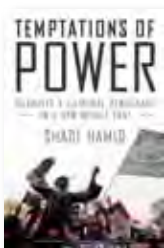
Jag anser att islam har ett speciellt förhållande till politik, som skiljer sig från andra religioner. Av en mängd historiska och kulturella skäl är muslimska samhällen mer motståndskraftiga mot sekularisering och en separation av religion och stat enligt den västerländska upplysningsmodellen. Den som vill propagera för ett sekulariserat statsskick i den islamiska världen måste argumentera mot en tradition som har sitt ursprung i profeten Muhammed. Ett sådant argument skulle därmed ha svårare att få fotfäste i ett muslimskt samhälle än ett kristet. Jesus var aldrig ett statsöverhuvud eller ledare för en politisk rörelse och gjorde uttryckligen skillnad mellan sin domän och den världsliga makten. Profeten Muhammad, å andra sidan, var teolog, statsöverhuvud, krigare och köpman i ett. Alla som förespråkar en åtskillnad mellan religion och politik i den muslimska världen argumenterar mot den profetiska modellen. Både teologiskt och historiskt är islam mycket mer av ett universellt system än kristendomen.

Jag skulle vilja påstå att det inte finns något vedertaget politiskt system i Mellanöstern. Kalifatet upplöstes inte förrän 1924, alltså för mindre än hundra år sedan, och vad som ska ta över efter kolonialismen är fortfarande en hett omtvistad fråga. Nationalstatssystemet är inte lika självklart som vi, med våra historiska erfarenheter, ibland luras att tro, speciellt som den sekulära nationalstaten i arabvärlden är starkt förknippad med diktatur.

RESPONS: – Fareed Zakaria jämför illiberal demokrati med liberal autokrati, det vill säga icke-demokratiskt styre efter liberala principer, och finner det senare bättre. Hur ställer du dig till det?

SHADI HAMID: – Enligt Zakaria handlar det om en viss ordningsföljd. Samhällen i

BEHANDLADE TITLAR

Shadi Hamid
Temptations of Power
– *Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East*
Oxford University Press,
2014

► **Konflikt** – demonstranter lojala med Muslimska brödraskapet samlar sten att kasta mot polisen vid demonstrationer i Kairo, augusti 2013.

övergångsfaser bör först upprätta liberala institutioner innan de börjar tänka på fria val. Det är en förståelig syn, med tanke på att den speglar den historiska utvecklingen i USA. Här kom liberala institutioner först och senare kom allmän rösträtt. Men att applicera det synsättet på andra delar av världen är problematiskt. Numera har demokrati kommit att bli universellt eftersträvat och det är svårt att förvägra folk rätten att välja sina egna ledare bara för att de saknar liberala institutioner. Det är svårt att be människor att vänta fem eller tio år på att de rätta institutionerna ska komma på plats innan de får rösta för första gången. Zakaria må ha rätt i att det är lättare att bygga stabila demokratier om de liberala institutionerna finns på plats först, men den turordningen är inte realistisk i världen i dag, eftersom demokrati har blivit så universellt eftertraktat.

Dessutom finns det anledning att ifrågasätta om människor faktiskt skulle välja liberalism om de fick välja fritt. Om vi tar Egypten som exempel, så visar opinionsundersökningar där att den övervägande delen av befolkningen vill ha islamisk lag. Det gäller även om man ser till saker som jämlikhet mellan könen eller avfällighet. 88 procent av egyptier vill ha dödsstraff för avfällighet, enligt en Pew-undersökning från 2011.

Demokrati handlar ju om att spegla folkviljan. Om folkviljan är religiöst konservativ kommer en folkvald regering av naturliga skäl att spegla det. Och här hamnar vi ofta i obekvämm terräng. Om stora majoriteter i Egypten, Jordanien och Tunisien vill att islam ska spela en framträdande roll i politiken och landets styre, måste vi respektera det. Vi kan ogilla det, men får nog inse att våra åsikter är irrelevanta från den genomsnittlige egyptiske väljarens perspektiv. Vi får räkna med att muslimska samhällen kommer att ha en stark religiös prägel och därmed också en stark illiberal prägel. Alternativet är hårt förtryck, enligt den egyptiska modellen, men det kommer sannolikt inte att utplåna islamismen, med dess breda folkliga förankring.

RESPONS: – Tidigare var du en stark anhängare av demokratiframjande i Mellanöstern. Hur ser du på det engagemanget idag?

SHADI HAMID: – Det engagemanget finns kvar! Om något, så har det fördjupats. Det kanske låter som en motsägelse, men jag är en stark anhängare av liberal demokrati och tycker att den ska uppmuntras och understödjas så långt det går. Men jag tycker att demokratin ska gå först. Även om priset för demokrati är ett visst mått av illiberalism, så är det fortfarande att

föredra framför illiberal diktatur, vilket ju är alternativet. Visst, om alternativet fanns att tillsätta ett slags upplyst liberal despot, så kanske det skulle finnas skäl för att stödja en sådan lösning. Men det är ju knappast ett av alternativen i dagens Mellanöstern.

Det finns en inneboende spänning mellan demokrati och liberalism och det är något som varje land måste lösa på egen hand. Det viktiga är att den demokratiska processen tillåts ha sin gång. Man måste lita på att det finns en självkorrigerande dynamik i den och att folk kommer att nå fram till lösningar som gör det möjligt för dem att leva med varandra. Det är en dålig idé att på förhand bestämma hur den lösningen bör se ut eller döma ut lösningar som inte är förenliga med en snävt definierad liberal demokrati. Om jag vore tvungen att välja skulle jag ta demokrati före liberalism. Demokratin är mer universellt än liberalismen, som har en mer specifik historisk stamtavla. Vi bör inte vara alltför fixerade vid våra egna föreställningar om det goda samhället. Vi borde låta folk hitta sina egna lösningar. ■

► Fredrik Meiton är doktorand i historia vid New York University.

REVOLUTION, KONTRAREVOLUTION OCH GEOPOLITIK I MELLANÖSTERN

av Inga Brandell

TRE KVINNliga JOURNALISTER skildrar i nya böcker förändringarna i Mellanöstern ur olika perspektiv. Tina Thunanders välskrivna berättelse från Egypten ger konkreta insikter i vad livet innebär för de mindre lyckligt lottade bland dagens cirka 80 miljoner egyptier. Fanny Härgestam följer fyra kvinnor med skiftande bakgrund i Tunisien och Bitte Hammargren belyser utvecklingen i Gulf-staterna. Böcker som dessa gör det möjligt för svenska läsare att sätta in dessa länder i ett större perspektiv än vad det dagliga nyhetsflödet medger.

TEMA MELLANÖSTERN

VARFÖR FYLLS MASSMEDIERNA med gräsligheter från den "Islamiska staten"? Varför omnämns knappast de viktiga valen i Tunisien? Hösten 2014, den 26 oktober, ägde parlamentsval rum i Tunisien i enlighet med den nya postrevolutionära författningen som antagits av den konstituerande församlingen i början av året, och den likaledes nya vallagen. Valet avlöpte lugnt, resultaten var tillfredsställande och accepterades av alla. Valdeltagandet var också tillfredsställande. Grannlandet Libyen befann sig samtidigt i sönderfall med en regering som inte längre kontrollerar territoriet, och enligt uppgift fanns egyptiska trupper i östra delen av landet.

Bortom nästa gräns, i Egypten, hungerstrejkar hösten 2014 ett stort antal fångar, både unga revolutionärer och medlemmar av Muslimska brödrskapet. Utanför fängelserna hungerstrejkas också mot begränsningarna i yttrande- och mötesfriheten och universitetsåret har börjat mycket oroligt. Ansar Beit al-Maqdis, den väpnade organisation som huvudsakligen varit verksam i norra delen av Sinai-halvön men också genomfört attentat i och omkring Kairo, har nyligen deklarerat att de underordnar sig den självutnämnda Islamiska staten och dess ledare "kalifen" Abu Bakr al-Baghdadi. Den sistnämnde påstås vara skadad efter ett angrepp från det amerikanska flyget, och krigslyckan har kanske vänt. Men ingenting är ännu avgjort. Inte ens i Tunisien.

Samtidigt tar Frankrike och Italien emot statsbesök av den egyptiske presidenten, vald med ett helt sovjetiskt valresultat efter att sommaren 2013 ha ställt sig i spetsen för störtandet av den förra folkvalde

presidenten, Mohammed Mursi. Det huvudsakliga intresset i Europa gäller de flyktingar och migranter som kommer över havet från Libyen och de jihadisterna med ursprung i de europeiska länderna som krigar i Syrien och Irak.

När den arabiska våren började i Tunisien i december 2010 och snabbt ledde till att presidenten utan uppehåll där sedan 1987, Zine El Abidine Ben Ali, tvingades lämna ifrån sig makten, följde en dryg månad senare av kollegan i Egypten, Hosni Mubarak, var beredskapen i Sverige, liksom i många andra delar av världen, mycket låg. Sedan Michael Nordbergs bok *Profetens folk* (1988) och Jan Hjärpes *Araber och arabism* (1994) har inga större arbeten om

området publicerats. Historiker och samhällsvetare inriktade på arabvärlden och resten av Mellanöstern har saknats, även om svenska källmaterial (konsulatsrapporter i tidig modern historia) och frågor relaterade till EU:s utrikespolitik gentemot området under senare år har tilldragit sig intresse i forskarvärlden.

Journalister är de som nu öppnar en värld i förändring för svenska läsare. *Svenska Dagbladets* Bitte Hammargren har ägnat stora delar av sitt yrkesverksamma liv åt denna del av världen, medan Fanny Härgestam började sitt arbete precis vid revolutionens utbrott. Tina Thunander publicerar nu sin andra bok med inriktning på Mellanöstern. I en kategori för sig står Aron Lund, som blivit internationellt erkänd som expert på de olika syriska väpnade rörelserna. I år kom hans andra bok om Syrien-krisen med titeln *Syrien brinner*. (Se recension härintill.) Hans bok, liksom Bitte Hammargrens, huvudsakligen inriktad på monarkierna på Arabiska halvön, har ambitionen att kombinera historisk bakgrund med de processer som lett fram till dagens situation. I Hammargrens fall tillkommer ögonblicksbilder och intervjuer både med folk på plats och mer långväga observatörer. Thunander och Härgestam närmar sig i stället de politiska förloppen genom enskilda personer. Thunander följer en egyptisk alldeles vanlig – nästan färdig – läkare med specialistinriktning på ortopedi, Härgestam fyra tunisiska kvinnor som är direkt berörda och involverade i landets politiska omvandling, tre av dem genom att ha valts till den konstituerande församlingen, den fjärde genom att såsom hustru till en man som sköts till döds under upproret 2011 ha blivit "martyränka".

BEHANDLADE TITLAR

Bitte Hammargren
Gulfen – En framtida krutdurk
Leopard | 468 s. | ISBN 9789173434805

Fanny Härgestam
*Det här är vår tid –
Fyra kvinnor efter revolutionen i Tunisien*
Natur & Kultur | 412s. | ISBN 9789127138148

Tina Thunander
Doktor Nasser har ingen bil
Leopard | 276 s. | ISBN 9789173434980

DOKTOR NASSER I Kairo är huvudfiguren i Tina Thunanders bok, som sträcker sig från revolutionen i januari 2011 till dess treårsdag 2014. Han är Thunanders lärare i arabiska och blir hennes guide in i ett egyptiskt samhälle präglad av stora klasskillnader. En duktig student som inte har kontakter stöter på stora hinder i sin klassresa mot en egen klinik, smartphone och den för en doktor nödvändiga stadsjeepen. Thunander skildrar Nassers och hans vänners växande sympati för det Muslimska brödrskapet, besvikelse och så småningom övergivande av de revolutionära drömmarna. Som en röd tråd genom boken löper Nassers diskussion med Thunander om islam och Gud. Möjligen kan man fråga sig varför. I det sedan långt före kristendom och islam djupt religiösa egyptiska folket finns många som inte kan tro på västerlänningarnas påstådda ogudaktighet och nyfiken ställer frågor. Utan den bakgrunden uppfattar läsaren emel-

man deltog, intresserade sig, diskuterade på kaféer, men samtidigt gick större delen av dagen åt till att ta den privatägda minibussen till sin arbetsplats, sedan igen till ytterligare en arbetsplats och till försök att besöka eller ringa kontakter som möjligen kunde förmedla bättre anställningar. Det blev långa dagar för att tjäna de nödvändiga pengarna i en ekonomi i fritt fall.

Ett problem – som Thunander i viss mån delar med Härgestam – ligger i den fikionaliserande reportageformen. Var går gränsen mellan vad Thunander utifrån kan observera, lyssna sig till, betrakta, när hon följer doktor Nassers liv och de slutsatser och påståenden hon gör om vad doktor Nasser känner, tänker och vill? Thunander skriver själv på omslagsfliken att hon hoppas att hon har förvaltat doktor Nassers förtroende. Det har hon säkert gjort efter bästa förmåga, men frågan är om det räcker.

tidigare författningen och därmed tjäna mycket tid som i stället kunde ägnats åt att genomföra för Tunisien nödvändiga reformer.

SÅ BLEV DET inte. Den 23 oktober 2011 anordnades ett allmänt val till en konstituerande församling. Huvuduppgiften var att skriva en författning: Vilken roll skulle parlamentet respektive presidenten ha? Vilka rättigheter skulle medborgarna få? Församlingen, som dominerades av det islamistiska partiet Ennahda, den tunisiska varianten av det Muslimska brödrskapet, stiftade också de lagar som bräskade och utgjorde bas för regeringsbildningen. Ursprungligen var det sagt att utarbetandet av författningen skulle ta ett år, varefter reguljära val skulle äga rum. Planen höll inte, författningen blev färdig och antogs först efter drygt två år av arbete, avbrutet av många kriser av olika slag, då vissa ledamöter tidvis bojkottade arbetet och regeringen tvingades avgå. En extern sammanslutning bestående av det centrala fackförbundet, arbetsgivarföreningen, advokatförbundet och de politiska partierna, ingrep upprepade gånger.

Fanny Härgestam följer tre kvinnor från olika partier som valts till den konstituerande församlingen. Församlingens vice talesperson, Meherzia Labidi, från det islamistiska partiet Ennahda, var som så många andra i detta parti i exil i Frankrike under många år. Mabrouka Mbarek har också återvänt från utlandet, i hennes fall USA, där hon är bosatt och arbetar sedan många år. Hon företräder det sekulära centerpartiet CPR (Congrès Pour la République) som grundades av Moncef Marzouki, den interimistiska presidenten sedan 2011. Och slutligen möter vi Selma Mabrouk, läkare med mottagning i en förort till Tunis, som valts in för det socialdemokratiska partiet Ettakatol.

Den plats där det mesta i boken utspelas är Bardopalatset, parlamentsbyggnaden i Tunis. En annan central plats är ett enkelt hem i ett litet samhälle på tunisiska landsbygden. Där bor Amira, som inte får något efternamn och om vilken författaren meddelar att detaljer ändrats för att skydda henne och omöjliggöra identifiering. Amira har som änka efter en man dödad under oroligheterna rätt till kompensation i form av företräde till en statlig anställning. Det kräver en hel del för att bli verklighet. Men hon måste också handskas med sin mans familj, som å ena sidan hjälper och skyddar henne, men å andra sidan också har anspråk på att påverka hur hennes liv utformas och åsikter om hur en "martyränka" ska uppträda. Dessutom måste hon hantera de män i närheten och på internet som gärna vill få närmare kon-

► Valsedlar. Muhamed Mursi kandiderade mot Ahmed Shafiq i Egyptens presidentval 2012.

lertid dialogen mellan Nasser och Thunander om den religiösa tron som något som bara angår individen, och förstår inte dess i Egypten minst lika viktiga sociala sammanhang. Genom Nasser träffar författaren också ett antal andra personer, hans vänner, hans familj. Skildringen av dem ger mycket konkreta insikter i vad livet innebär för majoriteten av de mindre lyckligt lottade av dagens 80 miljoner egyptier, som på egen hand måste ta sig fram, försörja inte bara sig och sina närmaste, utan ofta också ett stort antal släktingar.

Thunanders bok är mycket välskriven och ger med sina många detaljer en förmodligen god bild av vad revolutionsåren betydde för det stora flertalet Kairobor – ja,

OM THUNANDERS BOK har en enda individ som ram för sin berättelse om revolutionens och kontrarevolutionens Kairo så har Fanny Härgestam i stället valt en central institution. När den tunisiska presidenten hade lämnat landet den 14 januari 2011 rådde stor osäkerhet om vad nästa steg skulle bli. Ett antal jurister, specialister på konstitutionell rätt, gick ut offentligt och hävdade att nu måste en konstituerande församling väljas för att förverkliga revolutionen. En helt ny författning för Tunisien måste skrivas, såsom en gång i tiden de franska revolutionärerna gjorde efter 1789. Ännu långt senare har kritik framförts med innebörden att det hade varit möjligt att göra mindre ändringar i den

takt med henne för att se om tycke kan uppstå. Rättegången mot den som sitter häktad, anklagad för att ha mördat hennes man, äger rum i omgångar och kräver alltid långa resor där Hårgestam är Amiras följeslagare.

Hårgestam väljer i författningsdebatten att fokusera på ett par kontroversiella frågor, som rörde upp starka känslor: formuleringarna angående jämställdhet och formuleringarna om islams – eventuellt sharias – plats. Ingen åtskillnad görs mellan kvinnors och mäns roller i familjen, som ursprungligen föreslogs, utan endast hänvisningar till jämställdhet, de erövringar som de tunisiska kvinnorna redan gjort och statens skyldighet att bekämpa våld mot kvinnor. Det blev till slut inte heller någon referens till den islamiska lagen – som i och för sig kan stå för många olika ting – i författningen. Den nöjer sig med att benämna islam som religion och att hänvisa till landets arabisk-muslimska förflutna och kulturella tradition.

I Hårgestams bok får vi genom henne bevittna de heta debatterna, men också följa dem genom de tre ledamöterna, deras kommentarer och ståndpunkter allteftersom dagarna går, tills äntligen en överenskommelse nås. Dramatiska händelser inträffar 2013: två välkända vänsterpolitiker skjuts till döds utanför sina hem med sex månaders mellanrum, den senast mördade också ledamot i den konstituerande församlingen. Regeringen, som domineras av det islamistiska partiet Ennahda, anklagas för att inte ta hoten från mer radikala islamister på allvar eller till och med för att ha främjat dessa våldsdåd. Till slut måste den avgå och ersättas av en expeditivminister bestående av opolitiska experter innan arbetet med författningen äntligen kan återupptas.

DE TRE LEDAMÖTERNA intar ganska skiftande hållningar. Det är ingen tvekan om att den som hela tiden levt och verkat i Tunisien, Selma Mabrouk, berörs mest av den process hon medverkar i. I slutfasen, när varje enskild artikel antagits och församlingen ska rösta om författningen i dess helhet, planerar hon in i det sista att rösta mot, men ändrar sig till slut och röstar för. De två övriga, som kommit hem från utlandet – och i Tunisien är de många inom samhällets olika skikt – framstår som tryggare, allt verkar inte stå på spel för dem. Mabrouka Mbarek, som är gift med en amerikan, funderar mest på hur preambeln, författningens inledning, skulle kunna göras mer kongenial med det revolutionära ögonblicket, som hon själv bara såg på tv. Den dominerande figuren, som också tycks stå längst från författaren, är Ennahdas företrädare, Meherzia Labidi,

vice talesperson i församlingen. Hon driver, ibland med järnhand, men också med stor envishet och tålmod, församlingen vidare i arbetet.

Meherzia Labidi lämnade Tunisien som mycket ung när den tidigare presidenten Bourguiba med kraft vänt sig mot den islamistiska rörelse som senare blev Ennahda. Hon har i andra sammanhang än i Hårgestams bok vittnat både om hur de många Ennahda-flyktingar från Ben Alis Tunisien höll samman "som en familj" i Frankrike, ordnade sommarläger för barnen, hjälpte varandra. Hon deltog i Frankrike i en rad interreligiösa dialoger med judar och kristna och menar sig där ha utvecklat en förståelse till dialog, något som kommit väl till pass när hon sedan skulle leda debatterna

”Det är intressant att Bitte Hammargren också lyfter fram ekonomiska aspekter, som till exempel Qatars intresse av att få en gaspipeline genom Syrien till Medelhavet, som en faktor bakom stödet till de väpnade islamistiska delarna av upproret mot Bashar al Assads styre. Denna pipeline är också något som Ryssland med all kraft motsätter sig.”

och förhandlingarna i den konstituerande församlingen. Hon har också vittnat om det inte alldeles friktionsfria samarbetet mellan dem som hela tiden förblivit i Tunisien och dem som liksom hon själv tillbringat de senaste decennierna i utlandet.

Och Amira, den unga änkan? Vad Hårgestam med lätt hand skildrar genom sitt beledsagande av olika episoder i Amiras liv är en pågående emancipation genom ett eget lönearbete, och tillgång till en egen dator och internetuppkoppling och därmed större kontaktmöjligheter utanför hemmet och utanför byn än vad enbart en telefon tillåter. Ganska litet av detta har direkt med den politiska omvälvningen att göra, även om Amiras arbete är ett resultat av hennes status som "martyränka". Amira är ointresserad av den nya författningen, som hon tycker är tråkig. I slutet av boken får Amira ordet för att säga om hon tyck-

er hon fått det som revolutionen krävde: bröd, värdighet, frihet. Ja, bröd har hon eftersom hon har arbete, värdighet också sedan hon fick arbete, och ja, litet fri är hon, om än inte jättefri, men hon tror nog att det kan bli bättre. Som läsare frågar man sig hur stor betydelse Amiras plats i Hårgestams bok har för denna känsla av värdighet och frihet, framför allt genom den möjlighet hon ges av Hårgestam att för en intresserad lyssnare få formulera sina känslor och beskriva sin situation.

BITTE HAMMARGRENS BOK har en mer välbekant journalistisk utformning. Först kommer inledande kapitel som behandlar gemensamma teman för de sex monarkierna, Saudiarabien, Kuwait, Förenade Arabemiraten, Qatar, Bahrein och Oman: oljans betydelse, de många migrantarbetarnas situation, samarbetet mellan länderna, några sidor om religionens roll. Därpå följer kapitel om varje enskilt land, inlett med en karta och en liten fakruta innehållande befolkningstal, statschef och statsskick samt utrikes- och säkerhetspolitik. I några av dessa beskrivs inledningsvis landets historia. Alliansen mellan huset Saud och wahabismen, väckelserörelsen från 1700-talet, ges tillräcklig plats för att Saudiarabiens särdrag ska framträda. Övriga monarkier är ju brittiska skapelser där en klan förts till makten och därmed blivit en kungadynasti. Avslutningsvis behandlas i ett antal kapitel hur staterna, i första hand Saudiarabien, Förenade Arabemiraten och Qatar, och enskilda förmögna medborgare genom sina stora ekonomiska resurser försökt och ibland lyckats påverka politiken och de politiska styrkeförhållandena i tre länder utanför den egna halvön: Egypten, Syrien och Bosnien.

Författaren skriver i sitt förord att hon ursprungligen hade tänkt skriva enbart om Saudiarabien, men att hon också saknat en bred skildring på svenska av Arabiska halvön och därför valt det senare anslaget. Boken bygger på ett stort antal intervjuer, andra källor, facklitteratur om området samt egna intryck under upprepade resor till flera av länderna. Utan att det direkt sägs får man anta att här skett en ganska omfattande återanvändning av tidigare artiklar. Det leder till en del upprepningar; personer eller händelser som redan påtalats återkommer ibland i senare kapitel som om de vore nya. Över huvudet förekommer många personer, men läsaren får hjälp av ett personregister, liksom av en ordlista över arabiska termer, och en kronologi som – av någon anledning – börjar med profeten Mohammeds födelse 570, för att med fokus på halvöns statsbildningar från osmanska väldet och framöver i stort sett avslutas med den

svenska skandalen om FOI:s planer på vapentillverkning i Saudiarabien.

Det är intressant att Bitte Hammargren också lyfter fram ekonomiska aspekter, som till exempel Qatars intresse av att få en gaspipeline genom Syrien till Medelhavet, som en faktor bakom stödet till de väpnade islamistiska delarna av upproret mot Bashar al Assads styre. Denna pipeline är också något som Ryssland med all kraft motsätter sig. Konkurrenter på den för Ryssland viktiga europeiska gasmarknaden finns alla skäl att motarbeta. Därmed ges ytterligare en anledning för Ryssland att hålla Bashar al-Assad under armarna. Qatar, som ju också äger den inflytelserika tv-kanalen al-Jazeera, brukar oftast få sin aktiva utrikespolitik under den nyligen

vor” om geografi, historia och människor i ett betydelsefullt område och om hur detta område påverkar sin omvärld.

DET ÄR "SKÄRVOR" som läsaren dock kan känna ett behov av att ordna. I så fall finns imponerande volymer, som till exempel Ira Lapidus *A History of Islamic Societies*, där ramen alltså är islam, och Timothy Mitchells bok *Carbon Democracy*, där de politiska effekterna av den ursprungliga amerikansk-saudiska alliansen om oljeutvinningen studeras. De globala energibehoven i den samhällsmodell som vi och alla andra är del av får här förklara inte bara den saudisk-amerikanska relationen, utan också den saudiska samhällsmodellen och dess allians mellan en dynasti och

nan, måste Mursis aktiva utrikespolitik ha väckt onda minnen. Hur mycket Saudiarabien och kungadömena än beväpnar sig kommer de svårligen att kunna mäta sig med regionens stormakter Iran, Turkiet och Egypten. De skiftande allianserna mellan dessa och deras förmåga att förmå spelare utanför regionen – Ryssland, USA, EU i första hand – att backa upp dem, är det långsiktiga perspektiv, som också förklarar varför Saudiarabien, Förenade Arabemiraten, Qatar och i viss utsträckning Kuwait med sina oljepengar försökt köpa sig vänner än här än där.

Men nu har draksådden börjat växa och enligt de senaste nyheterna från de sex kungadömenas samarbetsorganisation är den interna konflikten med Qatar överstånden. Länderna har kommit överens om att få stopp på både statligt och privat stöd till "terroristiska grupper". Islam och dess framträdelseformer – i individernas liv som i Thunanders bok, som en symbolfråga i Härgestams, eller i Hammargrens diskussion av både det saudiska samhället och de sex kungadömenas relation till det shia-islamiska Iran – riskerar att skymma betydelsen av helt andra faktorer för politikens skiftningar och därmed för europeisk utrikespolitik, framför allt de ekonomiska och strategiska drivkrafterna i ländernas inrikes- och utrikespolitik.

TINA THUNANDER OCH Fanny Härgestam har skrivit fängslande berättelser om enskilda personer och deras liv under de första revolutionsåren, och Härgestams bok fångar deras förmåga att påverka de stora omvälvningar som bara påbörjats. Den skönlitterära form som båda valt är tilltalande, samtidigt som det finns anledning att än en gång öppna en debatt – som ägde rum efter Åse Seijerstedts *Bokhandlaren i Kabul* – om varför det inte är tillräckligt att ge dessa människor tillfälle att tala i egen sak, och om de känslor som uttrycks verkligen formulerats av de berörda eller är författarnas tolkning och föreställning. Med Bitte Hammargren får läsarna tillgång till ett stort och omfattande material, en guldgruva samlad under flera decenniers resande och arbete i regionen. Här hade läsaren kanske önskat en smula distans, mer av de långa linjerna. Men det brådskade. Den stora omvälvningen fortsätter. Äntligen kan svenska läsare genom dessa böcker sätta Tunisien, Egypten och Gulfländerna i ett perspektiv, något som det dagliga nyhetsflödet knappast medger. ■

► Ledamöter svärs in till det nybildade tunisiska parlamentet.

avgångne Hamad ben Khalifa al Thani förklarad med landets fruktan att förlora allt manöverutrymme och handlingsfrihet till den så mycket större och mäktigare grannen Saudiarabien, kanske till och med slukas av denna. En gång i tiden, under det första saudiska emiratet, var Qatar tvungent att erkänna Saudklanens överhöghet.

Som Hammargren konstaterar går händelseutvecklingen snabbt: konflikten mellan Qatar och övriga monarkier håller på att lappas ihop. En anledning är utan tvekan att de jihadistiska framgångarna och det våldsamma kaos som råder börjar uppfattas som ett hot mot de egna staternas stabilitet. Viktigare är emellertid utsikten att ett avtal sluts med Iran om dess kärnteknologiprogram, så att sanktionerna hävs och Iran på nytt blir en tung aktör, politiskt i regionen och ekonomiskt på världsmarknaden. Som Hammargren skriver innehåller hennes bok många "skär-

den puritanska wahabitiska trons försvarare. Med den ingången blir det svalnande intresset från USA förklarligt – den amerikanska inhemska energiproduktionen är nu mer än tillräcklig efter att produktionen av skiffergas kommit igång ordentligt.

Ett annat perspektiv, som också skymtar fram i Hammargrens bok, men inte utvecklas, är frågan om den regionala maktbalansen. Under den egyptiske presidenten Nassers tid konfronterades Saudiarabien och övriga monarkier på arabiska halvön direkt. Den egyptiska inblandningen i inbördeskriget i Oman och konflikterna i Jemen är inte bortglömd. Då stod shahens Iran vid Saudiarabiens sida i bekämpandet av en radikal ideologi som sade sig syfta till enande av alla araber och etablering av ett socialistiskt samhälle. Även om Muslimska brödraskapet under sin tid vid makten i Egypten aldrig i tal överskred den inhemska politiska are-

► Inga Brandell är professor vid institutet för statsvetenskap vid universitetet i Oslo och seniorprofessor vid Södertörns högskola.

OUMBÄRLIG FÖR ATT FÖRSTÅ KONFLIKTEN I SYRIEN

av Emma Lundgren Jörum

ARON LUND ÄR en av Sveriges främsta Syrienkännare och tar oss i sin nya bok bortom de svepande förklaringarna till utvecklingen i landet. Han visar inte minst att det är en förenkling att kalla konflikten för ett inbördeskrig. Syrien är spelplan för en rad aktörer som kämpar om att påverka utvecklingen i hela Mellanöstern.

TEMA MELLANÖSTERN

NÄR TUNISIENS PRESIDENT Ben Ali i januari 2011 avgick och Egyptens president Mubarak följande månad tvingades göra detsamma väcktes förhoppningar om djupgående förändringar i arabvärldens politiska system. I många analytikers ögon kunde regionen tänkas följa den utveckling Östeuropa tagit 20 år tidigare då Berlinmuren föll och det kalla kriget upphörde. Det talades om en arabisk vår. Just "vår" visade sig i de flesta fall vara en opassande metafor för det som följde. Men ingenstans blev konsekvenserna så katastrofala som i Syrien.

Få personer med insikt i landets politik väntade sig att någon form av uppror skulle bryta ut. Den stora massan önskade visst förändring, men regimen var alltför hårdför. Det omfattande rapportörssystem som utgjorde grundvalen för säkerhetstjänstens många olika avdelningar, gjorde att det var ett högriskprojekt att diskutera politik, än mer att förespråka djupgående reformer. Regimens innersta kärna bestod av personer som var hårt sammanflätade genom släkt- eller nära vänskapsband till president Bashar al-Assad och varandra, och de hade full kontroll över landets ekonomiska, politiska och militära resurser, vilket talade emot att regimen frivilligt skulle ge upp makten. Vid auktoritära regimers fall har det ofta visat sig vara avgörande att det inom regimen uppstår splittring, så att en mer kompromissvilig falang slutligen varit redo att göra upp med oppositionella om en förändring. Den syriska regimens sammansättning gjorde denna möjlighet osannolik.

När den tändande gnistan ändå kom i Daraa i södra Syrien i mars 2011 spreds upproret snabbt över stora delar av landet. Tre och ett halvt år senare ligger delar av

Syrien bokstavligen i ruiner, cirka 40 procent av landets befolkning befinner sig på flykt och antalet döda närmar sig 200 000. Till detta skall fogas alla som skadats eller helt enkelt försvunnit. Inget som ens liknar en möjlig lösning finns inom synhåll.

Två faktorer har ofta lyfts fram för att förklara de senaste årens utveckling i både Syrien och grannlandet Irak: de gränsdragningar som gjordes efter första världskrigets slut och sekteristiska konflikter. Att sådana förenklade och svepande förklaringar inte dyker upp i Aron Lunds *Syrien brinner* beror på att han är en av Sveriges främsta Syrienkännare. Han kan tydligt identifiera de inrikespolitiska faktorer som låg bakom upprorets början och det komplexa nätverk av inrikes- och utrikespolitiska faktorer som lett fram till dagens katastrofala situation. Boken ger en välbalanserad, genomarbetad och detaljerad redogörelse för konflikten i Syrien och visar att det är den politik som bedrivits inom och över dragna gränser som utmynnat i dagens konflikt och att sekteristiska spänningar är en konsekvens snarare än en orsak till konflikt. Författaren har under arbetet med boken inte själv befunnit

sig i Syrien och en viktig slutsats är därför att det med hårt arbete går att få fram mycket och viktig information om situationer man själv befinner sig långt ifrån.

I SIN BOK ger Aron Lund oss möjligheten att följa upprorets utveckling från dag ett och återvända till den tid då fredliga aktivister såg ljus på framtiden. Med hjälp av tidigare forskning, medierapporter och ett stort antal egna intervjuer tar Lund läsaren med genom de händelser i Daraa som utgjorde startskottet för upproret, de inledningsvis fredliga demonstrationerna som spreds från stad till stad, de slagord som användes och som genom samordningskommittéer i Syrien och syriska nätaktivister utomlands koordinerades städer emellan. De inledande jämförelsevis modesta kraven på reformer skärptes gradvis och slutade i krav på regimens avgång. Denna utveckling var i huvudsak resultatet av regimens strategi för att bemöta demonstrationerna – våld i kombination med ett antal ytliga reformer.

Samma typ av reformer som Lund här beskriver gick som en våg över större delen av arabvärlden under speciellt 1990-talets början. Inom forskning som rör demokratisering – och framför allt avsaknaden av demokratisering – i arabvärlden har sådana reformer kommit att kallas "systemunderhåll", eftersom de inte syftar till annat än att stärka och garantera regimers fortsatta makt, om än under en mer demokratilikhande yta.

De syriska reformer som annonserades under våren 2011 hade just detta syfte, men knuffade Syrien vidare mot den blodiga konflikt som nu skakar landet. Boken beskriver detaljerat hur denna konflikt polariserat den syriska befolkningen och lett till att framför allt religiösa minorite-

BEHANDLADE TITLAR

Aron Lund
Syrien brinner
– Hur revolutionen mot Assad blev ett inbördeskrig
SILC, 700 s.
isbn 9789197983310

ter slutit upp kring Bashar al-Assads regim. De stora avgörande milstolparna i konflikten levandegörs med hjälp av detaljerat empiriskt material som omfattar slaget om Baba Amr, giftgasattackerna i Ghouta, tillströmningen av jihadisterna och omvärldens misslyckade försök att hitta lösningar. Lund ger också en god överblick över de kurdiska områden, där utvecklingen sett något annorlunda ut. I och med höstens utveckling kring den kurdiska staden Kobane har dessa områden fått ökad uppmärksamhet i medierna och den relevanta bakgrunden tecknas i Lunds bok.

Trots att demonstrationerna i Syrien länge förblev fredliga kom så tidigt som i april 2011 rapporter om våld även från oppositionssidan. Det rörde sig inledningsvis om små väpnade celler som i första hand ämnade skydda medlemmarnas hembyar. Men antalet väpnade grupper ökade snabbt och det stod snart klart att den avsaknad av sammanhållande ledarskap som utmärkt de fredliga protesterna också präglade den växande väpnade oppositionen. I sin tidigare bok *Drömmen om Damaskus* (2010) har Lund visat sin stora kunskap om den äldre syriska oppositionen. Där redogjorde han både för de i huvudsak vänsterintellektuella sekulära partier som inte lyckats uppnå inflytande i syrisk politik och det Muslimska brödrskapet som spelade en stor roll i det väpnade uppror som pågick i Syrien 1976–1982. Dessa båda grupper återknyter han till i *Syrien brinner* och skildrar hur de saknat förmåga att ta plats i och påverka den pågående konflikten. Muslimska brödrskapet, förbjudet i Syrien sedan 1980, har däremot haft ett starkt inflytande över de oppositions koalitioner som bildats i exil. I sin nya bok visar Lund dessutom att han är världsledande när det gäller detaljerad kunskap om det myller av syriska oppositionella grupper som uppstått under upprors gång.

EN AV KOMPLEXITETERNA i konflikten ligger i omvärldens ageranden och dessa går grundligt igenom. USA, EU, Turkiet, Saudiarabien och Qatar har tydligt, om än i olika grad, tagit ställning mot regimen, men är oense om vilka delar av oppositionen man bör stödja och på vilket sätt. Ett skäl till oenigheten är förstås det växande inslaget av islamister i den väpnade oppositionen. Här visar boken vikten av att inse att islamism inte går att diskutera som ett sammanhållet begrepp där ideologi och slutmål är lika för alla. Tvärtom är spektrumet brett. Det stora antalet väpnade jihadisterna av olika nationaliteter, som sedan början av 2012 strömmat in i Syrien har varit ett stort problem för EU och USA som inte velat riskera att finansiering och vapen hamnar i dessa gruppers händer.

Saudiarabien, Qatar och Turkiet däremot har på olika sätt bidragit till dessa grupper. De två förra har snarare sett en hårdför tolkning av islam som en fördel och boken pekar på en absurd konsekvens av detta. Rebellgrupper som ursprungligen talat om helt andra mål för den syriska staten såg sig tvungna att odla skägg och prata om sharialagar för att komma på fråga som mottagare av vapen och pengar. Detta väcker förstås tankar kring hur "finansieringsmarknaden" bidrar till att forma det vi ser på marknaden i Syrien (och på andra krigsdrabbade platser). Därmed pekar boken på en viktig fråga som radikaliseringens forskning borde titta närmare på. Om vapenleveranser och finanser reserveras för hårdföra jihadistiska grupper, i vilken grad lockas andra, mindre hårdföra grupper, att ta efter dessa?

Regimen å sin sida har funnit stöd i Iran, Ryssland och Kina. Precis som på oppositionssidan finns här också icke-statliga aktörer utifrån, såsom det shiamuslimska libanesiska Hizbollah och frivilliga shiamuslimska krigare från bland annat Irak. Det är därför en förenkling att kalla den syriska konflikten för ett inbördeskrig. Åtminstone bitvis har Syriens territorium i själva verket kommit att utgöra spelplan för en rad aktörer som kämpar för att påverka utvecklingen i hela Mellanöstern. I detta liknar kriget i hög grad det krig som 1975–1990 fördes i grannstaten Libanon.

LUNDS BOK VISAR på ett tydligt sätt den betydelse transnationella band mellan oppositionella syrier haft i den pågående konflikten. En aspekt av dessa transnationella band är förstås de råd som exil-disidenter bildat i syfte att för omvärlden utgöra ett tydligt, samlat alternativ till Bashar al-Assads regim. Hit hör det Syriska Nationella Rådet (SNC), den Syriska Koalitionen och den Fria Syriska Armén (FSA). Men de transnationella band som framför allt påverkat och haft stor betydelse inne i Syrien är de som upprätthållits med syriska nätaktivister utomlands. Syriska nätaktivister i bland annat Sverige har spelat en stor roll när de tagit emot information, bilder och filmer från aktivister inne i Syrien och gjort dessa tillgängliga för internationella medier. Detta blev ett effektivt sätt att kringgå regimens försök att hindra medierapportering från Syrien.

I boken syns däremot inte de syriska transnationella banden på regimsidan. Hit hör till exempel de delegationer av syrier från utlandet, bland annat Sverige, som besökt Syrien i olika omgångar och som fått stor uppmärksamhet i syriska medier och det radioprogram, Maa al-mughtaribin (ungefär "Med de syrier som bor utomlands"), där syrier i utlandet varje vecka in-

tervjuas om de aktiviteter de genomför för att visa sitt stöd för regimen. Detta är inte bara ett spel för gallerierna. Regimen ses framför allt av de religiösa minoriteterna som det bästa nu befintliga alternativet, om målet är stabilitet och en stat där religionstillhörighet inte leder till diskriminering och förföljelse.

Ett av regimens starkaste kort har varit de olika oppositionella gruppernas oförmåga att enas. De paraply- och samordningskoalitioner som bildats i syfte att utgöra en samlande kraft och ett trovärdigt alternativ till regimen visade sig nämligen inte bara ha mycket litet att säga till om när det gäller väpnade rebellers ageranden inne i Syrien. I det längsta gjorde de också vad de kunde för att mörka både det växande inslaget av jihadistiska rebellgrupper och de krigsbrott som begicks även av oppositionssidan. Här andas Aron Lunds bok en berättigad kritik mot journalister som okritiskt svalt den information samman slutningar som SNC och FSA tillhandahållit och utan att reflektera över rimligheten i dessa påståenden förmedlat denna i medier.

ATT FÖRSÖKA FÖRSTÅ sig på den syriska regimen har liknats vid att försöka spä i teblad. Så illa är det nu inte, vilket Aron Lund visar. Däremot bekräftar bokens upplägg och framför allt källmaterial det som alla som någon gång ägnat sig åt Syrienforskning tvingats konstatera: det är svårt att få insyn i regimen. Den bild som den vill att omvärlden ska ha är inte svår att få tag i. Den basuneras ut i alla statliga medier, på ministeriers hemsidor och i de få intervjuer presidenten och talespersoner ställer upp på. Vad som verkligen sker bakom de lyckta dörrarna är svårare att komma åt. Lund har dock skickligt fångat upp de olika rykten som gått och den begränsade information som finns och diskuterar olika tänkbara alternativ.

Sex år efter det libanesiska krigets slut kom Robert Fisks mastodontverk *Pity the Nation*. I dag, när kriget komprimerats till ett par rader i böcker om Libanons moderna utveckling är den outhärlig för den som vill förstå vad som verkligen skedde. Aron Lunds bok kommer att spela samma roll i det syriska fallet. Med tanke på att kriget rasar vidare och inget slut är i sikte kommer det dessutom finnas både utrymme och behov för en uppföljningsdel. ■

► Emma Lundgren Jörum är fil. dr i statskunskap och Mellanösternforskare vid Uppsala universitet.

LITTERATURHISTORIESKRIVNINGEN följer en viss praxis, som numera utvecklats till en relativt fast kodex, präglad av skönlitterär fokusering, litterära personhierarkier, epokbildningar, rörelser, idé- och stilriktningar etcetera. Den konstnärliga litteraturen har alltmer slagit ut andra former av litteratur som den religiösa, den juridiska, den politiska, den vetenskapliga, reportaget och annan medial prosa, och med detta har en stark tonvikt på de estetiska värdena kommit att dominera över andra aspekter. En ganska hårdhänt gallring av författare sker ständigt, och följderna blir att ett mer eller mindre permanent A-lag befinns värdigt att platsa i rankingsystemet. För att ge pedagogisk struktur och stadga åt framställningen utarbetas en överbyggnad av mer eller mindre skenbara epokbegrepp, av riktningsskänningar, typ "realismen", eller fantasilösa decenniebeteckningar, typ "ättital" och "nittital".

När det nu utkommer två verk, som syftar till en "alternativ" respektive "annorlunda" litteraturhistoria, tyder det på att det finns ett behov av att ge nya och fräscha aspekter på hur man kan framställa den svenska litteraturen, dess bredd och utveckling. Ett alternativt tillvägagångssätt är att finna infallsvinklar, som avviker från den konstnärliga dominant som styr urval och analysmetoder. Kvinnornas litteraturhistoria i slutet av 1900-talet var en sådan perspektivförskjutning med dess tonvikt på feminism.

När Torbjörn Säfve nu föresatt sig att skriva en *alternativ* litteraturöversikt, är det *fritänkande* han valt till fond och ledmotiv. Vad är då *fritänkande*? Normalt sett brukar väl termen användas i religiösa sammanhang som en opposition mot kyrklig auktoritet och dogmatism. Men inget hindrar naturligtvis att man låter begreppet utvidgas och stå för andra aspekter. Säfve definierar inte termen – det vore kanske en punktering av dess innebörd – utan låter den täcka ett tämligen brett och fritt register. Trots allt saknar man nog ett klargörande förord, som kunnat ge ett

fastare grepp om planläggning och styrkurs, liksom ett person- och verkregister, som kunnat underlätta orienteringen i det tumultariska myller av diktare och deras arbeten som presenteras, i synnerhet om man vill gå tillbaka i den 439-sidiga texten.

Men en linje är tydlig i hans *fritänkande* strategi: han syftar till att följa den litteratur som är oppositionell mot Makten, den

kom för att bibeln skulle kunna läsas fritt på svenska, men den protestantiska reformationen ledde till att folket tuktades till en ny andlig och social ofrihet. Folkhemmets alltmer totalitära prägel under efterkrigstiden, röntgengenomlyst av Vilhelm Moberg och många andra författare, blir ett framskymtande ledmotiv i skildringen av dessa år. Över huvud taget verkar *fritänkandet* vara en mångskiftande verksamhet, där folkets/ individens rätt och rättigheter värnas med visir och ständigt framstötande lansar.

Det vilar snarast något karnevaliskt, något av Rabelais och Bakhtin – inte för intet har just förlaget Karneval gett ut boken i ett ståtligt band – över Säfves presentation av en annan, ofta okänd strömfåra av vitalt uppror och motståndsrörelse, rabulism och insurgen i svensk litteratur. Inte minst de äldre avsnitten fullkomligt vimlar av okända författarnamn och verk på sidorna. Det nya och avvikande manifesteras med triumfartad tyngd och frisinnad flykt och gör läsningen till en stimulerande kunskapsresa utöver det vanliga. I och för sig kan man naturligtvis hävda att all betydande litteratur på ett eller annat sätt skjuter upp ur någon form av motstånd- och frihetsvilja, ur en strävan att komma bakom det sterila konventionstänkandet och Säfve har också en mycket fin känsla för att även mer exklusiva diktare än de robusta barrikadhjältarna (typ Strindberg, Moberg, Artur Lundkvist) har gnistor av *fritänkari* i ryggmärgen – som exempel kan nämnas Ola Hansson, Hjalmar Söderberg, Gunnar Ekelöf, Erik Lindegren och andra.

ÄNDÅ ÄR DET kanske inte denna perspektivförskjutning mot en socialt involverad litteratur som är det mest häpnadsväckande med boken. Det är dess uppläggning! Den är nämligen annalistiskt disponerad. Den börjar som sagt med år 1543, bibelöversättningens år, och går sedan kronologiskt, i förkrossande marschtakt, vidare, år för år, fram till 2012, alltså 470 år som vart och ett ägnas ett kortare eller längre

KONSTARTERNA & MEDIER

Torbjörn Säfve

Fritänkarna – Alternativ svensk litteraturhistoria

KARNEVAL | 438 S. | ISBN 9789187207228

Jonas Ellerström

Under tidens yta – En annorlunda svensk poesihistoria

ELLERSTRÖMS | 220 S. | ISBN 9789172473645

STIMULERANDE OCH ORIGINELLA SÄTT ATT SKRIVA LITTERATURHISTORIA

Recensent *Ingemar Algulin*

DEN SVENSKA LITTERÄRA kanon utmanas på ett fruktbart sätt i dessa böcker. Torbjörn Säfve ställer i sin ohämmat subjektiva bok *fritänkandet* i centrum för urvalet. Resultatet har blivit en enastående unik bok, en explosion av lärdom och energi.

Jonas Ellerström lyfter fram poeter som inte fångats upp av litteraturhistorien och får oss att fråga hur vi egentligen förvaltar vårt lyriska arv. Öväntade rikedomar döljer sig bakom nationalmonumenten.

Båda böckerna åstadkommer vissa jordskalv i det litteraturhistoriska landskapet.

eviga politiska, kyrkliga och intellektuella makten, den som på ett eller annat sätt är ett hinder för folkets naturliga livsföring och livsglädje. Det finns en klar anarkistisk inriktning i hans frihetssyn, men också en insikt att friheten, när den en gång förvärvat, lätt slår över i sin motsats. Tvektigheten i frihetens dialektik blir ofta iakttagen. Den stora bibelöversättningen 1543, som inleder framställningen, till-

avsnitt. (Endast 2010 lämnas utan text; det är "Tomhetens år".) Historisk annalistik hör långt svunna tider till, och pedagogiskt sett är den nog inte helt rekommendabel. Men det är lätt att se vad Säfve vunnit med sin metod. Där den konventionella och pedagogiska litteraturhistorien vistas i ett ganska abstrakt luftlager, där det historiska flödet organiseras efter systematiserande lagar, fångar Säfves annaler upp det direkta dynamiska skeendet i all dess ostrukturerade turbulens. En viss sovring har naturligtvis varit nödvändig, men det finns hela tiden närliv och virvelrörelser i den långa mångårskrönikan, där den rör sig på historiens allra fastaste mark och gräsrotsnivå. Olika verk av en författare presenteras i sitt tidssammanhang, inte som en fortlöpande individuell katalog med en lång rad titlar utan känsla för deras historiska plats. Läsreceptionen fokuseras genomgående, ibland med överraskande påståenden som nog krävt stöd i källhänvisningar. Den folkliga litteraturen har sin givna plats i dessa fritänkandets vänsterannaler, så till exempel de fantastiska ordspråk som Säfve älskat att krydda sin framställning med – liksom ett skikt av en frispråkig erotisk livsglädje.

Hela berättelsen präglas av ett litterärt framställningssätt, med en språkenergi som gör boken till en subjektiv, frodig, mustigt sjudande krönika. Varje årsavsnitt har försetts med en fantasifull rubrik, till exempel "Den vita gentianans år", "Kvinnliga erotikens år", "Inifrånrevoltens år", inte alltid så lätt att gissa. Historien själv och kulturhistorien spelar en viktig roll i de forsande virvlarna, det är som om litteraturen hela tiden skjuter upp ur en samtidsmylla, fylld av politik, krig, religion, emigration och intellektuella trätor. Begreppet "litteraturhistoria" får i långa stycken en ny innebörd: "litteraturen i historien"!

DET ÄR SOM nämnts framför allt i de äldre avsnitten som den explosiva vitaliteten i skildringen verkligen blomstrar. 1900-ta-

lets vidgade litteraturutbud bereder större svårigheter, och utelämnningarna blir talrikare och mer iögonfallande, urvalet subjektivt och ibland outgrundligt. I och med 2000-talet glesnar selektionen betydligt, och Säfve tar själv till orda för att fylla dessa litteraturår med obändig och vildsint polemisk text i bästa fritänkaranda. Det är ett förkrossande omdöme han ger av vår samtida litteratur: "Nutida svenska litteraturen är rena svältkosten på grund av profitmaximeringens kontrollorgan (massmediala åsiktsformationer)." Det är väl formulerat. Samtidigt tycks Säfve, genom att låta sin alternativa litteraturhistoria utmynna i ett tal i egen sak, vilja

demonstrera att de totalitära dragen i våra dagars skendemokratiska samhälle med dess hårt styrda, ensidiga och rentav fanatiska ideologibildningar är gefundenes fressen för en sant frisinnad fritänkare.

Fritänkarna är en enastående unik bok, en häpnadsväckande explosion av voluminös lärdom och mental energi, byggd på en outsläckt läsaptit och en otrolig arbetsinsats. Skam den som tycker illa om dess ohämmade subjektivitet, det här är en litterär kunskapskälla som sprungit fram ur polemisk kraft, kärleksfull litteraturlärdje och ett starkt mänskligt engagemang.

JONAS ELLERSTRÖMS POESIHISTORIA har en annan infallsvinkel. Han kallar den

försiktigtvis "annorlunda", och den målsättning han anger i ett distinkt och symptomatiskt förord är att lyfta fram poeter, som hamnat vid sidan av den historiska kodexen, som inte uppfångats av litteraturhistoriens glesa nät. Hans perspektiv är det vedertaget estetiska, och hans genomgång av ett sjuttioårigt kända eller okända diktare blir till stor del en konstnärligt sagolik vandring i en poetisk undervegetation, som kommer många lyriska växter att skjuta i höjden och som ställer seriösa frågor om vårt poetiska kvalitetstänkande.

Uppläggningsen är också här mycket originell. Diktarna presenteras i kronologisk ordning med en kortessä plus ett diktexempel, men på sidornas nedre marginal har Ellerström gjort en tidsmässigt löpande rad av de viktigaste lyrikhandlingarna från 1900 till 1999: betydelsefulla debuter, lyriska tidsskrifter, översättningsvolym, lyriska nobelpris med mera. På det viset serverar han både den traditionella poesihistoriens galjonsfigurer – i klädsamt underordnad position – och de mer obemärkta och obeaktade på upphöjd plats i fokus, låt vara att man i fråga om senare decennier kan undra vad som motiverat att några diktare hamnat – i det här fallet – under strecket, inte över, eller vice versa. Det lyriska tårningskastet verkar inte heller

här ha undgått slumpen. Som hos Säfve är emellertid tendensen klart demokratiserande och undviker till stor del den successiva smygelitism som åstadkommes av lyrikkritik, försäljningssiffror, fortlöpande uppmärksamhet genom analysböcker och essäer samt slutligen genom litteraturhistoriens brutala gallringsprinciper.

Över strecket finner man nu visserligen välkända namn som till exempel Ebba Lindqvist, Ella Hillbäck, Mirjam Tuominen, Folke Dahlberg och, överraskande, Werner Aspenström, men huvudparten består av mindre kända eller totalt bortglömda poeter, som Jane Gernandt-Claine, Inez Lennartsson, Bengt-Åke Sandström, Björn Svante Nordenborg, Kenneth Eng-

”Men en linje är tydlig i hans fritänkande strategi: han syftar till att följa den litteratur som är **oppositionell mot Makten, den eviga politiska, kyrkliga och intellektuella makten, den som på ett eller annat sätt är ett hinder för folkets naturliga livsföring och livsglädje.** Det finns en klar anarkistisk inriktning i hans frihetssyn, men också en insikt att friheten, när den en gång förvärvats, lätt slår över i sin motsats.”

► Torbjörn Säfve

ström och många fler. Urvalet är tilltalande personligt och speglar till största delen utvecklingen under 1900-talets senare decennier alltifrån 1940-talet, då lyrikutgivningen ju växte lavinartat och skapade en konkurrenssituation, där utslagningen med nödvändighet måste bli kraftig. Här får man nu många överrumplande erinringar i fråga om lyriska löften, som glidit ur minne och översikter. I sin tur kommer dessa att påminna om andra, här inte medtagna poeter, som man en gång i sin ungdom läst med poesiälskarens vördnad. I synnerhet 1940- och 1950-talet hade ett rikt, kanske överrikt, poesiutbud: vem minns inte Lars Forssells definition av "50-talet": att det bestod av ett femtiotal poeter! Poesiproduktionen i Sverige var anmärkningsvärt stor under förra århundradet, men absorptionsförmågan på sikt dessvärre begränsad. Kulturlivets djungel-lagar kan ofta tyckas orättvisa i all sin obeveklighet.

Nu är det med en sann lyrikkännarens stora reverens Ellerström närmat sig dessa diktare, med respekt och nyfikenhet, estetisk slagruta och litterär ömsinhet. Det är en sann njutning att läsa hans korta uppsatser. Imponerande är också hur ofta han i sina kommentarer hinner extrahera olika principiella aspekter på urvalsförfarandet, till exempel hur huvudstaden dominerar på det övriga landets bekostnad, och numera även på den finlandssvenskas bekostnad. Kvinnliga lyriker har varit handikappade i gallringsprocessen, vilket indirekt framkommer av Ellerströms urval: av 68 presenterade poeter är 33 kvinnor, nästan precis hälften. Publicering på de stora Stockholmsförlagen spelar en viktig

roll, liksom debutrecensionerna (som bekant är den andra boken i karriären ofta en akilleshäl). Diktare med endast en eller två diktsamlingar i bagaget blir oftast rata-de i eftervärldens ögon, alla är inte en Erik Lindegren eller en Ragnar Thoursie som tidigt blev etablerade på en smal produktion av samlingar.

ATT ELLERSTRÖM STANNAR 1999, motiverar han övertygande med att ingen riktigt kanon hunnit utvecklas för den senaste tiden (som ju alltid är något av en litteraturhistorikers mardröm, eftersom många namn ligger i smältdegeln och väntar på den litterära domens dag). Men det är lätt att hålla med honom att de senaste åren erbjuder särskilda svårigheter: få om ens några namn har framträtt som poetiska auktoriteter av den självlysande kaliber som Hjalmar Gullberg, Harry Martinson, Artur Lundkvist och Gunnar Ekelöf hade på 1930-talet, Erik Lindegren och Karl Vennberg under 1940-talet, Lars Forssell, Bo Setterlind, Folke Isaksson och något senare Tomas Tranströmer under 1950-talet. Den unga poesin i dag har närmast fått karaktär av att vara en månghövdad kollektiv aktivitet, omhuldad av en liten krets, men tämligen osynlig och omärkbar och ansiktslös i samhällets massmediala virvlar.

En viktig punkt i sammanhanget är den av 1700-talet lanserade originalitetsprincipen, som ju innebar att en betydande diktare ska vara originell och innovativ och ha ett personligt tonläge. Det är dessa diktare som kommer att utgöra etablissemanget i litteraturens historia. Vad Ellerströms urval och texter ställer en inför är frågan om inte imitatorerna, de som fullföljer en individuellt utvecklad tradition och kanske fulländar den och visar på dess olika möjligheter och inre expansionsförmåga, kan ha lika stort värde från mänsklig och konstnärlig synpunkt. All dikt står på ofri grund till slut. Vi diktare lever alltid på varandra, som Aspenström uttryckte saken.

Som exempel på dessa synpunkter kan nämnas Åsa Wohlin, som 1957 debuterade med samlingen *Strofer från en sovstad* i vad som var många poesi-aspiranternas första trevande steg ut på parnassen: Bonniers Lilla lyrikserie. 1965 utkom en andra samling, *Mellan ja och nej*, och Ellerström kommenterar fint: "... på samma sätt som hennes debut verkar ligga ett halvt steg före sin tid är den andra boken till tonfall och teknik redan inne i 70-talet. Men fler diktsamlingar blev det inte, två kort ligger på bordet och ber att få bli synade." Diktexemplet, "Paus" ur debuten, skriver tydligt in sig i en modernistisk tradition, som många medverkat till, men vidareutvecklar den.

Liksom huvudparten av dikterna är det ett utomordentligt poem, som utan vidare står i paritet med olika föregångares dikter. Många lyrikvänner skulle uppskatta dikten, om de bara kände till den.

Det är här som det litteraturhistoriska nätets grovmaskighet blir som allra tydligast. Det finns, kanske inte hela diktsamlingar, men väl enstaka dikter som borde höra till vår lyriska skatt. Tidningar och framför allt litterära tidskrifter innehåller stora mängder obeaktad poesi. Ellerström tar bland sina poeter också upp en litterär studenttidning som *Medan lagrarna gro* (1948–50), som ägnas en stimulerande presentation, med en okänd ungdomsdikt av Tranströmer som extra attraktion! Och den fråga vi till slut ställer oss under läsningen av denna bok är hur vi egentligen förvaltar vårt lyriska arv – liksom det litterära över huvud taget. Ellerströms annorlundainsats blir här ytterst fruktbar och fantasieggande: hur skulle vår poesihistoria kunna se ut om den etablerade kanon förändrades? En betydande stomme skulle naturligtvis kvarstå, men variationerna kring kungsådran skulle kunna reformera perspektiven avsevärt och ge en mer mångsidig bild, präglad av nyupptäckta randa.

LIKSOM SÄFVE ÅSTADKOMMER Ellerström alltså vissa jordskalv i det landskap som vår litteratur utgör. Vilka rikedomar döljer sig bakom det vittra nationalmonumentet? Hur kommer framtidens litteraturhistorieverk att se ut?

► Ingemar Algulin är professor emeritus i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.

► Jonas Ellerström.

Antoine Compagnon *En sommar med Montaigne*

(Un été avec Montaigne)

ÖVERS. JAN STOLPE

ATLANTIS | 152 S. | ISBN 9789173536936

VI MÅSTE LÄRA OSS LEVA MED VÅRA SKAVANKER

Recensent *Torbjörn Elensky*

ANTOINE COMPAGNONS BOK består av fyrtio korta kapitel som ursprungligen var föredrag i den franska radion. Montaigne brukar betecknas som den första moderna människan, men Compagnon visar honom som en man av sin tid, kritisk mot nymodigheter och utan förmåga att föreställa sig att världen på allvar skulle kunna förändras.

KONSTARTERNA & MEDIER

SKULLE BÖCKER VARA bättre vänner än människor? Michel de Montaigne (1533–1592) skriver i *Essayer* om tre sorters relationer som präglat hans liv. Det är ”vackra och ärbara kvinnor”, ”sällsynta och utsökta vänskapsband” och så framför allt böckerna, vilkas sällskap han sätter högre än båda de övriga typerna av samvaro. När den erotiska

dragningskraften minskat och bästa vännen avlidit återstår ändå läsningen. Det är Antoine Compagnon som sammanfattar Montaignes syn på relationerna på detta sätt i sin välskrivna och innehållsrika bok om honom och hans *Essayer*. I läsningen av en bok om böcker som denna är det något som nästan stöter ut en ur läsningen, detta påstående att böckerna ”skulle vara bättre vänner och kärlekar än verkliga levande varelser”. Men så platt och enkelt är det inte. Montaigne betraktade, som Compagnon framhåller, livet som en dialektik mellan jag och andra, och böckerna, läsandet, ingår i den levandets dynamik som utspelar sig mellan honom och de andra och inom honom själv. Läsningen samspelar alltid med erfarenheten, och de båda fördjupar varandra, och ger mig, läsaren, nya insikter i mig själv och mitt.

Antoine Compagnon är professor i fransk litteratur vid Collège de France och Columbia University. Han har skrivit ett par andra, mera omfattande verk om Montaigne, men är också bland annat en framstående Proust-kännare. Att han är väl bekant med föremålet för sin lilla bok märks tydligt i den flyhänthet med vilken han behandlar ämnet. Endast någon med verkligt stor kunskap kan vara så lätt på handen, men ändå tydlig och givande, som Compagnon är i sina reflektioner över Montaignes *Essayer*.

Vilken är poängen med att skriva essay om Montaignes *Essayer*? Det blir så lätt till ett plockande av smulor, när originaltexterna dessutom är så lätt tillgängliga, också för svenska läsare nu genom Jan Stolpes lysande översättning, det vill säga den nyöversättning som han gav ut för två år sedan, efter att redan ha översatt *Essayer* en gång 1986–1992. Det är en klar kvalitetsstämpel på Antoine Compagnons *En sommar med Montaigne* att Jan Stolpe själv har valt att översätta den. I fyrtio korta kapitel, som delvis mest presenterar utdrag ur *essayer*na, delvis tänker vidare, ställer frågor till dem eller helt enkelt förklarar en del av den historiska och personliga bakgrunden till vissa av texterna, för Compagnon in läsaren i det reflekterandets stilla rum som Montaignes verk utgör. Han har inte några väldiga anspråk.

Texterna var ursprungligen radioföredrag, som sändes dagligen i Frankrike under en period sommaren 2012. De är prima exempel på folkbildning av det slag som vi tidigare hade också i svensk radio, till exempel då Ingemar von Heijne sände sina serier med korta avsnitt om Bach, Beethoven och så vidare i samband med deras jubileumsår. Syftet är inte att göra sig själv stor, utan att föra in lyssnarna/läsarna i en värld av möjligheter, där de själva kan vandra vidare, förslagsvis genom att läsa

Montaigne i original, inte från pärm till pärm, det behövs inte, men lite här, lite där, beroende på vilka ämnen man fastnar för, vilken sida man råkar slå upp i ett in-tresselöst (men intresserat!) bladdrande.

MONTAIGNE VAR HELA tiden i rörelse. Det känns i hans text. Han utvecklas, tänker vidare, fördjupar hela tiden sina funderingar. Det är värt att upprepa att man inte nödvändigtvis blir någon bättre människa av att läsa. Goebbels var litteraturvetare. Men av att läsa Montaigne blir man faktiskt litet bättre, det vill säga om man tar till sig av hans öppna blick på världen och sig själv och med honom lär sig att sänka sina anspråk, inte ta allt på så blodigt allvar, vara lite öppnare, litet tolerantare, och se världen och människorna för vad de, vi alla, är, nämligen ofullkomliga.

Montaigne brukar kallas ”den första moderna människan”, men i själva verket levde han i en tid som på många sätt hade mer gemensamt med antiken än den moderna världen. När han fyller sina *essayer* med citat av antika tänkare, poeter och statsmän, och ger exempel från historiska händelser som lika gärna kan utspela sig kring år 0 som på 1100-talet eller i hans eget 1500-tal, så är det en sammanhängande, igenkännbar värld han beskriver, med furstar, bönder, statsbestyr, slag och belägringar. Vi lever i en annan värld; tekniken, den förändrade ekonomin och de sociala förhållandena gör att det finns en tröskel mellan honom och oss, som inte fanns på riktig samma sätt mellan honom och den äldre världen. Compagnon förenklar inte Montaigne till någon du och jag skulle kunna stöta på i vimlet. Han visar honom som en man av sin tid, sin klass, formad av sin tids ideal, sin bildningsgång och yrkesbana som domare. Fördelen med det är, skenbart paradoxalt, att det blir litet enklare att se honom som en människa i sin egen rätt, inte som något typexempel, inte som en portalgestalt, utan en person ned-sänkt i sin tid, trots hans betydande förmåga till överblick och fördjupad reflektion.

Compagnon beskriver Montaigne som en skeptiker. Han är kritisk mot nymodigheter och betraktar snarast samhället som en organisk enhet, som förhåller sig till människokroppen som makrokosmos till mikrokosmos. Det stora och det lilla speglar varannat och följer i princip samma lagar. Montaigne är lika arg på agitatorer, som säger sig kunna frälsa mänskligheten med enkla lösningar, som på läkare, vilkas behandlingar inte sällan dödar patienten. Han menar att vi måste lära oss att leva med våra sjukdomar och skavanker, individer såväl som samhällen, och göra det bästa av våra förutsättningar, utan några förhoppningar om att allt i ett slag

ska kunna bli bra. Han är skeptisk både till de protestantiska reformatörerna och motreformationens Katolska liga. Han är, understryker Compagnon, inte någon dogmatiker "utan jurist, politiker, och värde-
statens stabilitet och rättsstaten högre än lärostriderna. Det gör honom till legitimitet, rentav immobilist. Humanisterna är ännu inte upplysningsmän, och Montaigne är inte någon modern människa."

MONTAIGNE ÄR ALLTSÅ enligt Compagnon konservativ. Men, skulle jag vilja tillägga, han är i så fall ett exempel på ickeauktoriär konservatism. Det öppna sinnet, som ser världen, reflekterar över den och försöker förstå utan att döma, är en djupt human, och inte bara humanistisk, inställning. Det är den som fick redan Terentius att säga: "Jag är mänsklig, inget mänskligt är mig främmande." Vilket å andra sidan alltså inte betyder att man måste gilla allt. Förståelse är eftersträvsvärt, men den kan inte automatiskt över sättas i förlåtelse.

Kanske finns det alltid ett drag av konservatism hos den människa som är skeptiskt lagd? Fast även detta ord är en anakronism i Montaignes värld. Konservatismen är också en produkt av upplysningen och moderniteten. Han må i princip ha varit motståndare till att furstar störtas och till religiösa stridigheter, särskilt mot bakgrund av vad han upplevde i sin samtids Frankrike, som präglades av oändliga religiösa strider, upplopp, uppror, massakrer och folkfördrivningar. Men för honom, föreställer jag mig, fanns ändå inte ännu löftet eller hotet om en i grunden förändrad värld, som uppstår först under loppet av 1700-talet och får sitt första utlopp i den franska revolutionen och allt som följt efter den. Han är motståndare till onödig blodspillan och därför till agitatorer, men tänker jag mig, egentligen inte för att han var i modern mening konservativ, utan för att han i sin epok ännu inte var förmögen att tänka sig att världen på allvar skulle kunna förändras.

HOS MONTAIGNE FÖRDJUPAS reflektionen över världen av den ständigt pågående självreflektionen. Han framträder inte för oss som ett färdigt, monolitiskt jag på boksidorna, utan som en människa i ständig rörelse, växt och utveckling. Hans självutsägelser stör inte, de är uttryck för hans frihet. Han bygger inte något filosofiskt system, som ska omfatta och förklara hela världen. Nej, han rör sig genom världen, ser den, möter den, umgås med den och försöker förstå den på dess egna villkor. Och världens villkor är hans

villkor, för han är en del av världen, han måste se sig själv för att se världen, och det slutgiltiga självseendet är omöjligt för den som lever, för alla förnyade insikter i det egna sinnet förändrar det egna sinnet och skapar nya villkor för ny självreflektion.

Allt tänkande på världen måste böttna i det bottenlösa tänkandet på självet. Montaigne reser sig över landskapet, men inte som något monument, utan som en vanlig man på hästrygg, en person som frågar sig själv vad han vet. "Que sais-je?", "Vad vet jag?" var hans motto. Och ur detta valspråk, denna fråga till honom själv, som i sig bär den svåraste frågan "Vem är jag?",

► Michel de Montaigne.

följer Descartes undansvepande av alla de givna svar, som ledde honom ner till insikten att han finns för att han tänker (den behöver inte vara sann för att vara värdefull, denna insikt, för filosofihistorien såväl som individen) och vidare fram till poeten Rimbauds "Je est un autre", "Jag är [i tredje person singular] en annan", som är poetens utmaning av filosofens svar på, tja, människans, Montaignes fråga. Det flyktiga jaget, som fångas endast som åtrån, i svansen, efteråt, som en efterklang, en eftertanke, en reflex, eller bara minnet av reflexen, som hänger kvar som en fantombild på näthinnan, som det ordlösa minnet av en doft eller en klang...

Montaigne bearbetade och skrev om *Essayer* och lade hela tiden till nya kommentarer, citat, utvecklingar som på något sätt ledde vidare, men inte genom att vara bättre. Hans skepsis var så stor att han inte ens ansåg att man blev visare med åldern. Och han ifrågasätter redan idén om det mänskliga jagets kontinuitet, då han kon-

staterar att han just nu, som reviderar sina texter, och han då, som skrev *essayn* i den tidigare versionen, är två personer, men "min bok är hela tiden en och densamma". Compagnon skriver: "Där har vi en motsägelse som han tar på sig: jag är visserligen obeständig, jag förändras oupphörligt, men jag känner igen mig i mångfalden och totaliteten av mina handlingar och tankar. Steg för steg lyckas Montaigne på det sättet identifiera sig fullständigt med sin bok: 'Jag har inte skapat min bok mer än den har skapat mig. Boken är av samma substans som sin författare' (II, 18, 485), och 'den som rör vid det ena rör vid det andra' (III,2,27). Människan och boken är ett."

COMPAGNON ÄR EN kunnig och inkännande ledsagare i i Montaignes tankevärld. Han försöker aldrig göra sig större än sitt föremål, utan uppträder som en jämbördig samtalspartner, nutida med oss, inte Montaigne. Och det är en av de många små styrkorna i denna behändiga introduktion, att Compagnon aldrig gör det enklare än det är, men samtidigt inte heller överdriver komplikationerna. Givetvis kan en introduktion på bara litet drygt 150 sidor inte bli mycket mer än en samling fotnoter till *Essayer*, men som sådana fyller de verkligen sin funktion, genom att de ger flera olika ingångar till huvudtexten, som öppnar sig även för läsare som inte är särskilt intresserade av vare sig klassisk bildning eller 1500-talets tankeliv, utan som helt enkelt är intresserade av vad det innebär att vara människa, då, i dag, i morgon. Mycket har förändrats i för-

utsättningarna för hur vi lever våra liv på de drygt 400 år som gått sedan Montaigne skrev, men rätt mycket är sig också likt över tiden. Men för att det lika ska bli tydligt kan det vara bra med en introduktör som förklarar och överbryggat det olika.

Essayer är boken som skrevs av Montaigne, men lika mycket är det boken som skapade Montaigne. Vi kommer honom kanske närmare in på livet än de flesta andra författare genom historien, och den som läser och reflekterar med honom lär känna också sig själv på kuppen. Men det blir alltid kvar en liten rest av oförståelse. Helt lär vi aldrig känna honom, eller någon annan människa, och inte ens oss själva. Och det är i det lilla glappet, där längtan ryms, och viljan och kärleken, som livet utspelar sig.

► Torbjörn Elensky är författare.

Jon Helgason, Sara Kärrholm
& Ann Steiner (red.)
*Hype – Bestsellers and
Literary Culture*

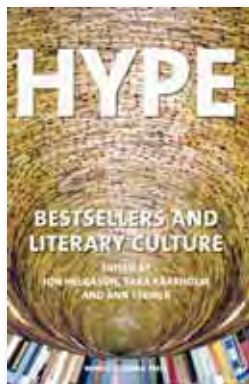
NORDIC ACADEMIC PRESS
239 S. | ISBN 9789187675065

VAD GÖR EN BOK TILL EN BÄSTSÄLJARE?

Recensent *Lars Lönnroth*

DENNA ANTOLOGI AV en grupp lundaforskare med litteratur-sociologisk inriktning belyser olika faktorer som bidrar till att en bok blir en succé. Man hade dock gärna sett att själva texterna ägnats mer uppmärksamhet för det är väl ändå de som till syvende och sist förklarar framgången.

KONSTARTERNA & MEDIER

BOKMARKNADEN ÄR UNDER brutal omvandling som följd av globalisering, digitalisering och den internationella bestsellerkulturens utbredning i den litterära offentligheten på den nationella och regionala diktningsens bekostnad. Det är hög tid att svenska litteraturvetare uppmärksammar den nya situationen och detta sker i denna antologi, som initierats av en grupp lundaforskare med litteratursociologisk inriktning. Att boken ges ut på engelska är också rimligt med tanke på att såväl bestsellerkul-

turen som forskningen om den domineras av amerikanska och brittiska aktörer.

Frågan är dock om *Hype* är en passande titel på en bok av detta slag. Detta nya modeord, försvenskat "hajp", brukar ju användas om en smart men bedräglig ("hajpad") marknadsföring som lockar många människor att köpa något som inte alls är så värdefullt som det påstås. Och det skall ingalunda förnekas att hype ofta förekommer vid marknadsföring av bestsellers liksom av andra varor. Men det behöver ju inte betyda att alla bestsellers är dålig litteratur som endast kan säljas med skumma knep. I själva verket visar den här antologin att klassiska mästerverk har gjort succé på bokmarknaden och sålts i stora upplagor. Man kan inte heller påstå att alla bestsellers är populärlitteratur, även om de allra flesta tillhör populärgenrer som deckare eller kärleksromaner. Det gäller med andra ord att komma bort från de fördomar som avancerade kritiker och litteraturvetare ofta har när det gäller böcker som slukas av "vanliga", mindre sofistikerade läsare. Samtidigt gäller det förstas också att genomskåda den hype som sprids av kommersiella bokförlag, litterära agenter och marknadsförare.

Trots sin något missvisande titel lyckas denna bok i stort sett med dessa uppgifter. Sensationellt nya forskningsresultat skall man inte vänta sig. Boken har sitt främsta värde som presentation av ett nytt forskningsområde och som introduktion av utländsk, i huvudsak anglosaxisk forskning.

I de tre redaktörernas inledning presenteras ett antal nyttiga distinktioner, till exempel mellan "fast-sellers", snabb sålda böcker som på kort tid går ut i stora upplagor (som Dan Browns *Da Vinci-koden*) och sedan oftast försvinner, och "steady sellers" (som Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga*), böcker som också säljer i stora upplagor men med en relativt jämn fördelning i ett längre tidsperspektiv. Andra viktiga distinktioner görs mellan populärfiktion och bästsäljare samt mellan internationella, nationella och regionala bästsäljare.

Här understryks också betydelsen av bestseller-listor, tv-versioner, filmatiseringar, ljudböcker och e-böcker för att en bok i dag skall uppnå bestseller-status. Jag hade gärna sett att man i denna inledning också mer energiskt tagit upp frågan om internets betydelse, eftersom den frågan säkert kommer att visa sig vara den allra viktigaste när det gäller bokens framtid.

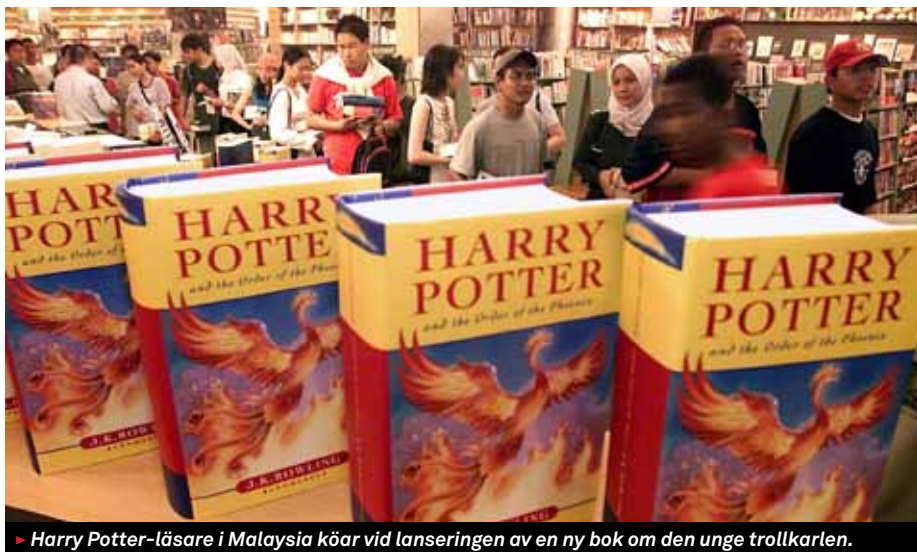
ANN STEINER TAR upp den centrala frågan om vad det är som skapar "mega-säljarna", sådana som Harry Potter-böckerna, Stieg Larssons *Millennium*-trilogi eller *Fifty Shades of Grey*. Hon menar att framgången beror på flera faktorer: genretillhörighet, mark-

nadsföring, möjligheter till filmatisering, läsarnas önskan att ta del av sådant som också andra läser men också av textens inneboende litterära slagkraft, som aldrig i förväg kan förutspås med säkerhet. De för närvarande mest framgångsrika megasäljarna tycks dock vara spänningsfiktion som dels uppträder i romanserier, dels vänder sig till yngre läsare (som exempelvis *Twilight*-serien eller *Harry Potter*).

Karl Berglund analyserar den litterära agentens inträde på den svenska bokmarknaden. Sådana agenter, vilkas uppgift är att bevaka författarnas rättigheter, förhandla med inhemska och utländska bokförlag, filmbolag med mera, fanns tidigare endast i stora länder som USA, där de efterhand blivit mäktiga aktörer med internationellt kontaktnät och är närmast nödvändiga att anlita för alla författare som siktar till ekonomisk framgång. I Sverige har denna yrkeskår först på senare tid etablerat sig, framför allt som följd av ett fåtal svenska deckarförfattares framgångar utomlands. Fortfarande är det bara cirka 4 procent av de svenska författarna som har en litterär agent, men dessa kan i gengäld räkna med inkomster som resten av författarkåren bara kan drömma om. Förlagen, som tidigare brukade använda sina inkomster från storsäljande populärförfattare till att belöna svårsålda, men kritikerrosade kvalitetsförfattare, tvingas nu överge denna fördelningspolitik. Som motdrag har stora förlag som Bonniers och Norstedts bildat egna agenturer som sysslar med översättningsrättigheter, filmrättigheter och dylikt för de egna författarna.

Sara Kärrholm beskriver den internationella uppståndelsen kring Stieg Larssons *Millennium*-trilogi och det som i England och USA brukar kallas "Nordic Noir", filmer och tv-serier som samtidigt ger en mörk bild av livet i det nordiska välfärds-samhället. Kring Larsson själv har nu skapats en hel mytologi och turistindustri som starkt medverkar till att sälja böckerna. Inte minst anmärkningsvärd är det inflytande som detta haft på undervisningen i nordisk litteratur vid utländska universitet. Här får numera Strindberg, Ibsen och vikingarna stå tillbaka för Larsson, Henning Mankell och "Nordic Noir".

MALIN ALKESTRAND FÖRSÖKER i anslutning till anglosaxisk forskning förklara framgångarna för Harry Potter-serien och andra så kallade "Young Adult novels" med att de tematiserar ett av många ungdomar efterlängtat uppror mot vuxenvärlden. Det ligger säkert en hel del i den teorin, även om den knappast kan förklara varför just Harry Potter och – i långt mindre grad – dess svenska motsvarighet, Engelsförlagins, blivit så framgångsrika, medan

► Harry Potter-läsare i Malaysia köar vid lanseringen av en ny bok om den unge trollkarlen.

andra böcker om upprorisk ungdom inte alls blivit det.

Cristine Sarrimo vill på motsvarande vis förklara den fabulösa framgången för Zlatans självbiografi (spökskriven av David Lagercrantz) med att den gestaltar unga invandrares och fotbollsfantasters heta drömmar om att via fotbollen komma sig upp ur slummen och bli såväl rik som berömd. Säkert har hon rätt i detta, även om det knappast räcker som förklaring. Här hade man kunnat önska en något mer djupgående analys av Zlatans oefterhärmliga sätt att språkligt kommunicera med sina många beundrare, skickligt återgivet av David Lagercrantz.

Jerry Määttä skriver om en populärgenre som kan ses som en underavdelning till science fiction: den så kallade apokalypsromanen, som gestaltar en katastrof av globala mått. Ursprunget finns redan i tidigt 1800-tal, men det är först på 1900-talet som genren växer till sig och når en absolut höjdpunkt under det kalla krigets tid cirka 1950-1990. Määttä kan övertygande visa detta med hjälp av statistik och en egen databas. Det förefaller uppenbart att genrens framgång har att göra med den utbredda skrällen för kärnvapenkrig som präglade denna period, men någon närmare textanalys ger sig Määttä inte in på.

Ellen Turner skildrar, i denna antologis mest underhållande kapitel, den så kallade shejk-romanen, en romantisk populärgenre som tycks ha haft sin bästa tid under Rudolph Valentinos 20-tal, men blomstrat upp flera gånger senare, ofta i mer eller mindre parodisk form. Vad var det egentligen som hänförde de många kvinnliga läsarna av dessa erotiska berättelser om västerländska unga damer som flyr civilisationen ut i öknen och låter sig erövrav av hårdföra, men spännande araber i burnus? Inte var det islamism och inte heller feminism. Kanske var det samma märkliga

längtan efter underkastelse som också ligger bakom *Fifty Shades*?

I BOKENS AVSLUTANDE uppsats anlägger Jon Helgason ett längre historiskt perspektiv genom att gå tillbaka till *Robinson Crusoe* (1719), som med viss rätt kan betecknas som den första bestseller-romanen. Bokens upphovsman, Daniel Defoe, kan också med viss rätt betecknas som den förste yrkesförfattaren, som skrev för en marknad. Dessförinnan hade författare i allmänhet varit lärda amatörer, diktare som inte skrev för sitt uppehälle utan i Konstens tjänst, antingen i ämbetet eller understödda av någon högt uppsatt mecenat. Det var sådana diktare som höjdes till skyarna av kritiken, medan en av folket hyllad yrkesman som Defoe i början möttes med förakt, liksom även hans bästsäljare, *Robinson Crusoe*. Men efterhand blev denna bästsäljare upphöjd till klassiker och pålitlig "steady seller" som hävdar sig förträffligt som roman, barnbok, film och tv-serie också i 2000-talets bestseller-kultur.

Därmed är ju inte sagt att *Millennium*-trilogin, *Harry Potter* eller *Fifty Shades of Grey* kommer att hävda sig lika bra om 300 år som *Robinson Crusoe*. Men det är ändå ett intressant perspektiv, och bestseller-studierna i *Hype* kan säkert stimulera till ny svensk litteraturvetenskap. Dock hoppas jag att denna forskning i fortsättningen inte bara skall leverera statistik, upplagesiffror och ytliga beskrivningar av bästsäljarnas väg genom bokmarknaden utan också analyser av själva texterna. Ty om något över huvud taget kan förklara att en bok faktiskt blir en internationell bästsäljare, så är det nog ändå sådana analyser.

► Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet.

Malena Janson
När bara den bästa TV:n var god
nog åt barnen – Om sjuttioalets
svenska barnprogram

KARNEVAL | 240 S. | ISBN 9789187207297

BARNPROGRAM FRÅN 70-TALET VAR BÄTTRE ÄN SITT RYKTE

Recensent Tommy Gustafsson

I SIN AVHANDLING avlivar Malena Janson den spridda uppfattningen om att barnprogrammen i tv på 1970-talet var tråkiga och av låg kvalitet. När det gäller frågan om de var vänstervridna hamnar hon mer i en gråzon och här behövs mer forskning.

KONSTARTERNA & MEDIER

EN VANLIG UPPFATTNING om barnprogrammen i svensk television under 1970-talet är att de var konstiga, vänstervridna och dötråkiga. Talet om att Staffan Westerberg förstörde en hel generation med barnprogram som *Vilse i pannkakan* (1975) samsas med utfall mot *Ville, Valle och Viktor* (sänd i tre säsonger 1970, 1972, 1977-78) och *Galaxer i mina braxer, sa Kaptan Zoom* (1976), som anklagas för att vara kommunistpropaganda. Och vem (född mellan 1965 och 1975)

minns inte dessa tjeckiska dockfilmer som ständigt trängdes i tablån? Men vad är minnet annat än en chimär som ständigt omskapas? Nyligen talade jag med en jämnårig bekant som förfasade sig över att ha behövt stå ut med dessa dötrista tjeckiska dockfilmer, som dessutom var slarvigt gjorda. När jag påpekade att 1960- och 70-talets tjeckiska dockfilmer sannolikt är oöverträffade när det gäller kvalitet, kontrade han med att de ju ändå bara var kommunistpropaganda, vilket inte heller stämmer. Det var till dockfilmen som flera tjeckiska konstnärliga dissidenter sökte sig för att slippa undan propagandaapparaten.

Kritiken mot att vissa program var vänstervridna förekom redan under 1970-talet, vilket raden av anmälningar till Radionämnden visar. Det var dock först med Gösta Hulténs och Jan Samuelssons debattbok *Mediavänstern – En närbild av den dolda åsiktsproduktionen i Sverige* (1983) som denna bild cementerades. Författarna menade att barnredaktionen på TV2 medvetet försökte vänsterindoktrinera sina unga tittare genom egna produktioner och via importen av suspekta barnprogram från Östeuropa.

Därefter har tanken om vänstervridningen mytologiserats och kommit att gälla hela 1970-talets barnutbud på tv, till och med hela barnkulturen. Men som filmvetaren Margareta Rönnberg påpekat i *Vänstervridna? Pedagogiska? Av högre kvalitet? 70-talets barnteveprogram och barnfilmer kontra dagens* (2012) har ingen av de nutida debattörerna bemödat sig om att leta upp och analysera de utpekade tv-serierna. I stället har argumentationen grundat sig på den konsensus som växt fram kring påståendet att medier i allmänhet och svensk barn-tv i synnerhet var vänstervridet under 1970-talet. Denna trädning skymmer naturligtvis sikten, men trots det har förvånansvärt litet forskning gjorts som försöker belägga eller bekräfta graden av vänstervridning. Vad som har publicerats är några humoristiska nostalgiböcker, bland annat Göran Everdahls *Kom nu rå! Barnprogram vi minns – eller helst vill glömma* (2011) där minnet inte alltid är det bästa.

Filmvetaren och kulturjournalisten Malena Janson har med andra ord mycket att gå i klinch med i sin nya bok, *När bara den bästa TV:n var god nog åt barnen – Om sjuttio-talets svenska barnprogram*. Detta är det för-

sta seriösa försöket att skapa en överblick över perioden och Jansons explicita syfte är också att ärerädda "denna vitala och orättvist förtalade epok". Förhållnings-sättet medför två saker som inverkar på textens utformning. För det första hamnar Janson i en försvarsposition eftersom bilden av den röda barnkanalen är så befäst. För det andra innebär rentvåendet att Janson nästan per automatik faller in i ett nostalgiskt betraktelsesätt som idealiserar det förflutna, något som förstärks

tigt citerande ur de många, ofta dråpliga, anmälningar som gjordes till Radionämnden, inte sällan tryckta i faksimil i boken. Bland annat inkom en anmälan 1972 som protesterade mot att alla "vuxna har långt hår och skägg" och att denna "slashespropaganda" var det första steget i en utveckling som skulle sluta med "propaganda för hasch och LSD i barnprogrammen".

Janson tecknar en grundlig bild av det historiska sammanhang som 1970-talets svenska barn-tv uppstod ur. Barnkulturen

► *Tårtan*. Barnprogrammet hade premiär 1973 i TV1.

av det faktum att flertalet av bokens kapitel utgår från författarens personliga erfarenheter som barn av de olika omtalade tv-serierna. Även om Janson har distans till sitt ämne tenderar analysen att bli väl okritisk på sina ställen utifrån devisen: det var bättre förr.

I **BOKENS INLEDNING** uppger Janson att 1970-talet både var en "ekonomisk och konstnärlig glansperiod vars like inte setts vare sig förr eller senare" och att "[v]årtenda papper i Sveriges Radios dokumentarkiv – från tidningsnotis till forskningsrapport till barnteckning – och varenda minut av bevarad film i Kungliga bibliotekets audiovisuella arkiv vittnar om det." Det bådär gott med en fullständig tillgång till SVT:s notoriskt svåråtkomliga arkiv, men i praktiken använder Janson inte mycket källmaterial från det. Studien bygger framför allt på intervjuer med personer som var med på 1970-talet, på återberättande analyser av barnprogrammen och på fli-

gick från att vara något oförargligt och nostalgiskt för ömtåliga barn som behövde skyddas från omvärlden – eller "tomterier" som Gunilla Ambjörnsson frankt benämnde det i debattboken *Skräpkultur åt barnen* (1968) – till att barnkulturuttrycket i stället strävade efter att inkludera barn som delaktiga i samhällsbygget. Tv kom här att bli det mest nyskapande mediet på området, bland annat eftersom svensk television satsade extra på program just för barn. Från att författarna till barndramatik endast hade fått motsvarande en femtedel av vad de som skrev vuxendramatik fick ändrade Ingrid Edström, den första chefen för TV2:s Barn- och ungdomsredaktion 1969–1979, avtalen så att de gradvis jämnades ut. Sändningsåret 1976/1977 hade exempelvis barnredaktionen den näst största budgeten på TV2, dubbelt så stor som sporten. Den höjda statusen, tillsammans med den nya pedagogiska synen på barn som människor med rätt till kunskap, gjorde att en rad etablerade för-

fattare, dramatiker, animatörer och producenter, tillsammans med hela Sveriges skådespelareelit, engagerades för att göra barnprogram av hög kvalitet.

SLUTET AV 1960- och början av 1970-talet var också den tid då en vänstervåg svepte genom västvärlden och denna våg blev på ett intrikat sätt ihopkopplad med den progressiva synen på barnkultur, bland annat uttryckt i TV2:s målsättning: "Barnprogrammen skall våga ta upp alla ämnen och bryta tabun." Här hade också motståndet mot den så kallade kulturimperialismen betydelse; inte minst svensk barn-tv skulle motverka kommersialismen och vad som ansågs följa i dess fotspår: begränsande könsroller, idoldyrkan, våldsförhärlikande och rasism. I Sverige hade det länge funnits en bred enighet om att barn skulle skyddas mot alla former av kommersialism, som sågs som ett amerikanskt fenomen, men i och med vänstervågen polariserades denna samsyn.

Janson menar att den äldre romantiska synen frontalkrockade med den nyare realistiska synen på barnkultur och att de många anmälningarna till Radionämnden var ett uttryck för detta. Ämnen och företeelser som miljöpåverkan, döden, nyheter, de tidigare nämnda skäggen, svordomar och sexualitet tolkades som kommunistpropaganda av upprörda tittare. Janson framhåller här, visserligen helt korrekt, att inte ett enda barnprogram fälldes för att ha varit partiskt eller missledande under 1970-talet. Denna slutsats medför dock att anmälningarna framstår som stoliga och utan grund, vilket inte är helt rättvist. Även om inget program fälldes var det många program som varnades, bland annat fick *Ville, Valle och Viktor* en anmärkning för att ha varit just "partiskt och osakligt" eftersom serien på ett onyanserat sätt hade, enligt Radionämnden, fastslagit att de "som äger och bestämmer" avsiktligt hade förstört luften.

Janson gör ett bättre jobb med att vederlägga myterna om att alla barnprogram var konstiga och tråkiga. Detta sker genom gedigna nedslag i olika "genrer" för barn: tecknad film, nyheter, dokumentärer, humor, stillbildsfilmer, Boktipset (1976–1988), drama för barn samt Staffan Westerberg, som blir till en egen genre med sina egensinniga dockteaterprogram. Med utgångspunkt i en diskussion av genren och med ett par tv-serier som exempel nystar Janson upp tillkomsthistorier och genomför innehållsanalyser som relateras till den historiska kontexten. Därmed framträder en ny bild som motsäger att de svenskproducerade programmen skulle ha varit undermåliga kvalitetsmässigt eller innehållsmässigt i jämförelse med ut-

ländska barnprogram, både sådana som faktiskt importerades och sådana som barnredaktionerna valde bort på grund av att de innehöll traditionella könsroller, var rasistiska eller hade ett för högt tempo utan innehåll.

”Ett annat exempel är *Tårtan* (1973) där Carl Johan De Geer och Håkan Alexandersson erhöll 165 000 kronor eftersom Edström, samma dag som beslutet skulle tas, hade bevittnat en tårtincident på bussen på väg till arbetet.”

VID GENOMLÄSNINGEN AV boken framträder bilden av att det å ena sidan verkade existera en stark ad hoc-inställning hos barnredaktionerna och programmakarna. Detta kan härledas till intervjumaterialet som visserligen ger unika inblickar i produktionsprocessen och den stora konstnärliga frihet som tycktes råda, men som även blir av anekdotisk art, eftersom Janson inte ifrågasätter minnena eller ställer dem mot vad som finns bevarat i form av kontrakt, räkenskaper och mötesprotokoll i SVT:s arkiv. Ett exempel är tillkomsten av *Skrotnisse och hans vänner* (1985) där Jan Lööf och Lars-Åke Kylén skulle försörjas i tio år mot att de levererade sex färdiga kortfilmer, ett beslut som togs av Ingrid Edström utan att kontraktet sade något om slutproduktionens kvalitet. Ett annat exempel är *Tårtan* (1973), där Carl Johan De Geer och Håkan Alexandersson erhöll 165 000 kronor eftersom Edström, samma dag som beslutet skulle tas hade bevittnat en tårtincident på bussen på väg till arbetet. När *Tårtan* sändes menade Edström att den inte hade väckt något rabalder, medan De Geer i sina memoarer hävdar att den blev utskälld. Det finns egentligen ingen anledning att ifrågasätta de uppgifter som framkommer, men minnet är som sagt inte alltid det bästa och behöver ibland ställas mot samtida källor.

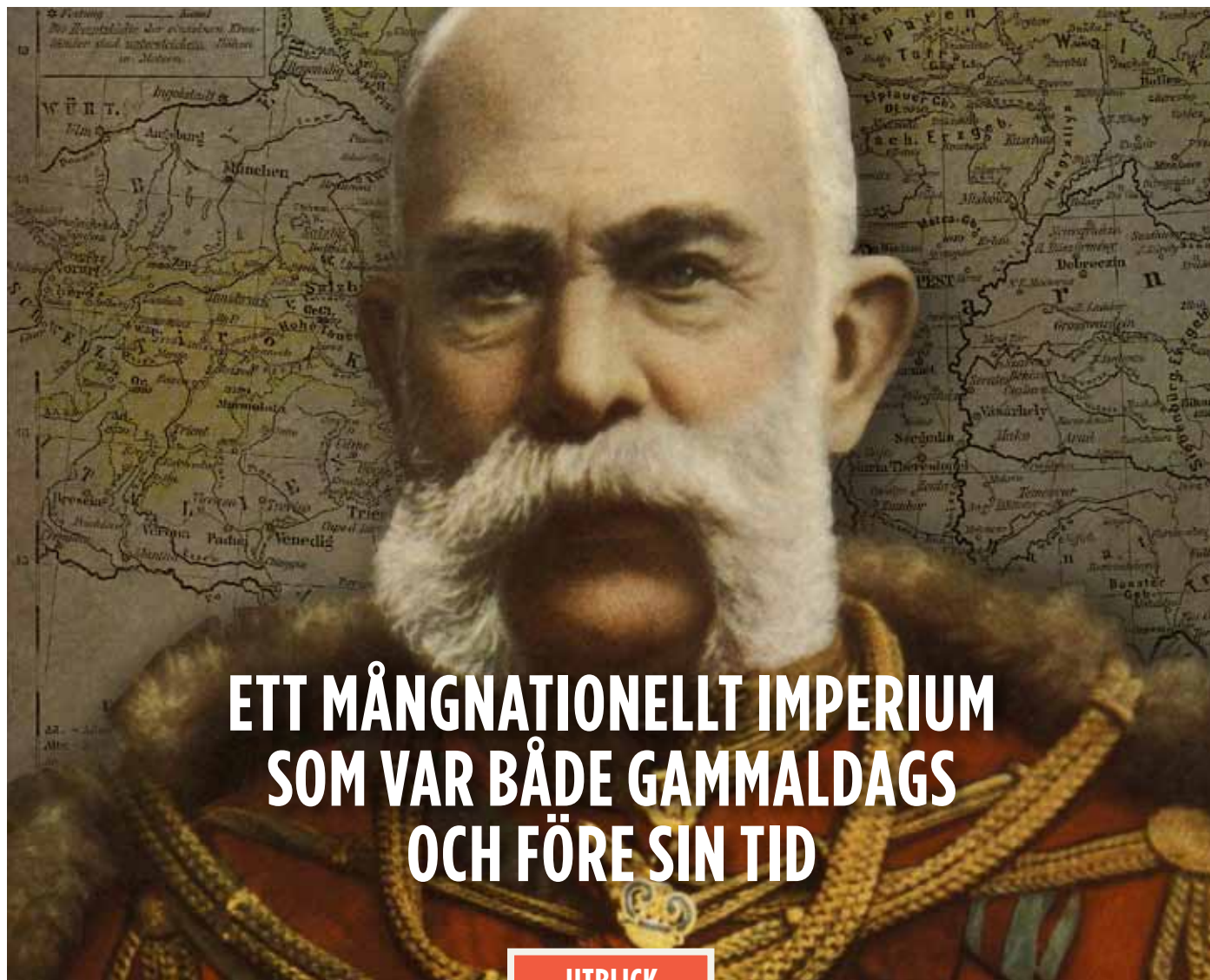
Å andra sidan ledde den ekonomiska och artistiska friheten till produktion av en lång rad både unika och nyskapande program som följde credot om att barnen skulle tas på allvar. Janson väljer bland annat att lyfta fram två av barndokumentärens pionjärer, Margareta Strömstedt

och Ulf Hulstberg, och deras serier *Varför måste man dö?* (1970), *Höghusserien* (1970) och *Mitt på jorden – mitt under solen* (1976) som skildrade tabubelagda ämnen. De var samhällskritiska mot "idealboendet" i förorten samt lyfte fram "de snedvridna samhällsstrukturerna för privilegierade barn i Sverige" i jämförelse med de fattiga förhållandena i Guatemala. I samtliga fall utgår man från barnens perspektiv och försöker pedagogiskt svara på barnens frågor. I *Varför måste man dö?* växlar filmen exempelvis mellan att redogöra för måtten för en grav, barnens egna tankar och en läkares beskrivning av hur celldelningen avtar. Ett annat utskällt exempel är stillbildsfilmen, där Janson övertygande visar att denna uttrycksform användes för att den lämpade sig särskilt väl för barn, inte för att den var billig att producera. Stillbildsfilmen kunde "gestalta svåra och starka känslor och berättelser som till stor del utspelar sig på ett psykologiskt plan", något som Janson menar gör barnen mer delaktiga i "utförandet av berättelsen".

SLUTLIGEN ANALYSERAS STAFFAN Westerberg som en auteur snarare än som den knäppgök många velat framställa honom som. Westerberg, bland annat filosofie hedersdoktor vid Luleå tekniska universitet, räknas numera som en av svensk teaters stora innovatörer, en karriär som inleddes, enligt egen utsago, med att han stegade in på Edströms kontor med en kasse fylld med figurer och meddelade att han ville göra tv. Janson gör Westerberg rättvisa genom att visa på hans stora och innovativa produktion av barnprogram där svåra ämnen som döden, sorg och ensamhet hanteras och där Westerberg ständigt tar parti för de små, de trasiga och de förtryckta – i tydlig relief till en kommersiell barnkultur. En del vuxna menade att programmen var konstiga medan barnen fnissade, fascinerades och även skrämdes, vilket var en "rättighet" för barn under 1970-talet.

När bara den bästa TV:n var god nog åt barnen berättar inte hela historien om 1970-talets barn-tv, men på ett välskrivet och lättillgängligt sätt avlivar Janson effektivt myterna om att barnprogrammen genomgående skulle ha varit konstiga, tråkiga och av låg kvalitet. Frågan om graden av vänstervridning befinner sig fortfarande i en gråzon, och här behövs det mer forskning. Numera ligger många av 1970-talets barnprogram ute till allmänt beskådande på Öppet arkiv. Det är bara att gå in och förfasas eller förtjusas.

► Tommy Gustafsson är docent i filmvetenskap vid Linnéuniversitetet.

ETT MÅNGNATIONELLT IMPERIUM SOM VAR BÅDE GAMMALDAGS OCH FÖRE SIN TID

UTBLICK

DUBBELMONARKIN ÖSTERRIKE-UNGERN har lämnat ett rikt arv till den europeiska kulturen. Men kanske har detta mångnationella rike också lämnat ett politiskt arv i den meningen att dess öde kanske säger oss något om EU:s framtid. Två nya böcker om Österrike–Ungern väcker denna fråga. Enlig Larry Wolff lyckades man i Österrike–Ungern visserligen hantera spänningarna mellan politisk och ekonomisk federalism och autonomisträvanden, men inte skapa en identitet som var tillräckligt stark för att utstå påfrestningar av det slag som kriget innebar. Geoffrey Wawro å sin sida varnar för att idyllisera kejsardömet och menar att det var en ihålig konstruktion som saknade egentlig ledning. Kanske har den ekonomiska krisen 2008 och framåt visat att EU inte heller har lyckats utveckla en identitet som gör att unionen tål påfrestningar.

— Av Mats Bergquist —

KEJSARDÖMET ÖSTERRIKE-UNGERN, som efter ett halvt millennium upplöstes 1918, var en märklig stat. A.J.P. Taylor kallade den i *The Habsburg Monarchy 1809–1918* (1948) en organisation för utrikespolitik, medan Carl Schorske i *Fin-de Siècle Vienna – Politics and Culture* (1981) menade att kejsarhuset var den för medborgarna i det disparata imperiet sammanhållande länk som

kunde frammana något slags lojalitet. Enligt författaren Joseph Roth i romanen *Kapucinergraven* (1938) var däremot rikets periferi, som han själv kom från (Galizien), snarare än dess kärnländer, dess essens.

Denna – efter Italien – Europas i militärt avseende svagaste stormakt, var geografiskt egentligen utan naturliga gränser. Den innehöll elva huvudnationaliteter. Av dessa folk bodde endast ungrare, kroater,

slovenor, tjecker och slovakor huvudsakligen inom dess gränser, medan serber, rumäner, ukrainare, italienare, polacker och tyskar hade den helt övervägande delen av sina stamfränder utanför imperiets gränser. De tyskspråkiga utgjorde endast knappt 25 procent av imperiets befolkning på dryga 50 miljoner. I nationalismens tidevarv innebar detta automatiskt ständiga problem.

Formellt bestod imperiet av dussintalet så kallade kronländer med egna parlament eller folkförsamlingar. Den konstitutionella debatten var begripligt nog ändlös. Den blev inte mindre komplicerad genom att de flesta kronländerna inom sig hyste olika minoriteter. Efter februarirevolutionen 1848 försökte Frans Josef först att centralisera landet, men måste inte minst efter nederlagen i kriget med Frankrike och Sardinien 1859 samt mot Preussen 1866 slå in på den väg som 1867 ledde till dubbelmonarkin, med gemensam utrikes- och försvarspolitik, men full inre självständighet för Ungern och efter hand olika slags autonomiarrangemang för andra kronländer.

Under de sista femtio åren av Österrike-Ungerns existens utvecklades ekonomin ganska väl och gynnades av frihandeln inom imperiet, som blev verklighet 1850. Den långvarige monarken förlänade legitimitet åt autonomiarrangemangen i kronländerna, dessa i sin tur legitimerade åt kejsarmakten. En svaghet var att riket efter Metternich, kansler 1809–1848, saknade betydande politiska ledargestalter. De mest framgångsrika av Frans Josefs regeringschefer var de som mest sökte ”muddle through”. Kejsaren själv hade knappast någon annan strategi än att skjuta problemen framför sig.

DET KRONLAND SOM sist införlivades med imperiet var Galizien på andra sidan Karpaterna. Om denna provins kan man läsa i den amerikanske idéhistorikern Larry Wolffs lärda *The Idea of Galicia – History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Egentligen skulle Wolff lika väl ha kunnat kalla sin bok *The Idea of Austria*, speglad i Galizien. Uppfattningen att Österrike-Ungern stod för något särskilt, att det fanns en ”österrikisk idé” om mångfald, tolerans, framåtskridande och stabilitet, omhulldes. Galiziens problem var, inte minst på grund av fattigdomen, särskilt stora. Det gällde att söka omsätta denna ”österrikiska idé” i ett område mellan floderna Vistula och Dnjester, som saknade egen identitet annat än som gränsland till Ryssland. Det var en utmaning för kejsardömet legitimitet och ideologiska grundtanke.

Galizien upphörde som enhet när det efter första världskriget införlivades i det återuppståndna Polen. Men ”idén om Galizien” levde kvar i de ofta nostalgiska och ibland nästan drömliga beskrivningar som regionens stora författare – alla judiska – lämnat: Joseph Roth som skrev på tyska och dog i Paris, Shmuel Agnon som emigrerade till Israel och fick Nobelpriset 1966 och Bruno Schultz som skrev på polska och mördades under andra världskriget i sin hemstad i Galizien. Trots upplevelser

av isoleringen från resten av Europa, fattigdomen, regnet och leran ägnade sig många galizier i exilen åt sentimental beundran för den gamle kejsaren som symbol för ett annat och lyckligare skede.

Habsburgarna fick Galizien vid Polens första delning 1772. Där bodde huvudsakligen tre folkslag: polacker och ukrainare, eller rutener som de också kallades, var ungefär lika många. Judarna med en stark representation av ultraortodoxa, utgjorde kanske 10 procent.

Galizien blev ett gränsland mellan öst och väst, mellan Centraleuropa och Ryssland, och därmed krigsskådeplats under båda världskrigen. Under det andra blev det för att tala med Wolff ”en skräckens

► Den österrikiska dubbelörnen.

teater”; större delen av den judiska befolkningen, närmare 600 000, mördades. Det präglades av relationerna mellan de katolska polackerna och de socioekonomiskt missgynnade ukrainarna, som tillhörde den gren av den ortodoxa kyrkan som erkänner påvens överhöghet (uniaten). En stor del av jorden i Galizien ägdes av polska storgodsägare, som inte var populära bland bönderna; under ett bondeuppror 1846 slogs många jordägare ihjäl. Den judiska gemenskapen tillhörde kejsardömet trognaste anhängare. De kunde se hur deras stamfränder behandlades på andra sidan gränsen, i det ryska imperiet, där pogromerna kom tätt och godtyckligheten rådde.

Även om de allra flesta av kejsarens undersåtar, särskilt ute i landet, utan knot tycks ha accepterat regimen, blev dock särskilt efter 1914 de nationalistiska krafter-

na, som efter hand också gjorde sig gällande i Galizien, till sist övermäktiga. Och när Frans Josef efter 68 år på tronen 1916 dog och efterträddes av den unge och oprövade Karl I, blev Österrike-Ungern alltmer en tysk lydstat och rasade till slut ihop. Men även utan kriget var dess öde sannolikt på sikt ändå beseglat.

LÄRDOMEN AV LARRY Wolffs fascinerande bok är att man också i Galizien med tiden lyckades etablera något som liknade ett *modus vivendi*. Men det var alltid en ömtålig kompromiss mellan politisk och ekonomisk federalism och autonomisträvanden som inte skapade en tillräckligt stark identitet för att – särskilt under en ny suverän – utstå storkrigets enorma påfrestningar. I sin nya bok, med den inte särskilt lyckade titeln *A Mad Catastrophe – The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire*, försöker den amerikanske historikern Geoffrey Wawro visa hur illa förberett Wien var på att sätta makt bakom sitt ultimatum till Serbien i juli 1914. Wawro vänder sig starkt mot den ofta idylliserande bilden av kejsardömet. Riket var enligt honom under åren före världskriget mycket ihålligt, karaktäriserat av växande nationella, politiska och ekonomiska problem och utan egentlig ledning, samtidigt som man ogärna ville överge sin status som stormakt.

De båda Balkankrigen 1912–1913, när Wien hade mobiliserat utan att ingripa, försvagade kejsardömet ställning på Balkan och stärkte kraftigt Serbiens position. Skurkrollen intas i Warwros bok främst av överbefälhavaren Conrad von Hötzendorff, en skrivbordsgeneral som utan ordentliga förberedelser kastade Europa in i en katastrof. Man väntade sig en lätt seger mot Serbien, men serberna kämpade emot väl och kunde inte besegras förrän hösten 1915, då med tyskt bistånd. Hösten 1914 krävde också tyskarna att Österrike-Ungern skulle hjälpa till att stabilisera fronten mot Ryssland, medan Berlin var upptaget med att genomföra Schlieffenplanen, som förväntades ge en snabb seger mot Frankrike. När den österrikiska armén vände sig mot Ryssland gick det inte heller bra. Tyskarna fick ingripa också här.

Wawro skyller mycket av dessa bristande förberedelser på de ungerska politiker som konsekvent vägrade att bevilja nödvändiga medel för att upprusta armén och i stället satsade på det nationella hemvärdet. Med ett halvsekels fred, efter nederlagen mot Frankrike och Sardinien och Preussen, var imperiets armé både stridsovan och materiellt mindre väl förberedd än övriga stormakters. Många av arméns olika nationaliteter kände inte heller någon entusiasm för att slåss för kejsar-

dömet. Man respekterade nog den gamle kejsarens ganska fridsamma regim, men ville ändå inte dö för honom.

EN KÄNSLA AV att tiden sprungit förbi Österrike-Ungern spreds dessutom under de första åren under 1900-talet. Denna har ju oöverträffat skildrats i en av 1900-talets största romaner, Robert Musils *Mannen utan egenskaper*, och andra litterära mästerverk från tiden före första världskriget, inte minst Joseph Roths ovan nämnda roman. Musils epos handlar bland annat om den så kallade parallellaktionen, de gemensamma österrikisk-tyska förberedelserna för Frans Josefs sjuttio och den tyske kejsaren Wilhelm II:s trettio år på tronen, vilket skulle firas 1918 och vars sekreterare huvudpersonen Ulrich är. Kontrasten mellan den tyska tekniskt styrda framtids-tron och de aningslösa och gammaldags företrädarna för regimen i Wien är påfallande och skildras med ironi. Somliga i ledande positioner i Wien, inte minst Conrad von Hötzendorff och kanske kejsaren själv, kände att det var bättre att falla med svärdet i hand, eftersom riket var omgivet av glupska fiender, särskilt Ryssland, och var dömt att gå under. Det ultimatum till Serbien angående utredningen av mordet på tronföljaren Franz Ferdinand och hans gemäl som överlämnades den 23 juli 1914 var nästan ett slags självmordsgest.

Medan man debatterade, ofta grälade, om hur man inom imperiets ram skulle lösa de konstitutionella problemen frodades under det dryga halvsekle 1870–1930 ett märkligt rikt kulturliv, med ett starkt judiskt inslag. Utan detta skulle vårt europeiska kulturarv varit dramatiskt fattigare.

DETTA ÄR SÅLEDES en del av Österrike-Ungerns arv till Europas historia. Men finns det inte också ett politiskt arv? Som Dominick Lieven framhöll i sin *Empire – Russia and its Rivals* (2003) var imperiet både gammaldags och före sin tid. Reformerna var alltid svåra att genomföra, eftersom de måste grillas av kejsarens omgivning och olika mer eller mindre demokratiska församlingar samt mängder av byråkrater – den månghövdade österrikiska byråkratin är föremål för många både ironiska och kärleksfulla beskrivningar i skönlitteraturen. Geoffrey Wawro berättar en historia om när man hade byggt en ny järnvägsstation i någon avlägsen del av imperiet kunde man inte enas om vad den skulle heta och på vilket språk den i så fall skulle namnges. Resultatet blev i detta fall att stationen förblev namnlös. Så gick det nog ofta.

Det är ju uppenbart att ett rike med sådana beslutsprocesser nästan bara kan

fungera i medgångstider. Systemet tål knappast extern stress, särskilt inte ett storkrig. Här infinner sig en parallell med EU. I motsats till Österrike-Ungern, som främst växte dynastiskt genom seklerna, skapades EU i sin första skepnad, som Kol- och Stålunionen 1951, uttryckligen för att bidra till att bevara freden i Europa. Beslutsprocesserna har i den allt större unionen EU blivit mycket tyngre, vilket kan fungera hjälpligt i medgångstider, men tämligen långsamt och ineffektivt i kris-tider av det slag vi levte med sedan 2008. De konstitutionella diskussionerna inom unionen är liksom i Österrike-Ungern ändlösa, en ständig kamp mellan federalism och mellanstatlighet. I Wien kunde man sällan lösa problemen, man lärde sig

BEHANDLADE TITLAR

- Wolff, L., *The Idea of Galicia – History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford University Press 2010, 504 s., ISBN 9780804783125
- Wawro, G., *A Mad Catastrophe – The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire*, Basic Books, 472 s., ISBN 9780465028351

att leva med dem. Det är som sagt troligt att imperiet även utan kriget skulle gått mot sin upplösning.

Kommer detta också att bli EU:s öde? Har unionen rentav passerat sitt zenit? Håller den på att bli en ekonomisk-politisk allians under Tysklands ledning, i stället för en federalistiskt uppbyggd organisation, byggd på principen om de deltagande staternas jämlikhet och i centrala avseenden delegerade suveränitet? I en sådan allians finns givetvis också sprängkraft mellan Tyskland och övriga större stater, mellan centrum och periferi. Även om en ekonomisk världskris trots allt inte kan mäta sig med ett världskrigs påfrestningar, finns alltid risken att projektet kan kantra. Ett brittiskt utträde, som inte längre kan uteslutas, skulle få mycket allvarliga konsekvenser, också för Sverige.

Att en ständigt växande union mellan nationalstater med mycket olika ekonomiska, politiska och sociala förutsätt-

ningar också innehåller starka centrifugala krafter är självklart. Integrations- och desintegrationsprocesser pågår samtidigt. Detta vill ledande EU-politiker knappast öppet medge och utvidgar kontinuerligt unionen i tron på medlemskapets välsignelser. Håller man på att skapa en konstgjord enhet av det slag också Österrike-Ungern var? Politikerna i Bryssel vet att nationalstaten är en mycket seglivad konstruktion, som med hänvisning till den alls icke nya globaliseringsprocessen, ofta dödförklaras. Detta bör vi alltid hålla i minnet. Det gjorde inte de styrande i Hofburg som trodde eller hoppades att de gemensamma institutionernas goda effekter skulle väga tyngre än den egna nationens. Därför är Österrike-Ungern nu historia.

UPPLÖSNINGEN AV ÖSTERRIKE-UNGERN

skedde inte utan våldsamma konflikter. De nya nationalstater som uppstod efter imperiets försvinnande blev inte så homogena som man hoppats, vilket ledde till att de sökte olika vägar att revidera de nya gränserna. Här fann Hitler villiga allierade (Ungern, Rumänien, Slovakien, Bulgarien, Kroatien), vilket ju ledde till nya nederlag. De mångnationella stater som bildades efter första världskriget, Jugoslavien och Tjeckoslovakien, är numera, sedan de återskapats efter andra världskriget, ånyo upplösta; den österrikiska modellen fungerade inte heller i dessa mindre enheter. Inom ramen för EU har nu dessa stater som helt eller delvis (dock inte Bulgarien) varit en del av Österrike-Ungern försökt komma till rätta med sina egna nationella problem. Men frågan är om EU, lika litet som imperiet, kan lösa dessa problem. Österrike-Ungern levde med spänningen mellan federalism och nationella intressen och det lär EU också få göra. En upplösning av EU i dess beståndsdelar är ju inte heller någon lösning.

Geoffrey Wawro vänder sig mot den tendens till – för all del ironiskt – idylliserande som är så tydlig i berättelsen om Österrike-Ungern, och som inte minst speglas i epokens skönlitteratur, men intressant nog knappast möter en inom bildkonsten eller musiken. Men kejsardömet sista femtio år var kanske ett slags idyll? I dag, när världsläget ter sig allt dystrare och parallellt med 1914 dras, kan man inte helt undertrycka farhågan att de tjugofem år som förflutit sedan Berlinmuren föll också, trots kriget i Jugoslavien, Afghanistan och Irak, varit en idyll som vi kan komma att minnas med nostalgi. ■

► Mats Bergquist är docent i statskunskap och före detta ambassadör.

DET MODERNA SAMHÄLLET inrymmer en paradox. Å ena sidan finns det en ingrodd föreställning om att västerländska samhällen blir alltmer individualiserade, så att människor i allt högre grad blir fria att välja det liv de önskar leva. Det är en föreställning som vunnit insteg såväl i politiska som i akademiska sammanhang. Å andra sidan kommer ett flertal rapporter om att det i dag blir allt viktigare att födas av rätt föräldrar för att lyckas när det gäller utbildning, yrke, boende, ekonomi och annat. Det har blivit alltmer förutsägbart var människor kommer att hamna i livet, samtidigt som vi lever med uppfattningar om att människor i högre grad än förr kan forma sina liv.

Denna paradox har vuxit fram i en tid då skillnaderna mellan olika samhällsgrupper blir allt större – inte minst märks detta i ett land som Sverige, som under en längre tid utmärkt sig av att vara förhållandevis jämlikt. Här går det nu åt motsatt håll; klyftorna ökar när det gäller ekonomiska förhållanden, men även beträffande sådant som hälsa och livslängd. Från politiskt håll bedöms den här utvecklingen på olika sätt. Somliga menar att den är av godo, eftersom den leder till att även de sämst ställda får del av ett ökat välbefinnande, andra att det är en farlig utveckling som måste hejdas. Man skulle kunna tro att de som ser positivt på den nuvarande utvecklingen är mest oroade över minskad social rörlighet, men märkligt nog får man dock ett intryck av att det är precis tvärtom; de som försvarar stora skillnader mellan människor är samtidigt benägna att acceptera begränsningar i den sociala rörligheten – eller så är de helt enkelt inte medvetna om hur små möjligheterna faktiskt är att förflytta sig till högre samhällsskikt om man inte är född in i dem.

Frågor om social rörlighet befinner sig således i den politiska diskursens mitt och aktualiserar brännande spörsmål om den påstådda individualiseringen. Har vi alls en sådan och för vem gäller den? Vilka

möjligheter har människor att förflytta sig mellan olika sociala grupper, och alldeles särskilt från mindre till mer privilegierade sådana? Ges alla lika möjligheter att forma sitt liv så som man önskar?

Mot den här bakgrunden är det synnerligen välkommet med en avhandling som behandlar frågor om social rörlighet i det svenska samhället. Det är sociologen Lena

ta sig fram i dagens utbildningssystem och därför blivit vad Sohl beskriver som en metafor för föreställningar om social rörlighet i det moderna Sverige.

SNARARE ÄN ATT tala om social rörlighet i allmänhet använder sig alltså Sohl av beteckningen "klassresa". Det är ett intressant ord som utgår från tanken om olika samhällsklasser, vilket inte är en självklarhet i dagens politiska debatt. Ordet "klass" ges ofta en negativ klang och belastas med associationer till en marxistisk teori som av många ses som förlegad och förknippad med brutala samhällssystem. I en tid då allt färre tror på klasskamp som en väg till befrielse har också klassbegreppet fått något deterministiskt och kollektivistiskt över sig, något som står i motsättning till visioner om en fortgående individualisering. Det ska dock sägas att ordet "klassresa" har en litet annan klang, eftersom det tycks ge utrymme åt tron på *the self made man* som av egen kraft förmår bryta med sin klass. Det gäller för övrigt även ordet "bakgrund", som ofta används i kategoriseringar av människor; liksom ordet klassresa inrymmer det en tidsdimension och frammanar bilden av något man kan lämna bakom sig och som alltså inte är styrande för hur ens liv kommer att gestalta sig. Det är således mindre laddat att tala om att man har arbetarklassbakgrund än att säga att man tillhör arbetarklassen. Ja, en bakgrund i arbetarklassen kan till och med vara en tillgång, eftersom det för framgångsrika personer kan vittna om en förmåga att ta sig fram av egen kraft.

Att tala om klass är problematiskt av flera skäl. Samhället ser inte ut som på Marx tid och det är inte självklart att överta hans analys av klassförhållandena. Det gäller inte minst ordet arbetarklass som Sohl använder sig av i sin studie och som i vår tid är något helt annat än under 1800-talet då Marx var verksam. De kvinnor Sohl intervjuar är inte helt bekväma med ordet och söker efter andra beteckningar för att

POLITIK & SAMHÄLLE

Lena Sohl

Att veta sin klass

– Kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige

ATLAS | 494 S. | ISBN 9789173894654

FÖRÄLDRAR OCH SKOLA ÄR DET SOM GÖR EN KLASSRESA MÖJLIG

Recensent *Inga Sanner*

I SIN TANKEVÄCKANDE och infallsrika studie om kvinnor som förflyttat sig från arbetarklassen till medelklassen visar Lena Sohl att dessa kvinnor förenas av att de haft föräldrar som uppmuntrat dem att bli något annat än de själva blivit. Skolan har varit helt avgörande för klassresan, också i den bemärkelsen att kvinnorna där kommit i kontakt med barn ur medelklassen och anammat deras förväntningar. En slutsats man kan dra av det är att det inte enbart hjälper med större ekonomiska resurser till segregerade skolor. Blandade miljöer är viktiga för den sociala mobiliteten.

Sohl som i *Att veta sin klass – Kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige* studerar kvinnors klassresor i syfte att, som hon skriver, synliggöra "ojämlighetsskapande strukturer" i samhället. Studien bygger på intervjuer med 16 kvinnor som alla är födda på 1970- och 1980-talet och som har förflyttat sig från arbetarklassen till medelklassen. Att det är just kvinnor som står i centrum motiveras med att de har lättare än män att

kategorisera det som de ser som viktiga skillnader mellan olika delar av arbetarklassen. Flera av dem talar om "underklass" och om "människor i förorten" som ett sätt att peka ut grupper som de själva inte känner sig delaktiga i. Det är signifikativt att flera av kvinnorna anser sig ha tillhört en del av arbetarklassen som visserligen lever under ekonomiskt knappa förhållanden men som präglas av skötsamhet. Det är uppenbart att sådana relativt ordnade förhållanden har spelat en viktig roll för kvinnornas möjligheter att göra en klassresa. En av de intervjuade påpekar att om hon hade bott i en problematisk förort hade hon nog blivit mer kaxig och samhällskritisk, men inte fått den utbildning som hon hade behövt för att kunna byta klass.

Genom hela läsningen av Sohls bok blir det uppenbart att det krävs nya beteckningar för dagens klassförhållanden. Valet av sådana är förstas i högsta grad en politisk fråga. Att som nya moderaterna lansera begreppet "utanförskap" har varit ett effektivt sätt att sudda ut skillnader mellan grupper som har ett arbete och dem som inte har det, medan ordet "prekariat", myntat i sociologiska sammanhang, fokuserar på det moderna arbetslivets osäkra förhållanden och har en viss likhet med det som Marx talade om som "trasproletariatet". Behovet av såväl nya analyser som beteckningar är skriande.

Sohl redogör för de intervjuade kvinnornas tveksamheter inför ordet arbetarklass, men väljer att hålla fast vid det. Hon framhåller dock att hon, i anslutning till tänkare som Sara Ahmed och Beverley Skeggs, fokuserar på ett utvidgat klassbegrepp som innefattar kulturella dimensioner och uppfattningar som individen har om sig själv. Det handlar om att fånga in hur människor skapar sig själva som subjekt och i detta ingår tankar om hur man ser på sitt eget liv och vilka livsbanor som framstår som möjliga. Det är alltså ett slags klassmedvetande Sohl är ute efter, men inte det kollektiva och revolutionära medvetande som är så centralt i Marx tänkande, utan något som i högre grad hör samman med individen.

SOHL INLEDER STUDIEN med en fråga om hur kvinnorna alls blev klassmedvetna. Alla svarar att de tidigt hade en känsla av att tillhöra en del av samhället som det var självklart att vilja lämna. Det var dock

först när de var på väg in i en annan klass som de blev mer tydligt medvetna om sin klasstillhörighet. Det är alltså när kvinnorna i fråga börjar känna distans till sin ursprungliga klass som de erfar att de alls har haft en sådan identitet. Det sker när de sammanförs med och kan jämföra sig med personer ur andra samhällsklasser.

Viljan att lämna sin klass uppträdde alltså tidigt hos de intervjuade och det som framför allt möjliggjorde klassresan var två faktorer: föräldrarna och skolan. Gemensamt för kvinnorna är att de haft minst en förälder som uppmuntrat dem att bli något mer än föräldrarna själva tyckte sig ha blivit. Det uttrycktes i en för-

lan och fått beröm för detta. Det har gjort att de tidigt har sett sig som särskilda i förhållande till sina klasskamrater och så småningom har de hamnat i skolor med duktiga elever från medelklassen. I den nya miljön händer något intressant, nämligen att de genom umgänget med medelklassbarn som ser utbildning och vissa yrkesval som självklara, också själva börjar göra det. En av kvinnorna lyfter explicit fram blandningen av elever i skolan som en förutsättning för att alls kunna göra klassresor. Den blandningen samverkar i flera fall med föräldrarnas ambition att barnen ska umgås med barn från medelklassen snarare än från den egna klassen.

De uppmuntras också att välja partner från medelklassen, och ingen av de intervjuade kvinnorna levde vid intervjutillfället samman med någon ur arbetarklassen. (Däremot var det inte ovanligt att deras medelklasspartner hade samma bakgrund i arbetarklassen som de själva.)

Det är en självklarhet för kvinnorna att utbildning, inte som tidigare äktenskapet, är medlet för att komma sig uppåt. Tidiga äktenskap i den egna klassen ses som något som står i direkt motsättning till högre utbildning och det har därför varit viktigt för kvinnorna i studien att stå emot frestelsen att bilda familj tidigt. Några av de intervjuade är lesbiska och de beskriver hur detta har varit till hjälp i förflyttningen till en högre samhällsklass, eftersom tidig familjebildning inte varit lika aktuellt för dem. Genom ett brett intersektionellt perspektiv fångar Sohl in intressanta aspekter av klasstillhörigheten som har med kön, sexuell läggning och etnicitet att göra.

väntan om höga prestationer – ja, så till den grad att nästan inget syntes vara gott nog i föräldrarnas ögon när det gällde barnens skolresultat. Förutsättningarna för detta var relativt goda, eftersom de intervjuade växte upp i den "skötsamma" delen av arbetarklassen. Föräldrarnas ambitioner om klassförflyttning visade sig också i en vilja att påverka vilka flickorna skulle umgås med, både i skolan och utanför. Påfallande ofta hade föräldrarna själva påbörjat en klassresa men inte slutfört den, vilket, framhåller Sohl, visar att klassresor ofta är ett flergenerationsprojekt.

SKOLAN HAR FÖR Sohls informanter haft en avgörande betydelse i bytet av klass. Kvinnorna har överlag varit duktiga i sko-

HUR SKA MAN då se på resultaten av Sohls studie? Själv framhåller hon att undersökningen korrigerar en del annan forskning, exempelvis sådan som visar att klassmedvetenhet inte är särskilt framträdande inom arbetarklassen. Hennes resonemang blir dock litet haltande, eftersom hennes studie ju avser en mycket speciell del av arbetarklassen, nämligen en grupp som faktiskt har bytt klass. Hon påpekar ju också att kvinnorna fick det här medvetandet när de var på väg att lämna sin klass, vilket bekräftar bilden av att det inte behöver gälla arbetarklassen i stort. Det är överlag svårt att utifrån hennes studie dra några bestämda slutsatser om den del av arbetarklassen som inte gör några klassresor.

Man kan fråga sig om Sohls ambition att komma åt det hon talar om som "ojämlikhetsskapande samhällsstrukturer" bäst sker genom ett studium av sådana som bryter med dessa strukturer. Svaret är inte självklart ja, men Sohls undersökning av vad det är som kan möjliggöra klassresor synliggör ändå viktiga faktorer i det som sker när klass reproduceras.

Det mest intressanta i hennes undersökning handlar om vad det är som gör att kvinnorna tidigt riktar in sig på att lämna sin klass. Här anknyter Sohl till Sara Ahmeds resonemang om hur nya "orienteringar" och "livslinjer" kan skapas i människors liv. Ett nyckelord i sammanhanget är ordet "förväntan", vilket har kommit att spela en viktig roll i den svenska debatten om skolan och som är flitigt förekommande i Sohls avhandling. Det är tydligt att de kvinnor som Sohl har intervjuat tidigt har fått en förväntan på sig att de ska och kan förflytta sig från sin ursprungliga klass. Det hade varit intressant om Sohl hade gått ännu mer på djupet här och ställt frågor om hur det har gått till när de här förväntningarna förmedlades och införlivades i kvinnornas syn på sig själva. Kanske skulle detta dock ha krävt en annan typ av undersökning, eftersom det förmodligen har skett så tidigt och på ett så subtilt sätt att de intervjuade kvinnorna själva knappt varit medvetna om hur det har gått till.

HÄR ÖPPNAR SIG nya spännande områden för forskning, nämligen om hur subjektsskapande ser ut under mycket tidig barndom. Förväntningar är något som uttrycks och förmedlas tidigt och det sker bland annat på ett språkligt plan, genom sättet vi talar om och kategoriserar små barn. Den

tyske historikern Reinhart Koselleck har beskrivit hur en förväntan om framtiden är något som kommit att prägla många begrepp, och därigenom även tänkandet, i det moderna samhället och det är frestande att överföra hans tankar om detta på kategorier som rör individens utveckling. Kanske kunde man rentav kombinera reflektioner kring förväntningars betydelse med resonemang om de olika livsmöjligheter som står till buds för människor från olika samhällsklasser. Kring varje individ tycks det formos en "förväntningshorisont" (för att anknyta till Kosellecks terminologi), bestående av föreställningar om vad som alls kan betraktas som möjligt att förverkliga för individen ifråga. Så fort vi talar om ett barn som "duktigt" eller "begåvat" kommer det att forma barnets förväntningshorisont och säger vi att barnet är "stökigt" eller "inte studiemotiverat" formos en annan bild. Det ska dock sägas att det inte räcker med enbart förväntningar, det måste också finnas kunskaper om hur man når vissa positioner och om hur man kan hantera alla de hinder som kan uppstå på vägen dit. Här finns en tyst kunskap hos redan privilegierade grupper som ofta grovt underskattas. Det visar sig exempelvis i synnerligen naiva uttalanden från barn som följt i spåren av framgångsrika föräldrar om att de inte skulle ha fått draghjälp av föräldrarna för att nå dit de har kommit.

Det är också vanligt att underskatta betydelsen av människors sociala omgivning. Sohls undersökning visar exempelvis hur viktig den så kallade kamrateffekten är inom skolan. Det faktum att skolorna blir alltmer segregerade avhjälpas alltså inte, åtminstone inte enbart, med stora ekonomiska bidrag till så kallade utsatta skolor.

Subjektsskapandet sker inte genom pengar, utan genom att barn identifierar sig med andra barn i skolan och tar intryck av deras förväntningshorisonter.

DET FINNS ALLTSÅ viktiga slutsatser att dra av Sohls tankeväckande och synnerligen infallsrika studie, vilka bör kunna få politiska konsekvenser. En sådan är att blandade miljöer är viktiga för ett samhälles sociala rörlighet. En annan är vikten av att ta hänsyn till att subjektsskapande är något som sker mycket tidigt i en människas liv – kanske är det, efter de senaste årens mycket intensiva skoldebatt, dags att rikta ljuset mot förskolan och fundera över dess kompensatoriska uppdrag. Man bör över huvud taget fråga sig hur man bäst skapar miljöer kring små barn som gör att förväntningshorisonten inte krymper utan vidgas.

Men, och det noterar också Sohl, allt detta rör den enskilda individen och inte klasstrukturerna i stort. Sohl konstaterar att alla klassresor i en mening förstärker det klassamhälle vi har, och frågan är alltså om man genom att fokusera på möjligheten till social rörlighet förstärker tron på en individualisering. Är det detta som återstår i ett samhälle med ökade klyftor – att vi fokuserar på möjligheten för enstaka individer att överbrygga dessa? Eller bör vi tvärtom flytta fokus till strukturernas betydelse för att därigenom krossa myten om att individualisering är något som gäller för alla?

► Inga Sanner är professor i idéhistoria vid Stockholms universitet.

► Föräldrarna och skolan är de viktigaste faktorerna bakom en klassresa.

Daniel Suhonen

*Partiledaren som klev in i kylan
– Berättelsen om Juholts fall
och den nya politiken*

LEOPARD | 400 S. | ISBN 9789173434621

BRA DEBATTINLÄGG MEN SOM HISTORIE- SKRIVNING INTE ÖVERTYGANDE

Recensent *Klas Åmark*

SUHONEN HAR HAFT tillgång till ett unikt källmaterial, men även detta måste tolkas och författarens tolkningsram är snarast övertydlig: motståndet mot Juholt kom inifrån redan från början. Ett problem är att Suhonen inte har haft tillgång till källor inifrån motståndet mot Juholt vilka hade kunnat ligga till grund för en helt annan tolkning, nämligen att Juholt avsattes på goda grunder.

POLITIK & SAMHÄLLE

DANIEL SUHONENS BOK fick stor uppmärksamhet redan innan den landat på bokhandelsdiskarna. Förlaget släppte godbitar ur boken innan den gick att köpa, vilket kittlade nyfikenheten. Sällan har väl så många haft så mycket att säga om en bok de inte läst.

Suhonen var våren 2011 redaktör för

SSU:s tidskrift *Tvårdrag* och en känd socialdemokratisk debattör rätt långt ut på vänsterkanten. I mars fick han ett sms från Håkan Juholt, som undrade om han ville hjälpa till med dennes installationstal. Suhonen blev entusiastisk, ja euforisk inför uppdraget och valet av Juholt. Efter tio intensiva månader som hemlig rådgivare och talskrivare var inte bara Juholts utan också Suhonens nederlag ett faktum.

I förordet försvarar Suhonen att han lämnar ut så mycket om maktkampen i partiet och om Juholt (och sig själv). Han vill övertygande skildra ett mönster, det hot mot folkstyret han tycker sig se i det moderna politiska landskapet. Genom den avslöjande skildringen om den interna maktkampen som förs med läckor, intriger, knivhugg i ryggen och illojalt handlande vill han bidra till en reformering av det politiska systemet. Andra ser det anorlunda. Håkan Juholt själv till exempel skrev i *Aftonbladet* den 29/10 att Suhonen "passera/t/ gränser, otänkbara för mig."

Ett viktigt inslag i dagens politiska system är enligt Suhonen partimedlemmar som också är konsulter och lobbyister och som låter Svenskt Näringsliv finansiera deras kampanjer i partiet till stöd för riskkapitalbolagens verksamhet i välfärdssektorn. Spåren efter sådana kampanjer syns i språket, det bli ett slags ledtrådsparadigm med Carlo Ginsburgs ord, som Suhonen följer för att avslöja och avtäckta konspiratorer i partiet.

Nu är det väl inte kritiken av den bristande partidemokratin som lockat till sig mediernas uppmärksamhet, utan avslöjanden om spelet bakom kulisserna och om hur Juholt själv upplevde dreven och angreppen. De avslöjandena bygger främst på två typer av källmaterial. Suhonen sparade en enorm mängd sms mellan honom och Juholt – 4 000 sms på tio månader blev det! Den andra, ännu mer sensationella källan, är protokollen från Verkställande utskottets möten. Frågan är dock om dessa avslöjanden tillför diskussionen om partidemokratin särskilt mycket. Men de ger rubriker och goda försäljningssiffror.

SUHONENS BOK ÄR ett ovanligt stycke nutidshistoria, och det är frågan om villkoren för att skriva sådan historia jag främst ska diskutera i den här artikeln – skvallret och sensationerna får andra ta hand om.

När journalister och statsvetare skriver nutidshistoria är det intervjuer de främst bygger på. Sådana har Suhonen också gjort, i stor mängd. För att man ska få fram intressanta uppgifter om spelet bakom kulisserna den vägen, krävs det ofta att källorna får förbli anonyma. När statsvetaren Tommy Möller och den politiska kommentatorn Margit Silberstein skrev sin bok om

Juholt, *En marsch mot avgrunden* (2013) tillskrev de Pär Nuder en central roll både när det gällde valet av Juholt som partiordförande och under hans korta tid som partiledare. Nuder blev upprörd och kritiserade dem hårt, inte minst för att de byggde på anonyma intervjuer, genom vilka källorna kunde plantera osanningar.

Nutidshistorikern kan också bygga på protokoll från offentliga eller öppna möten, som riksdags- och partikongressprotokoll. Det är slående att Suhonen normalt inte använder sådana källor. Politiskt maktspel utspelar sig till en del i det offentliga, med tidningarnas och de politiska journalisternas kommentarer, och med inlägg på bloggar, Facebook, Twitter och så vidare. Tidningsartiklar och bloggar är det numera lätt att hitta med olika sökmotorer och databaser. Detta har förbättrat forskarnas läge jämfört med hur det var för några decennier sedan, då man själv fick bläddra igenom lägen och mikrofilmerna. Men hur är det med Facebook och Twitter – hur långt bak i tiden sträcker de sig, kan man hitta inlägg som gjordes för flera år sedan? Måste forskarna vara vän på Facebook med de politiker de vill skriva om?

Ibland får nutidshistorikern och den undersökande journalisten också tillgång till internt källmaterial, till exempel promemorior, dagboksanteckningar och liknande. Sådant material är förstas frestande att använda, men det blir fragmentariskt, man får inblickar i viss aktörens agerande men inte i andras. Och frågan är om man inte riskerar att råka ut för det problem Nuder pekade på – det interna materialet planteras för att aktören vill påverka historisk beskrivningen i en bestämd riktning.

”Måste forskarna vara vän på Facebook med de politiker de vill skriva om?”

FRAMFÖR ALLT HAR Suhonen alltså fått tillgång till protokoll från interna partimöten. Det gäller partistyrelsen, riksdagsgruppens styrelse och Verkställande utskottet. Att politiker läcker uppgifter som säll från sådana interna möten har blivit normalt. Redan Tage Erlander ansåg det omöjligt att anförtro riksdagsgruppen något av betydelse, för dagen därpå stod det i tidningarna. Men Verkställande utskottets protokoll är arbetarrörelsens mest hemlighållna källmaterial. Vad jag vet har det

inte tidigare hänt att de kommit på drift.

Så här torde det gå till med de protokollen. Mötena spelas in på band, sedan skriver en sekreterare rent dem, och över-sätter talspråk till skriftspråk. (Alla Suhonens citat från interna möten är på perfekt skriftspråk.) Protokollen justeras av partiordföranden och en ledamot av VU och läses in i ett kassaskåp på partiexpeditionen. De hålls hemliga i tjugo år; för oss forskare är det ingen idé att ens fråga om man får ta del av dem. Ingvar Carlsson fick tillgång till dem när han skrev sina memoarer, men han är troligen den enda. Så när Suhonen fått tillgång till dessa protokoll så är det en sensation. (VU-ledamöterna torde inte ha tillgång till dessa protokoll.)

Suhonen vill vara så noggrann som möjligt när han återger skeendet. När han refererar VU-mötena börjar han med att återge replikerna enligt talarordningen. Referaten är utförliga och blir än utförligare genom att han hela tiden väver in citat i den löpande texten. När han märker att referaten börjar bli riktigt långa avrundar han det hela med några mer allmänna kommentarer om diskussionen.

Replikerna som faller i början av mötet blir utförligt refererade, de som kommer mot slutet får man inte veta mycket om. Med en sådan metod blir framställningen inte bara lång utan också långgrandig. Trots att Suhonen skriver väl, blir texten tungläst och man blir osäker på om han verkligen fångat upp de principiella tankarna i dessa omfångsrika ordflöden. VU-möten, säger Suhonen träffande, är sådana där alla vill tala vare sig de har något att säga eller inte. Mängden ord blir ofta ett hinder för forskaren.

HUR UTFÖRLIGA REFERAT man än gör, måste uttalanden tolkas för att man ska förstå vad som sägs och vad aktörerna vill åstadkomma. Suhonens tolkningsram är tydlig, snarast övertydlig. Motståndet mot Juholt kom inifrån. Han får överta ett partikansli och en stab som var tänkt för Tomas Östros. Juholts närmaste medarbetare var inte lojala mot honom, de ställde inte upp och skyddade honom mot medierna eller mot hans egen alltför improvisatoriska stil, som ledde till att han gång på gång sade saker som han inte kunde stå för och som vållade osäkerhet och motstånd i partiet.

Redan från början fanns det ett motstånd från partihögern, framför allt representerad av Stockholms läns partidistrikt och dess ordförande Mikael Damberg. Partihögern var dessutom infiltrerad av lobbyister från konsultbyråerna som gick riskkapitalets ärenden.

Ett problem med denna historieskriv-

mest övertygande kan man inte avgöra, så länge det inte finns mer internt källmaterial tillgängligt från Juholts motståndare.

När jag kämpar med att sammanfatta Suhonens förhållande till Juholt hör jag en av årets hitlåtar på radion. Det är Kristin Amparo som sjunger refrängen i Albins rapplåt *Din soldat*:

► Juhonen? Daniel Suhonen kommer Håkan Juholt mycket nära.

ning är att Suhonen inte har tillgång till källor inifrån motståndet mot Juholt. Han får nöja sig med att tolka vad de säger i mediala utspel och på VU-mötena. Och de tolkningarna tenderar att bli konspirativa, spekulativa, insinuanta. När Suhonen vill visa att det finns viktiga samband mellan Juholts motståndare räknar han upp band mellan dem – A känner B sedan SSU-tiden, B är sambo med C, som jobbar hos D, som delar sommarstuga med E... Sådana uppräknningar blir antydningar men inte bevis.

I kommentarerna till Suhonens bok och det källmaterial han redovisar finns det ett förslag till en annan tolkning. Läget i partiet blev alltmer kaotiskt, Juholts utspel blev allt svårare att hantera, samtidigt som mediernas granskning av honom blev allt strängare. När opinionsmätningarna visade hur partiet sjunkit till 25 procent eller mindre, blev de många anställda i partiorganisationen alltmer oroliga över att de skulle förlora sina jobb efter nästa förlustval och därför också alltmer benägna att kräva hans avgång. När VU till sist satte ner foten var det på goda grunder, även om maktkampen inte alltid förts med acceptabla metoder. Vilken tolkning som är

*Jag har sett hur den där skiten alltid tär på dig
Jag kommer kriga för din skull och finnas där
för dig
När du stupar nästa gång så vill jag bära dig,
låt mig vara din soldat!*

Bättre kan det knappast sägas.

SUHONENS BOK INNEHÅLLER förvisso betraktelser över dagens politiska landskap värda att uppmärksamma och begrunda. Konsulternas och lobbyisternas inflytande över politiken är väl värt att lyfta fram, även om det kanske är större i Moderata samlingspartiet med dess nära kontakter med välfärdsbolagen än i Socialdemokraterna. Förhållandet mellan medlemmarna och de förtroendevalda ledarna är också ett alltid aktuellt demokratiskt problem, liksom de interna spelreglerna för hur maktkampen får gå till. Denna bok är ur det perspektivet mer ett läsvärt debattinlägg än en övertygande historieskrivning.

► Klas Åmark är professor emeritus i historia vid Stockholms universitet.

Lann Hornscheidt & Mats
Landqvist

Språk och diskriminering

STUDENTLITTERATUR

218 S. | ISBN 9789144089775

IDEOLOGISK SLAGSIDA I SYNEN PÅ SPRÅK OCH DISKRIMINERING

Recensent *Magnus P. Ängsal*

DISKUSSIONEN OM SPRÅK och diskriminering är intensiv och en lärobok i ämnet är säkert efterlängtat av många. Tyvärr präglas denna bok av ideologisk ensidighet, ogrundade generaliseringar och cirkulära resonemang. Premiss och slutsats sammanfaller perfekt i framställningen utan att det skaver någonstans.

POLITIK & SAMHÄLLE

PÅ SENARE ÅR har debatterna om språkbruk och diskriminering avlöst varandra och rört om i den svenska offentligheten. Ofta har de kritiserade yttringarna eller bilderna hämtats från barnkulturella verk. De har kopplats till rasism, strukturell diskriminering och till ett kolonialt arv som kritiker hävdar fortfarande präglar tänkande och kultur i Sverige. När Tintin ställdes i skamvrån på Kulturhusets barn-

och ungdomsbibliotek i Stockholm hösten 2012 utlöstes den kanske mest uppslitande debatten hittills. Den för bokflytten ansvarige, Behrang Miri, såg i Astrid Lindgrens böcker ett uppbyggligt alternativ till Hergés kolonialt anstrukna seriealbum (DN 2012-09-25). Men hösten 2014 blossade ånyo en diskussion upp, denna gång ironiskt nog med anledning av att just Pippi Långstrumps pappa omtalas som "negerkung".

En svår fråga är vem som har makten att bestämma vilka språkliga uttryck eller gestaltande bilder som är kränkande eller diskriminerande. Å ena sidan har det hetat att kritiker som försökt frilägga rasistiska uttryck är överkänsliga. Å andra sidan har somliga i det mest kritiska lägret vägrat låta "vita" sätta spelreglerna för debatten, en hållning som kanske tydligast representeras av den separatistiska plattformen Rummet.

Det är förmodligen ingen slump att vi just i år för första gången har fått en bok på svenska som tar ett samlat grepp om språk och diskriminering. Ämnet ligger i tiden, helt enkelt. I så måtto är Lann Hornscheidts och Mats Landqvists lärobok *Språk och diskriminering* helt säkert ett efterlängtat bidrag till en diskussion som inte visar några tecken på att mattas av.

Författarna till boken är båda språkvvetare med intresse för språk, kön och intersektionalitet. Deras utgångspunkt är att diskriminering kan avläsas i språkbruket. Och inte bara det: språket i sig bidrar till att skapa och återskapa de kategorier av människor förutan vilka ingen diskriminering skulle kunna ske. Lyckas då Hornscheidt och Landqvist tillhandahålla teoretiska perspektiv och analytiska redskap som kan hjälpa oss att förstå de offentliga debatterna bättre? Ja och nej. Låt mig återkomma till detta tudelade svar längre fram, men först måste jag säga något om bokens utgångspunkter.

HORNSCHEIDT OCH LANDQVIST företräder en så kallad konstruktivistisk pragmatik. Med det menar de att språkbruket skall stå i fokus. Språk är först och främst handling i socialt samspel – en ståndpunkt som står i samklang med den pragmatistiska teoritradition som fastän disparat har centerats kring tänkare som Ludwig Wittgenstein, filosoferna J.L. Austin, John Searle och H. Paul Grice liksom på senare tid queerteoretikern Judith Butler. Därifrån är steget inte långt till att analysera språk i dess sociala, kulturella och politiska inbäddning.

Språklig betydelse ses i ljuset av kontexter i vid mening: situationer, sammanhang, deltagare. Ett ords betydelse är inte fixerad, den uppstår snarare genom hur

det används. En sådan syn på semantik kan man instämma i. Det vi brukar kalla lexikal betydelse är ju inget annat än frukten av att ordets användning har standardiserats och normerats. Med det lägger sig Hornscheidt och Landqvist klokt nog i linje med viktiga delar av modern lingvistisk teori.

Också språklig diskriminering ser de som bunden till situationer och större sammanhang. Enstaka ord som "neger" eller "hora" kan visserligen vara tecken på diskriminering, men saken är mer sammansatt än så. Ett uttryck eller en talhandling kan vara diskriminerande även om ingen uppfattar den som sådan. Lika gärna kan en talare diskriminera någon även om det inte var avsikten. Också det kan man instämma i. Det motiverar också varför ett helt kapitel ägnas åt hur språkhandlingar fungerar och ett annat åt hur språkbrukare positionerar sig gentemot varandra och sociala omständigheter.

Det konstruktivistiska momentet ligger i en uttalad anti-essentialism: "Med konstruktivismen som utgångspunkt tar man inget för givet, utan man frågar sig alltid hur någonting är konstruerat", heter det inledningsvis. Identitetskategorier som kön, ras och etnicitet liksom andra föreställningar om verkligheten, har enligt författarna ingen given status som verkliga eller sanna. Allt det som vi tar för givet kan och skall dekonstrueras, dess förmenta naturlighet kritiserar.

När det så gäller bokens huvudsakliga ärende handlar konstruktivismen om att via språket genomlys och kritisera strukturell diskriminering som en "naturaliserad del" av "samhällets sociala och kulturella tradition och arv". Ansatsen är normkritisk och inflyttandet från postkolonial och queerteoretisk teoribildning påtagligt. Tanken att förtryckande strukturer genomkorsar varandra finns också närvarande. Denna idé möter vi oftast under etiketten intersektionalitet, men här heter det i stället "interdependens"; maktstrukturer flyter inte bara in i utan är också ömsesidigt beroende (dependent) av varandra.

DEN IDEOLOGISKA ELLER om man så vill politiska premissen är alltså tydlig. Det är den också i de teoretiska utredningarna och analytiska tillämpningarna i bokens sammanlagt nio kapitel. Det må ha varit i sin ordning om det inte hade lett till en svårlöst själv motsägelse som sätter sin prägel på hela framställningen. Å ena sidan finns det enligt det socialkonstruktivistiska programmet inget som kan tas för givet. Å andra sidan bildar idén om den strukturella diskrimineringens förekomst en oantastlig grund för argumentationen.

Hornscheidt och Landqvist tycks ta de diskriminerande strukturerna för obestridda fakta, men utan att på allvar göra reda för hur de verkar, fungerar eller vem som bär upp dem.

Detta visar sig också problematiskt i flera av bokens analyser. En genomgående tankefigur är här att röster som utmanar bilden av Sverige som ett tolerant land alltid förlöjligas och förminskas. Låt mig ge ett exempel. Hösten 2012 rasade en infektad debatt om Stina Wirsen's tecknade figur Lilla hjärtat. Kritiker såg den som en rasistisk stereotyp medan andra försvarade den. Hornscheidt och Landqvist summerar utifrån den och liknande bataljer (Makode Lindes blackface-tårta och Tintin-albumen) att "[d]e diskriminerade får ju inget gehör i diskussionen".

Vad avses egentligen? Det är oklart, eftersom "inget gehör" är ett omdöme utan större analytisk precision. Menar författarna att de diskriminerade inte fick medhåll? Det fick de visserligen, om än inte av alla debattörer som deltog. Tonen var emellanåt hård i debatten, somliga uttalanden gick klart över det anständiga gräns, i båda lägren. Men att olika åsikter får brytas mot varandra kan bortsett från enstaka övertramp också ses som ett hälsoecken för det offentliga samtalet. Det avgörande problemet med analysen är emellertid att den empiriska grunden för omdömet om Wirsen'debatten är oklar. Författarna hänvisar till några enstaka tidningsartiklar som stärker deras tolkning, i övrigt inget. Då skall man ändå ha i minnet att Stina Wirsen slutade teckna Lilla hjärtat en tid efter uppståndelsen. Trots detta tolkas debatten i sin helhet som ett nederlag för dem som upplevde sig diskriminerade.

Föreställningen att strukturell diskriminering är allestädes närvarande tycks ha styrt de språkliga analyserna så till den grad att författarna varje gång drar slutsatsen att etablissemang är lomhört och åtminstone latent rasistiskt. Politiskt är det en allvarlig anklagelseakt. Vetenskapligt sett är det närmast cirkulärt: premisser och slutsatser faller samman perfekt utan att det skaver någonstans. Cirkulärt är även resonemanget om hur strukturell diskriminering uppstår från början. Hornscheidt och Landqvist ser det faktum att många utgår från att vi har två kön (man och kvinna) som diskriminering. Men hur kom just dessa båda könskategorier till? Jo, genom "ett maktförhållande mellan just de två grupperna", skriver författarna.

MED DETTA VILL jag inte säga att diskriminering inte kan vara strukturellt betingad. Det kan den säkert vara i vissa fall. Men skriver man en vetenskapligt grundad lä-

robok för studenter får man förklara vad ett sådant grundläggande begrepp som "struktur" egentligen innebär. Man måste belägga sina resonemang i de kunskaper vi har om verkligheten. Problemet är att författarna inte gör det på ett övertygande sätt. Inte ens *Integrationens svarta bok* (SOU 2006:79), som med rätta kritiserats för ideologisk enögdhet, finns med som stöd-punkt.

I stället utgår författarna tämligen orefleterat från två idéer, att diskriminering per definition är strukturell och som en följd av det att förtrycksstrukturer kan förklara varje enskilt fall av vad som kan misstänkas vara språklig diskriminering. Vi får en mängd svepande formuleringar av typen "[i]ngen kan stå utanför den hegemoniska rasistiska diskursen". Under rubriken "Diskriminering" (bokens tredje

”Föreställningen att strukturell diskriminering är allestädes närvarande tycks ha styrt de språkliga analyserna så till den grad att författarna varje gång drar slutsatsen att etablissemang är lomhört och åtminstone latent rasistiskt.”

kapitel) talar författarna rentav om sexism, transfobi och rasism som "ett allomfattande förtryck och rasism som hela tiden arbetar utan någon särskild aktör". Fram tonar en bild av maktstrukturer som går på autopilot så till den grad att en enskild människas handlingar nästan inte spelar roll. Men om aktörerna eller språkbrukarna inte är relevanta infinner sig återigen frågan var de förmodade strukturerna i så fall kommer från.

Med andra, kompletterande perspektiv hade Hornscheidt och Landqvist kunna ge mer nyanserade svar på sina frågor. Då hade boken kunnat bli verkligt intressant, med olika synsätt på diskriminering och språk ställda mot varandra. Man hade kunnat tackla frågan om de trevande försöken till så kallad positiv särbehandling i Sverige kan leda till att också "vita" personer diskrimineras. I den svenska lagens mening är det så, men författarna tycks inte vara intresserade av att vika det minsta från idén att diskriminering i sig är strukturell.

Ytterligare ett problem med bokens starka ideologiska slagsida uppenbarar sig i ett resonemang om självdiskriminering, det vill säga att individer införlivar ett förtryck och blundar för dess existens. Författarna exemplifierar detta med att homosexuella som blir aktiva katoliker negligerar den strukturella diskrimineringen: "De [de homosexuella] bortser då från hur deras livssituation faktiskt ser ut, ignorerar den och förminskar dess betydelse eller så införlivar de den strukturella diskrimineringen mot sig själva så mycket att de normaliserar den." Detta är visserligen en detalj i boken. Jag vill ändå lyfta fram den eftersom den illustrerar ett motsägelsefullt kännetecken hos den sortens normkritik som Hornscheidt och Landqvist ägnar sig åt: den är själv ytterst normativ. Det ideologiska program som författarna följer är den stränga norm som analyserna bygger på – och bekräftar. Här gör sig normen påmind genom att författarna upplyser homosexuella katoliker om att de inte förstår sitt eget bästa. Resonemanget ekar av den marxistiska idén om ett "falskt medvetande" och bortser från varje möjlighet för individen att göra medvetna val.

Mer lyckade är analyserna i kapitlet "Språk och diskriminering i yrkeslivet". Författarduon stödjer sig här på enkätundersökningar med poliser, sjukvårdare och affärsrådgivare. De intervjuade kommer till tals och resultatet blir en mer provande, nyanserad och mångstämmig analys. Men här är problemet å andra sidan att nästan inga hårddata redovisas. Hur många deltog i enkäterna? Vilka frågor ställdes och hur gick intervjuerna till? Finns resultaten publicerade någonstans? Jag vet inte om dessa lakuner delvis kan förklaras med att förlaget anser framställningen bli mer läsbar än på det viset. Det är i alla händelser bekymmersamt att man handskats så lättsinnigt med den empiriska grunden för slutsatserna som dras.

JAG ÄR ALLTSÅ djupt kluven till Hornscheidts och Landqvists bok, och frågan infinner sig om det alls går att vara politiskt och vetenskapligt på samma gång. Mitt och många andras svar är ja. Men då får man som forskare lägga sig vinn om att undvika ideologisk ensidighet, ogrundade generaliseringar och cirkulära resonemang. Man måste hantera empirin varsamt och öppna dörren för tolkningar och resultat som motsäger den egna världsbilden. Sådana förtjänster är en bristvara i *Språk och diskriminering*.

► Magnus P. Ängsal är fil. dr i tyska och universitetslektor vid Göteborgs universitet.

Pierre Schori
Minnet och elden
 – En politisk memoar med
 samtida synpunkter

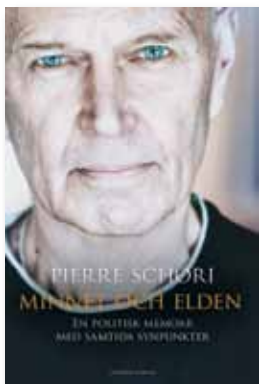
LEOPARD | 702 S. | ISBN 9789173434461

BRIST PÅ DISTANS OCH REFLEKTION PRÄGLAR SCHORIS MEMOARER

Recensent *Magnus Christiansson*

PIERRE SCHORIS MEMOARER karakteriseras av en tvärsäker och defensiv hållning. Trots att världen förändrats är revision och omtänkande av politiken inte nödvändigt. Det finns också märkliga tomrum i framställningen, till exempel när det gäller Sveriges dubbelspel med Västmakterna under det kalla kriget och Schoris relation till IB, som gör att författaren framstår som förutsägbar och gåtfull på samma gång.

POLITIK & SAMHÄLLE

MEMOARFÖRFATTANDETS fundamentala fråga handlar om trovärdighet. Hur skall texten kunna spegla ett liv utan att förvrida det till fiktion? Att skriva en politisk memoar blir med denna utgångspunkt en dubbelt så svår övning: dels gäller det en

trovärdig bild av en människa, dels handlar det om en klar bild av politiska situationer som är länge sen förbi. Memoarer utan distans blir ofta självtröstande monument.

Det finns olika sätt att hantera dessa svårigheter och i de flesta framgångsrika fall blir nödvändigheten av reflektion helt uppenbar. Det är därför memoarskrivandet lämpar sig för ålderns höst: det finns distans till den man en gång var och de politiska sammanhang man en gång upplukades av. Exempel i den socialdemokratiska traditionen som med fördel kan konsulteras inkluderar Ingvar Carlssons *Så tänkte jag* och Kjell-Olof Feldts *Alla dessa dagar*, vilka redan i titeln signalerar det retroaktiva och reflekterande draget.

Den som är intresserad av något annat kan läsa Pierre Schori. Titeln *Minnet och elden* syftar på Schoris minne av ett tyskt bombanfall över Köpenhamn under slutskedet av andra världskriget. Från sin utsiktspunkt på Norra Vallgatan i Malmö ger författaren bilden av ett barn som ”från eldskenet så nära oss” formades känslomässigt och politiskt. Personligheten är gjord i ett stycke från barnsben till biståndsminister, där skiftningar inte speglar personen utan lika mycket etapper i Partiets historia. I flera sammanhang skriver han om sig själv i tredje person.

Från uppväxten på det föräldradrivna, flerkulturella Hotell Norvalla, går vägen via internationalismen under ungdomsåren till statsråd med internationellt kontaktnät och världen som arbetsplats. Den språkkunnige Schori gör inget mindre än en strålände karriär, där han som ung snabbt tar en väsentlig plats i den inre kretsen på Sveavägen 68. Boken utgår från material från eget arkiv, men är i egentlig mening snarare en självkonstruktion än en rekonstruktion.

Berättelsen inleds kronologiskt, för att småningom formas till en serie tämligen utförliga och massiva block som sammanfattar olika teman i författarens politiska liv. Här finns skildringar av såväl partilivet som den store förebilden Olof Palme och FN. Schori har ett långt liv i politiken, och till skillnad från många kollegor har han varit trogen en och samma portfölj. Han bjuder inledningsvis frikostigt på allehanda berättelser från barndomen och ungdomen. Tvärs igenom framställningen finns en mängd ögonblicksbilder, vilka ger korta personporträtt eller återberättar händelser som skänker större mening än det anekdotiska. På några ställen har originaldokument från den politiska gärningen återgetts in extenso.

Kapitlet om Latinamerika, med den talande titeln ”Latinamerika – den oavslutade revolutionen”, är insvept i revolu-

tionsromantisk dimma. Redan under studenttidens stipendieverksamhet skaffade sig Schori ett anmärkningsvärt politiskt umgänge, både till storlek och innehåll. Han gjorde en synnerligen ambitiös resa på kontinenten vid mitten av 1960-talet och kom därför med rätta att bli socialdemokratiens ledande kännare av dess utveckling och politiska förhållanden. I slutet av decenniet medverkade han i en antologi på Bo Cavefors förlag, i vilken sympatierna för våldsanvändning i politiska syften samt behovet av att ekonomiskt bryta med beroendet av USA bekändes. Schori var också redaktör för en bok där bland annat Fidel Castro fick framföra sina tankar om revolutionen. En särskilt varm relation byggdes upp med just Kuba, vilket ledde till inte mindre än 17 besök genom åren och åtskilliga intima timmar med landets diktator. Författaren gör gång på gång poängen att diplomatins uppgift just är att tala med de krafter som man inte delar uppfattning med, men dessa uppenbara sympatier för revolutionära rörelser gör att trovärdigheten reduceras för hans diplomatiska formel om ”obevekliga principer, men flexibla metoder”.

”Författaren gör gång på gång poängen att diplomatins uppgift just är att tala med de krafter som man inte delar uppfattning med, men dessa uppenbara sympatier för revolutionära rörelser gör att trovärdigheten reduceras för hans diplomatiska formel om ’obevekliga principer, men flexibla metoder’.”

SCHORI VAR EN av dem som tidigt verkade för att uppmärksamma palestiniernas situation och förändra bilden av Israel som ett progressivt experiment, vilken ofta fanns hos en äldre generation socialdemokrater. Trots detta, och trots stora ansträngningar från många olika regeringar (inte bara socialdemokratiska), måste man konstatera att det svenska diplomatiska engagemanget gett tämligen magert resultat. Det fanns nästan alltid någon stötesten och hela projektet fick till slut något vilset över sig. Göran Persson ändrade fokus och satte uttryckligen punkt för Palmes

och utrikesminister Sten Anderssons linje, men den kom snarast att följas av en socialdemokratisk kluvenhet inför exempelvis Hamas och Gaza. Men när det gäller de svenska insatserna i denna komplicerade konflikt håller sig Schori med en säregen historieskrivning. Såväl Arafats erkännande av Israel 1988 som Oslo-avtalet 1993 var, får vi veta, frukten av hårt svenskt diplomatiskt arbete som letts av Sten Andersson. Om socialdemokraterna inte förlorat valet 1991 så "skulle kanske Osloavtalet hetat Stockholmsavtalet", och frånvaron av Sten Andersson lyfts fram som en orsak till att president Clintons försök med Camp David-avtalet misslyckades.

På liknande sätt skulle avsnittet om undertecknandet av Europeiska säkerhetskonferensens slutakt i Finlandiahuset i Helsingfors 1975 kunna användas som en historievetenskaplig övning i källkritik. Konferensen var en viktig händelse i europeisk säkerhetspolitik, men hur kan den användas för att förstå Sveriges och Olof Palmes tyngd i internationell politik? Alla kan skapa sig en egen uppfattning av vad en av konferensens huvudpersoner, den amerikanske utrikesministern Henry

Kissinger, har för perspektiv på händelsen i sina memoarer "Years of Renewal". I Kissingers version handlade arbetet med slutakten i Helsingfors om supermaktspolitik och att skapa förståelse på den amerikanska hemmaplanen om deltagande i förhandlingarna. I en bisats nämns att han lyckades smyga ifrån mötesförhandlingarna "för två korta bilaterala möten". I Schoris version utnämns ett av dessa korta möten när Kissinger mötte Palme till "Tungviktsmötet i Finlandiahuset". I denna historieskrivning är det Kissinger som dras till Palme, och indirekt Schori, för att lyssna till den svenska expertisen på bland annat situationen i det vid den tidpunkten turbulenta Portugal. I denna version slutade mötet med att Kissinger ansåg att svenskarna hade "unik kunskap och intressanta åsikter." Vid läsningen av Schoris relationer med Kissinger genom åren kan man lätt få intrycket att den amerikanske utrikesministern noga följde Olof Palmes agerande på den världspolitiska scenen.

DEN SNABBA KARRIÄREN i partiet, via bland annat *Tiden* (där han fick särskild tid till den livslånga kärleken till poesin), kom att

föra Schori till posten som Utrikesdepartementets topptjänsteman. Möjligen är det något förvånande i detta sammanhang att det finns relativt få referenser till Sverker Åström, som varit hans chef och företrädare på posten som kabinettssekreterare. Under den spännande perioden då det kalla kriget gick in i sin sista fas, 1982–1991, medger Schori endast ett misstag: att en gång ha lagt ned den svenska rösten när FN röstade om Östtims självständighet. Över huvud taget sätter kapitlet om tiden som kabinettssekreterare fokus på en lång serie utrikespolitiska fotnoter, i stället för att diskutera utrikesrelationernas intellektuella, ideologiska och moraliska kärnpunkter. Varför spänningarna under det kalla kriget ledde till "överdrivna men allvarliga inrikespolitiska motsättningar", blir aldrig begripliggjort.

I stor kontrast till den förståelse och kontinuerliga dialog som präglat relationen med diverse revolutionärer i Latinamerika och Afrika stod relationen till de baltiska dissidenterna, vilka pockade på uppmärksamhet efter 1989. Solidaritet med de baltiska länderna i uppbrottstiden mellan murens fall och Sovjetunionens

► Pierre Schori i Malmö vid demonstration mot Sovjets intrång i Afghanistan.

upplösning var det helt enkelt skralare med. Det ansågs inte lämpligt att ha "obevakliga principer, men flexibla metoder", eller med Schoris ord: "passiviteten hade delvis sina geopolitiska förklaringar". Detta resonemang skär rakt in i kärnan i den säkerhetspolitiska dubbelpolitik som byggdes upp under Erlanders och Palmes tid. Å ena sidan tillskrevs geopolitiken – bakom de ideologiska kulisserna – en framträdande roll i det svenska umgänget med Sovjetunionen. Å andra sidan underkändes densamma som förklaring och relevant bevekelsegrund för exempelvis USA:s agerande i tredje världen. Om detta har Schori ingenting att säga: det är som om mer än två decenniers forskning kring Sveriges dubbelspel med Västmakterna inte existerat. Det är som om han inte varit där.

Detta tomrum kan inte fyllas ens av eldig retorik. Det gäller i grunden relationen till Palme, där det är ett understatement att inget nytt läggs till bilden. Det gäller även den gåtfulla relationen till kretsen av de högsta tjänstemännen i partiet och IB (Informationsbyrån eller Information Birger). Schori fick tidigt efter sin ankomst till partihögkvarteret vara med på luncher med Birger Elmér, och hans rapporter från bland annat Latinamerika letade sig ända in till Säkerhetspolisen. Det hela blir inte mindre förbryllande då Schori å ena sidan påstår sig ha haft ytlig kontakt med Elmér, men att den senare å andra sidan erbjöd honom att ta över IB och bli dess chef. Allt detta gör också att det är svårt att veta hur det egentligen står till med relationen till USA. Schori skrev en ledare i *Tiden* med rubriken "Regimen Nixon måste bekämpas", vilken han betalat ett pris för i sina diplomatiska relationer under årtionden: den amerikanska irritationen gjorde att utrikesminister Colin Powell långt senare blockerade Schori som FN-representant i Kosovo. Samma till synes reflexmässiga Amerikakritik (exempelvis anser han att USA:s konstitution är "oförenlig med dagens alltmer illusoriska folkfakt") gjorde att han även efter det kalla krigets slut kunde bli utskälld vid möten med den amerikanska vänstern. Dessa tomrum gör att Pierre Schori i memoarerna på samma gång blir en påtaglig och förutsägbar gestalt och en gåta för läsaren.

TYNGDPUNKTEN I REDOGÖRELSEN av det som benämns "det turbulenta 90-talet" ligger inte oväntat på biståndspolitiken. Det går inte att tvivla på engagemanget i denna fråga. Tiden som oppositionspolitiker upptogs av utrikes- och säkerhetspolitik och när Socialdemokraterna kom tillbaka till makten fanns beredskapen att ta klivet in i regeringen. Samtidigt är det tydligt att

Schori kommit att tillhöra en del av partiet som inte bara nöjt sig med att göra Olof Palme till Zeus i ett socialdemokratiskt Pantheon (där även Per Albin, Erlander och Anna Lindh lever). Även om Schori minns valförlusten 1976 med avsmak ("revanschismens svavelosande andedräkt från Östermalm"), så utgjorde tiden i Göran Perssons regering på ett ännu tydligare sätt en ideologisk exil. Utvecklingen efter det kalla kriget utmanade många av Palmeårens grundantaganden och det socialdemokratiska partiet förändrades. Det är notabelt att Göran Persson är den ende socialdemokratiska regeringschef som utsetts för kritik i Schoris bok.

Det avslutande kapitlet är en rasande och rörig uppgörelse med det mesta av utvecklingen sedan murens fall: socialdemokratin, Sverige och världspolitiken. Schori drömmer om att "återställa Dag Hammarskjölds diplomati", men det finns ingen analys av vilka förutsättningarna är (annat än ideologisk entusiasm) för ett sådant projekt. Exempelvis måste förändringen av konflikthanteringsmönster som sätter Nato före FN få en annan förklaring än en allmän konspiration mot FN-tanken. Att konstatera att Hammarskjöld inte skulle känt igen Sveriges utrikespolitik i dag blir poängglöst, då även så mycket annat ändrats i världspolitiken sedan 1950-talet. De lösningar som föreslås (FN-vänlig neutralism i kombination med upprättandet av ett gerillaförsvär och blåbaskerinsatser) är svar på frågor som ingen ställt i världspolitiken efter det kalla kriget. Allt detta är varsamt inlindat i vad som framstår som medvetna missförstånd, exempelvis att det varit moderater och Natoanhängare som förändrat den svenska säkerhetspolitiska doktrinen till att innefatta europeisk solidaritet runt Östersjöområdet och att säkerhet byggs tillsammans med andra.

ETT GEMENSAMT DRAG för de tematiska kapitlen är den defensiva och tvärsäkra inställningen – det är något i gärningen som skall försvaras snarare än förstås. Världen har visserligen förändrats sedan 1970-talet, men förgrundsfigurer som Olof Palme, Alva Myrdal och Sten Andersson är ständigt aktuella och definierar innehållet i en solidarisk, alliansfri och socialdemokratisk utrikespolitisk linje. Detta är inte bara, som i historieskrivningen om gärningen under det kalla kriget, något underliggande utan också något som formuleras i plakatmässiga fraser. Revision och omtänkande av politiken är inte nödvändigt. Detta budskap ges samtidigt som priset för att sova och att missa förändringar i samtidens internationella relationer är större än på länge. I den meningen leder bristen på distans och reflektion till att

► *Hellre obrottsligt lojal än självkritisk.*

Pierre Schoris memoarer får funktionen av vaggvisor för det socialdemokratiska partiet.

En möjligen ofrivillig konsekvens av memoarerna är att det snarare väcks en fundering kring vad partikulturen gör med sina medlemmar. Å ena sidan utgör partiet uppenbarligen en varm plats av kamratskap, skolning och debatt. Schoris memoarer sätter ljuset på något av detta. Men det kvardröjande intrycket är i lika hög utsträckning relaterat till vad som möjligen kan beskrivas som psykologiskt nedbrytande processer. Partiet utövar även en sorts mörk gravitation på individen. Schori nämner i en kort episod hur han i ungdomen av ren slump stötte ihop med partitoppen vid ett tillfälle då han kom "som en swingpjatt med ett antal 'scandal beauties'" i släptåg, och att det därför fanns anledning att "frukta för min politiska framtid". Normen för det statsbärande partiet var kostym, inte för avvikande, samt slips. Det leder till partisten, den trogne pärmbararen. Han är hellre helgjutten, i fullständig samklang med sina förebilder än reflekterande och prövande. Han är hellre obrottsligt lojal än självkritisk. Pierre Schoris memoarer kan ses också utifrån ett sådant perspektiv.

► Magnus Christiansson är forskare vid Strategiska avdelningen på Försvarshögskolan i Stockholm.

MARKNADEN FÖR populärvetenskaplig sakprosa har vuxit exponentiellt de senaste decennierna. Med en säljande kombination av fakta och underhållning ger böckerna inblick i ämnen som annars är förbehållna specialister och får läsarna att känna sig litet smartare.

Författarna till *Tänk som ett freak*, journalisten Stephen J. Dubner (på ansedda magasinet *The New Yorker*) och ekonomiprofessor Steven D. Levitt, hör till de mer framgångsrika i genren. Deras första bok *Freakonomics* har hittills sålt i 5,5 miljoner exemplar. Det faktum att Levitt dessutom hamnade på magasinet *Times* lista över "världens mest inflytelserika personer 2009" säger något om det enorma genomslaget.

Även om de jobbar ihop är det i första hand Steven Levitt som står för tankegodset i deras tre gemensamma böcker. Levitt är professor vid det mångfaldigt prisade Chicagouniversitetet och har forskat under Nobelpristagaren Gary Becker. Han delar i grunden den så kallade Chicagoskolans konservativa världsbild, som går ut på att ekonomi är det bästa styrinstrumentet i samhället och att privata aktörer oftast är överlägsna offentliga. Men Levitt går sin egen väg, han tittar på mikro-snarare än makrofrågor, vänder på och undersöker samband, ofta inom bedrägeri-kriminologi. Han väljer gärna sensationella ämnen, som att granska lönsamheten inom crackhandel och prostitution, sambandet mellan aborter och kriminalitet, samt varför en badpool utgör en större risk för ett barn än grannens pistol. Han vet hur man får uppmärksamhet och har gjort en dygd av att gå emot strömmen.

Redan för tio år sedan, innan första boken kom ut, gjorde Steven Levitt ett "TED-talk", en perfekt plattform för att nå ut brett. Dessa 20-minuters föreläsningar som läggs ut gratis på nätet ska ta upp "idéer värda att sprida" och har blivit en enorm framgång världen över, en enskild talare kan nå en miljonpublik. Ämnena rör allt från ekonomi, vetenskap och glo-

bala samhällsfrågor till "Vad din doktor döjer för dig". Helt i linje med det ökade intresset för populärvetenskap.

Freakonomics – en vildsint ekonom förklarar det moderna livets gåtor är den första av Steven Levitts och Stephen Dubners hittills tre gemensamma böcker och utkom 2005. Uppföljaren *Superfreakonomics*, som aldrig översattes till svenska, landade på bokdis-

De tre böckerna är alla uppbyggda på samma sätt. Ett antal löst hopfogade studier organiseras i kapitel med varsin tes. Den tredje boken är lik de första två i upplägget, men fokuserar mer på hur man närmar sig ett problem. Trots en litet annorlunda ingång går det dock inte att diskutera *Tänk som ett freak* utan att involvera föregångarna eftersom de går in i varandra. Tankegodset är detsamma och författarna refererar ofta till studier i de första två böckerna, dessutom kontaminerar den bristande trovärdigheten i de tidigare egna studierna även den senaste boken.

STEVEN LEVITTS FORSKNING

är kontroversiell, inte bara på grund av ämnesvalen; hans metoder och resultat har ofta blivit starkt ifrågasatta av andra forskare. Det gäller exempelvis abortundersökningen, som Levitt skrev en vetenskaplig artikel om tillsammans med Princetonprofessorn John J. Donahue 2001. Deras slutsats är att hälften av den kraftigt minskade brottsligheten i USA mellan 1991 och 1997 berodde på att abort blev lagligt 1973. De manliga bebisar i fattiga, ofta svarta, familjer som skulle ha vuxit upp till unga kriminella föddes aldrig. Det är naturligtvis intressant, men också mycket kontroversiellt, och den som kommer med ett extraordinärt påstående måste ha extraordinärt starka bevis. Det har inte Levitt och Donahue.

Det är inte ovanligt att forskare är oense om hur resultat ska tolkas. Men det är mycket som skaver här, och Levitt och Donahue lyckas inte övertygande visa att det rör sig om kausalitet snarare än korrelation. Det finns helt enkelt en myriad

av möjliga förklaringar till att dessa två förändringar sammanföll i tid. Ett av de mer kvalificerade kritiska inläggen är en artikel av två ekonomer vid centralbanken Federal Reserve som har invändningar på flera punkter. Levitt erkände då på sin blogg att det fanns ett "kodfel", men menade i strid med meningsmotståndarna att resultatet stod sig trots detta. Fyra år senare hamnade resultaten i den första boken.

EKONOMI

Steven D. Levitt & Stephen J. Dubner

Tänk som ett freak

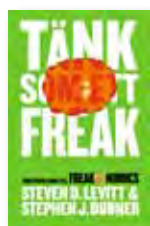
(Think Like a Freak)

ÖVERS. ULRICA JUNKER MIRANDA

VOLANTE | 213 S. | ISBN 9789187419416

FLYHÄNTA BERÄTTARE KOKAR SOPPA PÅ EN ALLT TUNNARE SPIK

Recensent *Lotta Engzell-Larsson*

FÖRFATTARDUON LEVITT & Dubner har fått stor uppmärksamhet med sina böcker som bygger på att närma sig en företeelse från ett oväntat perspektiv. Det leder till att de betonar det udda på bekostnad av relevans och sanningshalt

och detta blir ännu tydligare i deras tredje bok, som nu översatts.

karna 2009 och nu är det alltså dags för *Tänk som ett freak*. Alla böckerna har samma grundtema; de handlar om att "tänka utanför lådan", att släppa sargen, lösgöra sig från den konventionella världsbilden och tänka tvärtom. Det är en rolig infallsvinkel, som tillsammans med ämnesvalen, har skapat en tsunamivåg av intresse som författarna har ridit vidare på med en egen podcast, en dokumentärfilm och föredrag.

Och eftersom betydligt fler människor läser *Freakonomics*-böckerna än akademiska artiklar kan abortforskningen bli till sanning i betraktarens öga bara genom att citeras tillräckligt ofta. Sålunda kan man bli en framgångsrik forskare genom att sälja stora upplagor icke-akademisk litteratur. Freakigt, eller hur?

Den andra boken lever i mindre grad på egen forskning. Där skrapas ofta andras, ibland över 100 år gamla, arbeten ihop, som berättelsen om när förlossningsläkare började tvätta händerna och dödligheten bland mödrar som födde på sjukhus då föll. Det är korrekt och intressant, men väldigt gammal skåpmat.

När Levitt och Dubner kartlägger lönsamheten inom prostitution och anger priserna på de olika tjänsterna är det bara ämnet som kittlar, inte resultatet. Slutsatsen är odramatisk och grundas på enkel marknadsekonomi: på grund av ökad tillgång på gratis sex (många kvinnor har numera sex före och utom äktenskapet) har priserna fallit de senaste 100 åren. Jaha. För att provocera och krydda texten litet pekar de ut "en lycklig hora", som de följt. Det är dock ingen vetenskaplig slutsats, utan en anekdot om ett enskilt fall. Här kan man konstatera att de verkligen inte tänker nytt, utan tvärtom cementerar en urgammal konventionell bild.

LEVITT OCH DUBNER är så förtjusta i sitt koncept att de vill ge ut fler böcker än de har underlag för och prioriterar "freak"-faktorn, i bemärkelsen udda, framför sanning och relevans. Hur relevant är det att sumobrottare ibland fuskar? Att vissa etablerade vinprovare inte alltid känner skillnad på dyra och billiga viner? De gör i nya boken en stor sak av hur man äter varmkorv snabbt, de blandar stort och smått, självmord med brödbak, på ett sätt som gör läsaren osäker på vad syftet är, annat än att underhålla.

Förenklingarna är inte problemet, det är

nödvändigt för att göra vetenskap tillgänglig, problemet är att själva fundamentet alltför ofta skakar. Det riktigt stora magplasket kommer när de ska lösa den globala klimatkrisen i *Superfreakonomics*. Duon, som verkar sakna förkunskaper i frågan, charmas av en gammal Microsoftforskare, Nathan Myhrvold, och lyssnar när hans forskargrupp i företaget Intellectual Ventures spekulerar. De gillar att Myhrvold, som i amerikansk press kallas för "jack of all trades", har en plan för hur man kan lösa klimatkrisen genom att bygga ett rör som simulerar vulkanutbrott, eftersom dessa visat sig sänka jordens medeltemperatur.

När författarna slår fast att koldioxidutsläpp inte kan knytas till den globala uppvärmningen lutar de sig mot ett par tunga klimatforskare (bland andra J. Severinghaus), som dock slår ifrån sig och säger sig vara felciterade och missförstådda. Levitts svar på angreppet är: "meningen är kanske slarvigt skriven, men jag tror inte att den är inkorrekt." Ingen kritik fäster på Levitt och Dubner.

I en artikel med rubriken "Sloppyonomics" i tidningen *Boston Globe* (1 nov 2009), säger klimatforskaren Gavin A. Schmidt vid Nasa:s Goddard Institute följande: "I bästa fall är de [författarna] skyldiga till att stå på extremt svag akademisk grund. I värsta fall anser de att det är viktigare att vara motvalls än att ha rätt."

Mönstret står sig. När de i tredje boken redovisar hur gåtan med magsår löstes en gång för alla – sjukdomen botas numera med antibiotika – så har de fel. En del av fallen botas så, men långt ifrån alla.

Tänk som ett freak bjuder på en del användbara anekdoter om hur vi ska tänka annorlunda. Men det mesta är antingen väl trivialt "tänk som ett barn" förutsättningslöst, för fragmentariskt eller bara ett hopkok av gamla sanningar. Här serveras klassikern om bibelns kung Salomon som ska avgöra en tvist mellan två kvinnor om

vems ett barn är. (Ni vet, han hotade att hugga barnet itu så att kvinnorna skulle få varsin del, men då sa den riktiga modern nej nej ge hellre barnet till den andra kvinnan. Klurigt.) Här finns också lånegods från ett ganska vanligt förekommande ledarskapsseminarium där man lär sig hur incitament fungerar och vad man ska tänka på när man argumenterar. Att bekräfta något läsaren redan vet kan förvisso vara effektivt, denna känner sig smart och kunskapen sjunker in djupare. Men Dubner och Levitt har utlovat något mer, något annat. Och det är viktigt att hålla sina löften till läsarna.

PSYKOLOGEN OCH NOBELPRISTAGAREN i ekonomi, Daniel Kahneman, tillhör den högsta kasten inom den populärvetenskapliga sakprosan och han kompromissar inte med fakta för att främja försäljningen. I sin bok *Tänka snabbt och långsamt* skriver han något som väldigt tydligt illustrerar vad som är problemet med böckerna om *Freakonomics*: "En persons tro på sina idéer är starkt beroende av hur duktig denne är på att berätta en bra historia om det de ser, även om de ser väldigt lite."

Dubner och Levitt är helt enkelt flyhän-ta historieberättare snarare än förmedlare av nydanande vetenskap och eftersom vårt behov av underhållning är oändligt har de vunnit många läsares och en del kritikers hjärtan. Men för varje ny bok som utkommit har intresset minskat. Och om sanningshalten skapade problem i de första två böckerna så är det att soppan är så utspädd i den senaste. Den som vill lära sig något nytt ska våga tänka lite större och friare och lägga sin tid på någon annan bok än *Tänk som ett freak*.

► Lotta Engzell-Larsson är journalist och författare.

”När Levitt och Dubner kartlägger lönsamheten inom prostitution och anger priserna på de olika tjänsterna är det bara ämnet som kittlar, inte resultatet. **Slutsatsen är odramatisk och grundas på enkel marknadsekonomi: på grund av ökad tillgång på gratis sex (många kvinnor har numera sex före och utom äktenskapet) har priserna fallit de senaste 100 åren.** Jaha. För att provocera och krydda texten litet pekar de ut "en lycklig hora", som de följt. Det är dock ingen vetenskaplig slutsats, utan en anekdot om ett enskilt fall. Här kan man konstatera att de verkligen inte tänker nytt, utan tvärtom cementerar en urgammal konventionell bild.”

FÖRMÅGAN ATT AV små fragment pussla samman en hel karta har i modern tid förvandlats till en konst eller kanske snarare till en vetenskap. Särskilt tydligt blir detta när det gäller den speciella typ av information som går under namnet underrättelser. De är inte vilken information som helst. De har vanligen ett samband med säkerhetspolitik, speciellt med nationell säkerhet, och utgör en typ av kunskaper som enbart får hanteras av särskilt auktoriserade myndigheter och organ. Det rör sig dessutom nästan alltid om information som inte är offentlig utan innesluten bakom tjocka murar av hemligstämplar.

Kanske nådde denna informationsinhämtning en höjdpunkt under efterkrigstidens kalla krig. Underrättelsevärldens snabba tillväxt skapade en paranoid miljö, full av absurda och cyniska intriger, som hämtade näring ur behovet att få veta vad motparten inte visste eller redan visste. På båda sidor om den järnridå som delade världen fanns jättelika, byråkratiska organisationer som inte sysslade med något annat än att räkna ut vad motståndaren hade i bakfickan. Denna verksamhet engagerade såväl traditionellt spioneri som olika grenar av tidens vetenskap. Ofattbar möda lades ned på att värva agenter för den egna saken och på att genom fantasifullt pusslande räkna ut vad som kunde vara nästa drag i det spel som höll en hel värld i förlamande skräck.

OM DENNA BISARRA värld har Wilhelm Agrell skrivit en imponerande bok där han lyckas att sammanfläta bilden av underrättelsevärldens diaboliska logik med dess extremt hänsynslösa framfart med de människors liv och öde som hamnade i verksamhetens garn. Utgångspunkten och den röda tråden i Agrells berättelse är det ryska paret Vladimir Proletarskij och Jevdokia Kartseva. De var båda tjänstemän i den sovjetiska säkerhetshierarki som samlade information om fiendeläget och gjorde det ute på fältet. Under sin karriär arbetade

de i flera länder, bland annat i Sverige och Australien. De var till sin specialisering chifferexperter, ett arbete vars betydelse stegrades när radion blev det centrala kommunikationsmedlet. Nästan all kommunikation mellan agenterna ute på fältet och centrum skedde via kortvågsradio och kunde därför uppsnappas lika effektivt av fienden som av den mottagare för vilken

experter vilkas uppgift var att förvandla chiffrens gallimattias till meningsfull läsbar text. Överallt där Sovjet hade en ambassad hade det också en spioncentral inbäddad i ambassaden och där det fanns chifferexperter som skulle förse både ambassadens och spioncentralens personal med läsbara översättningar av centrums order och anvisningar. Arbetet som chifferexpert var ofta ensamt, tråkigt och hårt. Långa telegram skulle nästan alltid översättas omedelbart och det ledde till långa nätter i sträng isolering.

Den ryska underrättelsetjänsten arbetade med flera lager av komplicerade säkerhetsarrangemang. Deras spioner bar inte sina egna namn utan försågs med alias och en hel berättelse om ett fiktivt liv som de skulle kunna utan och innan för att inte försäga sig vid ett eventuellt förhör. Berättelsen skulle vara vattentät och det lades stort arbete på att konstruera dem och att lära in dem. Paret Proletarskij och Kvartseva fick namnet Petrov när de under senare delen av världskriget sändes till Stockholm för utlandstjänst.

Att komma till det även under krigsåren ganska fridfulla Stockholm från ett fattigt och förött Moskva var uppenbarligen en stor lättnad. Jevdokia, eller fru Petrov, noterar i en dagboksanteckning sin förvåning över hur välstädad staden var och hur tillknäppta svenskarna var. Det var bland detta slutna folk hon och hennes man skulle leta efter användbara informatörer. Det blev i varje fall deras uppgift när de genom ommöbleringar i säkerhetstjänsten avancerade från chifferarbetet till att sköta själva residenturen, alltså den avdelning som

hade till uppgift att odla nya agenter och handleda redan etablerade. Paret saknade inte problem under Stockholmstiden men den framstår ändå som relativt ljus. Jevdokia, som var mycket modemedveten, glädde åt att hon kunde förnya sin garderob och hennes man åt den stora rörelsefrihet som tillät honom att utveckla sitt alkoholmissbruk.

HISTORIA

Wilhelm Agrell

Fru Petrovas sko

– En rysk spiontragedi i 50-talets Australien

ATLANTIS | 301 S. | ISBN 9789173537070

EN GRIPANDE SKILDNING AV SOVJETISKA AVHOPPARES ÖDEN

Recensent *Håkan Arvidsson*

MED SIN BOK ger Wilhelm Agrell både en helhetsbild av det kalla krigets underrättelsevärld och en inlevelsefull berättelse om ett sovjetiskt par som bestämde sig för att hoppa av till Väst. Tillvaron blev inte så fri som de hade föreställt sig. De tvingades leva under ständigt

beskydd i fruktan för sovjetiska mördarpatruller.

meddelandena var avsedda. Det blev av denna orsak nödvändigt att kryptera alla de meddelanden som sändes via kortvåg med komplicerade och svårgenomsådliga eller helst oknäckbara chiffer.

Chiffertelegrammen innebar emellertid en svårighet även för mottagarna. De var så svårforcerade att det nästan var en hel vetenskap att översätta dem till klartext och därför utbildade man en rad chiffer-

BETYDLIGT VÄRRE BLEV det när paret i början av 1950-talet förflyttades från Stockholm till Canberra i Australien. Här var frestelsen att utvidga sitt utsvävande leverne större för Vladimir och han började uppenbarligen leka med tanken på att stanna i landet, det vill säga att hoppa av. Anledningen var inte bara vad Canberras och Melbournes nöjesliv hade att erbjuda utan också två andra viktiga omständigheter. Dels gick hans jobb på residenturen allt annat än bra, dels uppstod slitningar mellan ambassadens diplomatiska stab och säkerhetstjänstens folk.

Rysk säkerhetstjänst var nämligen alltid kamouflerad bakom en ambassads legitima verksamhet. Säkerhetstjänstens folk hade alltid en eller annan täckbefattning vid ambassaden och detta gjorde chefs- och kommandoförhållandena oklara. I en mening var de alla underordnade ambassadören och den diplomatiska rangordningen. I andra sammanhang hade de en annan och högre ställning som avgjordes av deras position inom det allsmäktiga partiet. Uppenbarligen har sådana slitningar i kombination med dålig personkemi förpestat stämningen vid den australiensiska ambassaden. För Vladimirs del ledde det till ett alltmer utsvävande liv och allt mindre professionellt arbete.

Problemet och risken med ett sådant liv låg i att säkerhetspersonal som levererade dåligt plötsligt kunde få ett telegram som kallade hem dem till Moskva och det var i stort sett detsamma som att klockan var slagen för vederbörande. Vad han eller hon kunde vänta sig var antingen ett nackskott i Lubljankas källare eller decennier i något sibiriskt tvångsarbetsläger. Vladimirs utsvävande liv ledde till att de västliga säkerhetstjänsterna fick upp ögonen för honom och började studera honom som en möjlig avhoppare.

Hustrun Kvartseva hade inte samma behov av utsvävande lyx och flärd och även om hennes intresse för kläder var betydande, kunde det trots allt hållas innanför ramar för acceptabla kostnader. Jevdokias problem var i stället spänningarna inom ambassaden och det alltmer förpestate arbetsmiljön där. Hon kunde inte dra jämnt med sin diplomatiska chef ambassadören Nikolaj Lifanov. Hon misstänkte

att han förtalade henne inför deras gemensamma överordnade i Ryssland och hon blev mer och mer missnöjd med sin situation på ambassaden.

NÄR SÅ DET fruktade telegrammet från Moskva slutligen anländer och meddelar att en ny chifferexpert skall överta delar av Vladimirs arbetsuppgifter inser han att det är första steget mot att ersätta och hemkalla honom. I den situationen grips han av panik och i samma ögonblick sätter den australiska säkerhetstjänsten tillsammans med MI6 in den avgörande stöten för att värva honom. Han får löften om beskydd

► Makarna Petrov.

och pengar för att börja ett nytt liv i det fria Väst. Frestelsen blir till sist för stor och han nappar.

När Vladimir tar det slutliga och ödesdigra steget, försätter han sin ovetande hustru i en livsfarlig situation. Hon ställs inför valet att antingen gå samma väg som sin make eller att bli hans ställföreträdare inför en sovjetisk exekutionspluton. Hon väljer det första alternativet, men uppenbarligen motvilligt. Hon ser inte sig själv som en avhoppare och hon genomför avhoppet på ett så utstuderat och märkligt sätt att det bara kan förstås som ett försök

att skydda sina anhöriga i Sovjetunionen från att drabbas av att ha närt och fostrat en landsförrädare vid sitt bröst.

Avhoppet genomförs och går enligt planerna. Makarna Petrov genomgår åndlösa förhör och de visar att den verkliga fångsten inte är Vladimir utan Jevdokia. Hon är i alla avseenden sin make intellektuellt överlägsen och hennes minne är bättre och mer pålitligt. I alla dessa förhör får även den svenska säkerhetspolisen ett saftigt ben att tugga på när Jevdokia erinrar sig namnen på tre svenska agenter som hon handlett. Dessa tre är inte vilka som helst utan alla medlemmar av den svenska

politiska eller mediala adeln. Det rör sig om svensk diplomatisk grand old man Sverker Åström, om riksdagsmannen George Branting, som frusit fast i ett olösligt faderskomplex och journalisten Gusti Stridsberg. Alla har enligt Jevdokia lämnat information till Sovjetunionen, men svensk säkerhetspolis väljer att låta dem löpa och nöjer sig med en skärpt bevakning. Huruvida det är ett uttryck för det politiska etablissemangets oberörbarhet eller om det kan ha funnits andra skäl lämnar Agrell åt läsarens egna spekulationer.

MAKARNA PETROVS ÖDE i den fria världen blev ingen dans på rosor. De tvingas leva under ständigt beskydd, inneslagna i en evig tvist med varandra om klokheten i det val som Vladimirs tanklöshet framtvingade och i en ständig skräck för de mördarpatruller som Sovjet även långt efter Stalins död sände efter dem som svikit sin plikt mot kommunistpartiet och fosterlandet. Det blev allt annat än den fria tillvaro som den försupne Vladimir drömde om när han lockades att ta steget in i den fria världen.

Agrells bok är på en och samma gång en inträngande analys, som ger en helhetsbild av det kalla krigets underrättelsevärld, med alla dess intriger, fallgropar och stickspår, och en gripande, inlevelsefull berättelse om den enskilda människans vanmakt inför de politiska system som hänsynslöst och nyckfullt kringskär hennes liv och bestämmer hennes öde.

► Håkan Arvidsson är historiker.

Maxim Leo

Röd kärlek – En östtysk familjehistoria

(Haltet euer Herz bereit

– Eine ostdeutsche Familiengeschichte)

ÖVERS. NINA KATARINA KARLSSON

HISTORISKA MEDIA

285 S. | ISBN 9789175451688

BERÄTTELSE SOM GÖR DEN ÖST- TYSKA VARDAGEN MER BEGRIPLIG

Recensent *Charlotta Seiler Brylla*

INTRESSET FÖR DET forna DDR avtar inte i Tyskland och det är glädjande att en av de många skildringarna nu översatts till svenska. Maxim Leo berättar utifrån sin familj med historisk skärpa och högt underhållningsvärde om tre generationer som genomlevde DDR.

HISTORIA

ÄR FIRAR VI 25-årsjubiléet av murens fall, något som på kort tid ledde till DDR:s sammanbrott och återföreningen av de båda tyska staterna. Flera svenska läroböcker i historia har numera murens fall på omslaget, och när Armemuseum i Stockholm gör reklam i tunnelbanan för sin utställning Krig och fred illustreras även detta med den ikoniska bilden av festandet på muren vid Branden-

burger Tor. Öppnandet av den tysk-tyska gränsen var en världshistorisk händelse som bara kan förstås i ljuset av det kalla kriget och den därmed sammanhängande existensen av två tyska stater. Just därför är det begripligt (och nödvändigt!) att intresset för det delade Tyskland knappast tycks avta varken i forskningslitteraturen eller i konsten: det prestigefyllda tyska bokpriset gick detta år (liksom 2008 och 2011) till en roman som utspelas i Östtyskland. Därutöver föreligger ett nästan oöverskådligt antal litterära och biografiska skildringar av livet på andra sidan järnridån, och det är glädjande att en av dem – Maxim Leos *Röd kärlek. En östtysk familjehistoria* – utkommit på svenska lagom till 25-årsjubiléet.

Maxim Leo (född 1970) är författare och journalist på *Berliner Zeitung*. För sin familjebiografiska berättelse som spänner över tre generationer har han bedrivit omfattande släktforskning med anmärkningsvärd historisk skärpa och högt underhållningsvärde som resultat. Med hjälp av mor- och farföräldrarnas historia illustrerar Leo nazisternas maktövertagande och kriget som nödvändig utgångspunkt för att göra sig en uppfattning om den så kallade "uppbyggnadsgenerationen" i DDR. Berättelsen om funktionärsbarnen – föräldragenerationen – och deras tvivel i kombination med obefintliga valmöjligheter mynnar sedan ut i hans egen historia. Den sista generation som hann avsluta skolan i DDR var uppvuxen med väst-tv och gjorde sig inga illusioner längre om vilket Tyskland som var det mest attraktiva. "Hur jag blev västtysk" kallar Maxim Leo den process som slutade med att väst flyttade in på hans gata i Östberlin. Själv gjorde han ingenting för att påskynda eller stoppa detta förlopp och han tar sig an skrivandet av sin familjebiografi i syfte att försöka förklara och förstå vad som hände med DDR.

SKILDRINGEN AV LEOS morfar och farfar är både historiskt belysande och fängslande tack vare ett värdefullt källmaterial bestående av dagboksanteckningar och memoarer. Dessa båda narrativ kan sägas representera två olika typer av de DDR-medborgare som skulle bygga upp det nya landet – det "andra" Tyskland. Gerhard, född 1923, är son till en välbärgad judisk advokat, som i och med nazisternas maktövertagande omedelbart hör till de förföljda. Fadern Wilhelm har nämligen vunnit en rättsprocess mot Joseph Goebbels 1927 och detta i kombination med den judiska härkomsten tvingar familjen att illegalt fly till Frankrike på hösten 1933. Gerhard växer upp i Paris och blir mer eller mindre fransk, men när den tyska krigsmakten ockuperar Frankrike måste han fly igen

för att inte bli internerad. Gerhard ansluter sig till franska motståndsrörelsen, där hans kunskaper i tyska är värdefulla. Kommunismen blir för den unge Gerhard dessutom den självklara ideologiska motvikten till fascismen.

Gerhards biografi är mer dramatisk än de flestas: som partisan blir han fångslad, nästan avrättad, fritagen och är sedan med om att avvärja de besegrade tyskarna. Men just det antifascistiska motståndet mot Hitler är det som förenar elitskiktet i den första generation som bygger upp den "demokratiska" tyska republiken. Antifascismen är också ett bärande element i den östtyska propagandan. Den som kritiserar socialismen kan sägas göra gemensam sak med fascisterna. Berlinmuren byggdes för att förhindra utvandringen av kvalificerad arbetskraft till väst, men i det officiella språkbruket kallades muren för en antifascistisk skyddsvall som skulle skydda dess

”Men den vardags-
skildring han ger från
1970- och 80-talets Öst-
berlin är något den Stasi-
fixerade DDR-litteraturen
hittills lidit brist på.”

medborgare från den fascism som levde vidare i det revanschistiska Västtyskland.

Om Gerhard företräder den antifascistiske kommunistens biografi, representerar Maxim Leos farfar Werner den typiske medeltysken som tyckte att Hitler trots allt fick mellankrigstidens Tyskland på fötter och som inte hade några problem med att låta en hakkorsflagga pryda sitt fönster. Mot slutet av kriget skickas Werner till fronten och hamnar sedan i fransk krigsfångenskap. Skildringen av Werners återkomst till den fattiga familjen i Berlin-Wedding 1947 är en av bokens mest gripande moment. Barnen känner inte igen sin far, han är traumatiserad och relationen till hustrun går inte att bygga vidare på (särskilt som det senare visar sig att Werner dessutom har en älskarinna och ett utomäktenskapligt barn i bagaget).

Werner är deprimerad och hans räddning blir att med religiös iver kasta sig in i det ideologiska uppbyggnadsarbete som pågår i östra Berlin. Med förvånansvärd lätthet byter han ut hakkorsflaggan mot

hammaren och skäran, han blir lärarassistent på den pedagogiska högskolan och ansvarar plötsligt för den nya generationens politiska uppfostran. Så småningom blir Werner rektor på en yrkesskola. Som belöning får han flytta in i en av de hypermoderna lägenheterna på Stalin-allee (nuvarande Karl-Marx-Allee i Berlin), ett palats för arbetare och bönder, säger Werner. Sin familj har han lämnat bakom sig, och kontakten sköts bara sporadiskt.

► Författarens farfar (nr 2 från vänster) vid en första maj-demonstration i Östberlin 1952.

NÄR MAXIM LEOS föräldrar träffas är de i tjugoårsåldern och präglade av helt olika föräldrahem. Modern Annette (kallas Anne i boken) har vuxit upp privilegierat: genom faderns utlandstjänstgöring fick hon tidigt besöka andra länder. Å andra sidan blev hon i likhet med andra barn till östtyska diplomater och journalister i utlandstjänst tvungen att gå på internat från och med femte klass. Det var den östtyska statens cyniska försäkring att deras utlandsrepresentanter inte "hoppade av". Annes karriär är förutbestämd. Redan när hon är 17 år får hon dispens för att kunna bli partimedlem. Hon tillhör den andra generationens östtyskar som är uppvuxna med propagandan mot det imperialistiska väst och vill så gärna gestalta ett perfekt samhälle. Anne blir journalist, men blir alltmer medveten om hur monolitisk och oflexibel kommunismen är. Minsta diskussionspunkt röner misstänksamhet och tillrättavisningar. När hon får klart för sig att journalistiken är helt styrd uppifrån, att ingen är intresserad av källkritik, att redaktionen super sig full efter lunch för att inte behöva bry sig, får sig hennes socialistiska världsbild en törn. Hennes liv blir en kamp mot samvetet och slutar med att hon finner sin nisch: hon blir historiker

och doktorerar på den spanska fackföreningsrörelsen, ett ämne som lämnar henne i fred från makthavarnas intressen.

Leos far Wolf har haft en betydligt tuffare uppväxt än hustrun. Född 1942 är barn- domen präglad av kriget. Familjen lever på svältgränsen och när fadern återvänder ur krigsfångenskapen uppstår konflikter. Wolf har svårt för faderns stalinistiska engagemang och trivs inte hos ungdom- järnerna. Därför blir han snarast lättad av

För de allra flesta gällde dock att på något sätt försöka hitta sin nisch, vilket Anne och Wolf utgör exempel på.

FÖRFATTAREN SJÄLV PRÄGLAS tidigt i barn- domen av en längtan efter väst. I Leos egen berättelse blir det så tydligt hur regimen förlorar greppet om denna generation. De identifierar sig inte längre med DDR, i fantasin lever de redan på andra sidan muren. När Leonid Brezjnev dör och rektorn talar inför Maxim Leos klass med tårar i ögonen, visar det sig att flera inte ens vet vem han var. Rektorn hotar med konsekvenser, men inget händer "förutom att ytterligare en sovjetisk generalsekreterare dog några månader senare, men då var det ingen som berättade det för oss." Redan här anas början till slutet för den kommunistiska eran.

Efter de dramatiska krigshistorier som kantar mor- och farfaderns biografier, löper Leos egen berättelse risken att framstå som litet grå och trist på samma sätt som hans eget villkurlage inte kan mätas med de tidigare generationernas, något han själv reflekterar över. Men den vardags- skildring han ger från 1970- och 80-talets Östberlin är något den Stasifierade DDR- litteraturen hittills lidit brist på. Leo berättar dessutom med humor, självdistans och på en lättsam journalistisk prosa som över- sättaren Nina Katarina Karlsson lyckats väl med att överföra till svenska. Dessvärre är den svenska titeln mer än misslyckad, men det är väl snarare förlaget som ska lastas för det. Originalen bär den inspirerande titeln *Haltet euer Herz bereit* (Håll era hjärtan beredda) och alluderar på en julsång som förutspår ljusare tider. Nog hade man kunnat göra något bättre av det än det ideologiserande *Röd kärlek* som reducerar Leos familjesaga till något mycket mindre än den är. Maxim Leo berättar ett stycke DDR- historia, och vi kanske hört förr, men som genom de levande porträtt han tecknar med hjälp av det rika källmaterialet gör den östtyska vardagen mer begriplig.

► Charlotta Seiler Brylla är docent i tyska vid Stockholms universitet.

► Maxim Leo med sin far Wolf, 1971.

Izabela A. Dahl &
Jorunn Sem Fure (red.)
*Skandinavien als Zuflucht für
jüdische Intellektuelle 1933–1945*

METROPOL | 326 S. | ISBN9783863311940

ERFARENHETEN AV EXIL I SKAN- DINAVIEN VAR MYCKET OLIKA

Recensent *Andreas Åkerlund*

ANTOLOGIN AVSER ATT presentera forskningen om judiska intellektuellas exil i Skandinavien för en tysk publik men framställningen är tyvärr ofullständig. Många av studierna ger en fördjupad bild av hur exilen kunde te sig men den övergripande ramen är rörig och boken innehåller svepande påståenden om Sverige som inte beläggs.

HISTORIA

TYSKLAND ÄR EXILFORSKNING ett stort tema. Det är inte underligt med tanke på den exodus som blev resultatet av nazisternas maktövertagande, andra världskriget och den efterföljande öst-väst-delningen. Inte minst den intellektuella migrationen med efterföljande exil och i många fall även remigration har varit objekt för många studier. Ska man

tro utgivarna till den bok som recenserar här, *Skandinavien als Zuflucht für jüdische Intellektuelle 1933–1945*, har dock den judiska intellektuella exilen i Skandinavien (i en tysk kontext förstått som Danmark, Norge och Sverige) inte undersökts särskilt noggrant. Några av bidragen i boken går tillbaka på en konferens som hölls i Berlin 2010, andra har tillkommit i efterhand. Vilka bidrag som ingår i vilken kategori får dock läsaren själv gissa sig fram till.

Boken består av fjorton kapitel, inledningen undantagen, och dessa är ordnade efter land. De nio första fokuserar i första hand Sverige som exilland, de följande två Danmark och de sista tre Norge. Bidragen kan grovt delas in i två typer. Å ena sidan översikter över forskningsläget och å andra sidan empiriska fallbeskrivningar av flykt, migration och exil och i vissa fall av hur exilanterna själva bearbetat sin situation. De bidrag som behandlar enskilda personer visar tydligt att boken egentligen spänner över en mycket längre tidsrymd än vad titeln ger sken av.

Ruth Simes bidrag behandlar exempelvis Lise Meitners hela vistelse i Sverige från 1938 fram till 1960. Artiklarna om historikern Hanna Kobylinski i Danmark (Therkel Stræde) eller geokemisten Victor M. Goldschmidt (Jorunn Sem Fure) och psykologen Leo Eitinger i Norge (Ulrik Fredrik Malt) är snarare levnadsteckningar som tar ett helhetsgrepp på personen i centrum och ställer frågor kring vad förföljelse-, flykt- och exilerfarenheten betytt för den vetenskapliga verksamheten, men också frågor kring integration i respektive lands vetenskapliga sammanhang. Simes beskrivning av hur Lise Meitner aldrig riktigt integrerades i det svenska sammanhanget, och Strædes genomgång av hur en expert på kinesisk och japansk modern historia som Hanna Kobylinski är i det närmaste okänd i dansk historievetenskap, är indikationer på en diskriminering på grund av genus, inte minst när de ställs mot de norska exemplen Goldschmidt och Eitinger som båda bildade skola i sitt nya hemland.

Att efterkrigstiden är central för boken understryks ytterligare av bidragen som behandlar Peter Weiss (Ola Holmberg) och Erich Wittenberg (Johan Östling). Holmberg undersöker Weiss exil i Sverige och hans förhållande till det svenska språket som transitspråk. Detta sker genom analyser av hans svenska produktion från 1940- och -50-talet där Holmberg spårar Weiss syn på sin situation utifrån en motsattsställning mellan exil – förstådd som ett kortare uppehåll – och diaspora – ett liv i en främmande omgivning. Östlings bidrag baseras på en tidigare publicerad undersökning om turerna kring Erich Wit-

► Lise Meitner, en av de judiska intellektuella som flydde till Sverige. Här med Otto Hahn.

tenbergs ansökan till docenturen i politisk idéhistoria i Lund 1948 (Östling 2007). Detta är ett av två bidrag som helt ligger vid sidan av bokens uttalade syfte. Wittenberg var i och för sig jude, men artikeln behandlar varken flykt eller exil. I stället är huvudresultatet att Wittenberg nekades docenturen på grund av att hans forskning uppfattades som konservativ och tysknationell och därmed som dålig och nazistisk forskning i ett Sverige som var på väg bort från Tyskland, ett fenomen som Östling beskriver som "sekundär stigmatisering".

Förvisso är det lovligt att resultat som tidigare bara funnits på svenska nu görs tillgängliga för en tyskspråkig publik, men artikeln faller utanför det tema och den tidsperiod som bestäms av bokens titel. Samma kan sägas om Annette Vogts artikel om hur kvinnliga vetenskapsutövare fördrevs från universitet och forskningsinstitut i Berlin och var de senare gick i exil. Artikeln är i och för sig intressant på grund av dess översikt av ett tämligen outforskade område. Däremot finns här inget tydligt fokus på Skandinavien. Det som finns är en uppställning (s. 62–63) över vilka kvinnor som gick i exil i Sverige och om och när dessa senare emigrerade vidare. Här fanns uppenbarligen material för ett bidrag som, till skillnad från de övriga, hade kunnat behandla en större grupp människor i stället för individuella öden. Det är synd att detta inte gjordes.

DETTA GÖR ATT det egentligen bara är i tre av bokens empiriska studier som tyngdpunkten ligger på perioden 1933–45. Det är Clemens Maier-Wolthausens artikel om Nelly Sachs utresa ur Tyskland och de svenska intellektuella, främst Selma Lagerlöf, som engagerade sig i frågan. Det är vidare Izabela A. Dahls korta text om Leon Rappaports flykt till Sverige som framför allt behandlar hans misslyckade försök att ur sin svenska exil rädda i Ber-

lin boende släktingar. Och det är slutligen Claudia von Mickwitz välskrivna artikel om germanisten Walther A. Berendsohns exil, först i Danmark och sedan i Sverige. Av dessa är Mickwitz bidrag helt klart det bästa, då hon på grundval av breda käll- och litteraturstudier lyckas fänga inte bara Berendsohns levnadsförhållanden under migrationen, utan även hans outtröttliga arbete för demokrati, humanism och för bevarandet och försvaret av ”det andra Tysklands” kultur i en tid av barbari.

Även Maier-Wolthausens artikel om Nelly Sachs är väl underbyggd med källor ur svenska arkiv, medan Dahls artikel har förvånansvärt få referenser. Följer man fotnoterna utgör Rappaports memoarer och hans böcker om Determinantan artikelns hela empiriska bas. Antagligen beror detta på att Dahl använt sig av Rappaports efterlämnade papper som befinner sig i privat ägo, men i sådana fall borde detta bestånd åtminstone ha beskrivits och diskuterats ur ett källkritiskt perspektiv. På det hela taget ökar dock bokens artiklar vår kunskap om hur det gick till när enskilda intellektuella kunde lämna det nationalsocialistiska Tyskland eller som i Leon Rappaports fall, Polen. Men framför allt är bidragen värdefulla i sitt tematiserande av exilerfarenheterna i Skandinavien, som vid en läsning av alla bidragen framstår som mycket skilda, beroende på kön, vetenskapsområde och de kontakter de landsflyktiga kunde knyta i sin nya omgivning.

BOKENS ÖVERGRIPANDE RAM utgörs av de bidrag som kan betecknas som översiktsartiklar och det är omöjligt att inte ha invändningar mot dessa. Valet att redovisa det aktuella forskningsläget landsvis (artiklar av Izabela A. Dahl för Sverige och Danmark och av Einhart Lorenz för Norge) är olyckligt, då det omöjliggör bredare resonemang gällande skillnader och likheter mellan länderna. Dessutom osynliggör den rigida indelningen i länder det faktum att flykt och migration mellan de tre länderna, vanligtvis från de ockuperade Danmark och Norge till de neutrala Sverige, hörde till vanligheterna. Antologin innehåller också flera exempel på personer som flydde på just detta sätt (exempelvis Berendsohn via Danmark till Sverige, Goldschmidt från Norge via Sverige till England). Genom att välja en landsstyrd indelning missar redaktörerna alltså både möjligheten att diskutera Skandinavien och den nordiska forskningen ur ett övergripande perspektiv och tillfället att tematisera den flykt inom Skandinavien som för många var en del av exilen.

Översiktsartiklarna uppvisar en stor skillnad i fokus. Einhart Lorenz artikel om

Norge är den som sett till innehåll bäst motsvarar bokens tema, då han i detalj går in på de judiska intellektuella som gick i exil i Norge och på hur de behandlades av de norska myndigheterna. Han placerar förtjänstfullt dessa personer inte bara i den migrationshistoriska kontexten, utan även i en universitets- och vetenskapshistorisk. I ett land med ett universitet, en teknisk högskola och två forskningsinstitut fanns för vetenskapsidkare i exil inte många möjligheter att etablera sig. Många valde därför att fortsätta emigrera, framför allt till USA. Trots detta är det anmärkningsvärt hur många landsflyktiga judiska intellektuella som kunde fortsätta sin verksamhet inom den norska akademien.

Izabela A. Dahls artiklar om Danmark och Sverige har ett bredare, men samtidigt mindre precist anslag än Lorenz. Hon beskriver främst ländernas flyktingpolitik samt sätter in bokens tematik i tidigare forskning om flyktingar och emigration. I artikeln om Danmark finns även en kortare beskrivning av några av de intellektuella som gick i exil i det landet. I artikeln om Sverige saknas en sådan beskrivning.

”Frågan är därmed om det går att skilja ut en specifik judisk intellektuell exil från den övriga intellektuella exilen och hur den i sådana fall skulle definieras.”

DAHLS ARTIKEL OM Sverige som mål för flyktingar 1933–45 är bokens mest problematiska bidrag. Artikeln ger i sig en översikt över den nyare svenska forskningen om flyktingpolitik och flyktingar. Den innehåller också ett kort avsnitt över den svenska forskningen om andra världskriget och förintelsen generellt, som kanske kan vara av intresse för tyskspråkiga forskare som vill orientera sig om den svenska forskningen. Det som blir väldigt tydligt när man jämför denna artikel med Lorenz bidrag är att Dahl inte går närmare in på relevant vetenskaps- eller kulturhistorisk forskning. Det betyder inte att det utifrån befintliga studier inte går att beskriva det vetenskapliga och intellektuella landskap som mötte exilanterna i Sverige och deras plats i det. Här kan exempelvis Adrian Thomassons studie av Ernst Cassirer i Sverige (2004) eller Henrik Rosengrens bok

om judiska musikpersonligheter (2013) kunnat användas.

Dahl försöker sig även på att lansera ett nytt forskningsområde. Hon skriver att den judiska intellektuella exilen i Sverige visserligen undersökts inom ramen för exilforskningen, men inte som eget forskningsområde. Samtidigt konstaterar hon redan inledningsvis att många av de politiska flyktingarna inte i första hand såg sig själva som judar. Att döma av de exempel som antologin tar upp verkar detta även ha gällt för många vetenskapsidkare och författare i exil. Det var först i och med den påtvingade flykten från Tyskland som frågan om den judiska identiteten aktualiserades för exempelvis Walther Berendsohn. I hans fall är det också uppenbart att han under sin tid i Sverige i första hand samarbetade med politiskt likasinnade personer, judar eller inte. Freie Deutsche Kulturbund som Berendsohn var med att grunda 1944 uppmanade exempelvis alla i Sverige levande tyskar, oavsett religion och politiskt inställning, att försvara den humanistiska traditionen mot det nazistiska barbariet.

Frågan är därmed om det går att skilja ut en specifik judisk intellektuell exil från den övriga intellektuella exilen och hur den i sådana fall skulle definieras. Det kan ju faktiskt vara så att den judiska intellektuella exilen inte tidigare undersökts separat, eftersom det inte är meningsfullt att skilja landsflyktiga judiska intellektuella från andra landsflyktiga intellektuella när det gäller deras möjligheter i exil, deras exilerfarenheter, deras organisationer etcetera. Det vore upp till Dahl att bevisa att det finns en skillnad och att motivera varför man ska undersöka den judiska gruppen separat och att göra detta i diskussion med tidigare forskning.

Denna diskussion äger dock inte rum och det hänger samman med att det centrala verket när det gäller tysk intellektuell exil i Sverige, Helmut Müsseners *Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933* från 1974, över huvud taget inte används. I stället hänvisas till Müsseners sextonsidiga text med samma namn ur en utställningskatalog från 1986, vilket bara kan betecknas som en underlig prioritering. Müssener ger ju i sin bok en översikt över den tyskspråkiga exilmiljön i Sverige, vilket hade gett Dahl en möjlighet att diskutera relevanta organisationer och initiativ och att sätta in den ”judiska intellektuella exilen” i ett större exilsammanhang. I stället framställs det nu som om knappt någon relevant forskning gjorts på området. Att en så central organisation som kommittén för insamling till landsflyktiga intellektuella inte finns med i Dahls uppräknade över de svenska organisationer

som stödde utländska flyktingar är antagligen även det ett resultat av att hon inte läst Müsseners bok.

Som översikt över forskningsområdet fungerar inte denna artikel eftersom den bara tar hänsyn till forskning om flyktingar och flyktingpolitik, men inte till central forskning om intellektuell exil i Sverige eller den bredare vetenskaps- eller kulturhistoriska kontexten. När jag diskuterar med tyska kolleger som forskar om Norden påpekar de ofta att deras resultat och publikationer sällan recipieras i den svenskspråkiga historievetenskapen. Jag håller med om detta, men måste efter läsningen av denna antologi konstatera att även det omvända kan vara fallet.

YTTERLIGARE EXEMPEL PÅ detta och närgonting som drar ner bokens kvalitet är att den på sina ställen innehåller svepande utsagor om Sverige som inte beläggs. Clemens Maier-Wolthausen inleder exempelvis sin artikel med att konstatera att den organiserade antisemitismen i Sverige växte under det tidiga 1900-talet, vilket ledde till grundandet av ett flertal antisemitiska partier. En sådan utsaga kräver en referens eller åtminstone att de partier som åsyftas namnges. Nu får läsaren varken det ena eller det andra.

Därutöver innehåller boken en rad irritationsmoment av redaktionell art. Socialstyrelsen har exempelvis olika översättningar i olika artiklar. Flera svenska ord är felstavade i löptexten, men framför allt i fotnoterna, som inte verkar ha korrekturlästs. Izabela A. Dahls politiska ställningstagande att genomgående skriva könsneutraliserande tyska (det vill säga *Migrant_innen* istället för *Migranten und Migrantinnen*, *Jüd_innen* i stället för *Juden und Jüdinnen*) gör även att det tar ett tag innan man kan läsa hennes texter obehindrat. Personligen anser jag att detta skrivsätt förfular texten och att läslödet borde vara överordnat politiken, men det är en smaksak.

Sammanfattningsvis är detta en antologi med två ansikten. Många av fallexemplen är intressanta och ger fördjupad detaljkunskap om enskilda intellektuella flykt till och exilerfarenhet i Skandinavien. Exemplen omges dock av en rörig ram som handlar om att den judiska intellektuella exilen i Skandinavien förtjänar att vara ett eget forskningsområde skilt från övrig forskning om intellektuell exil. När det gäller det sistnämnda har boken inte lyckats övertyga undertecknad.

► Andreas Åkerlund är fil. dr i historia och forskare vid Historiska institutionen vid Uppsala universitet.

Anders Wästfelt

*Att bruka men inte äga
– Arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag*

KUNGLIGA SKOGS- OCH LANTBRUKS-
AKADEMIEN | 320 S. | ISBN 9789186573355

DETALJSTUDIER LYFTER FRAM KOMPLEXITETEN

Recensent *Janken Myrdal*

FLERA AV DE medverkande i denna antologi har specialstuderat arrendeförhållandena på lokal nivå och då visar det sig att förhållandena var mer komplexa än de kan te sig ur ett övergripande perspektiv. Boken visar att en hel del har gjorts inom forskningsområdet men också att mycket återstår.

HISTORIA

KUNGL. SKOGS- OCH Lantbruksakademien har en omfattande bokutgivning om de areella näringarnas historia. I enlighet med akademiens syfte kopplas ofta de historiska frågorna till de dagsaktuella. Den antologi som här recenseras behandlar arrenden, således mark som hyrs ut för att brukas.

Antologin har ett tjugotal bidrag, varav knappt hälften berör de senaste årtiondena medan de övriga har en historisk inriktning. I titeln anges att tidsperioden omfat-

tar medeltiden, men överensstämmer inte helt med innehållet. Medeltidens storgods och omvandling efter krisen med befolkningsnedgång efter mitten av 1300-talet berörs nästan inte alls. I stället behandlar de historiska bidragen tiden från 1700-talet fram till början av 1900-talet.

Flera av de historiker och historiska geografer som medverkar redogör för exempel, byar eller gårdar eller andra lokaler som de specialstuderat. Här framträder – som så ofta när man går ned i detalj – att förhållanden var mer komplexa än de man ser om utvecklingen betraktas från ett övergripande perspektiv. Den klassiska bilden av självägande skattebönder samt landbor (motsvarande arrendatorer) åt kronan respektive adeln (frälset) visar sig ha andra dimensioner.

Jonas Lindström redogör för de skattebönder, det vill säga i princip självägande bönder, vilka hade egna arrendatorer. Skattelandbor var i princip förbjudet av staten från 1500-talets mitt och ett par hundra år framåt. Tanken var att staten skulle ha hela överskottet, i form av skatt, från de gårdar som var självägande. Om en skattebonde arrenderade ut en gård skulle en del av överskottet gå till den som arrenderade ut och inte till staten, vilket enligt detta synsätt skadade skattekraften. Lindström visar i en analys av en socken i Västmanland under 1600- och 1700-talet att andelen skattelandbor av hela antalet gårdar kunde vara så mycket som en femtedel.

En slutsats är att man inte kan utgå från att det som anges i lagar och förordningar också var det som existerade i verkligheten. Om bestämmelser var opraktiska fann folk på vägar att kringgå dem. Lindström för analysen vidare. Att de bönder som kunde arrendera ut var de rikare ligger i sakens natur, men det finns också ett annat intressant mönster. Arrendetiden för dessa skattelandbor var ofta kort och det visar sig att det ofta var övergångslösningar, i väntan på att en arvinge skulle växa upp eller att bonden på något annat sätt skulle besätta gården mera permanent och i enlighet med regelverket. De som tog på sig att arrendera en gård av skattebonde var ofta jordlösa eller de som försökte klättra upp ur detta skikt. Här framträder en rörlighet i systemet som man endast kan se genom sådana detaljstudier som Lindström gör.

ETT LIKANDE STEG ned i detaljerna gör Göran Ulväng när han i en socken i Uppland, Lagunda, följer alla herrgårdar och deras ägarbyten från år 1700 och fram till i dag. Tittar man bara på de högadliga jordägarna så kan det förefalla som gårdarna gått i arv länge, men när man tar med alla medelstora och små herrgårdar

framträder ett annat mönster – de många ägarbytena. Det genomsnittliga innehavet var bara 15 år och sällan gick en herrgård i arv mer än två generationer.

Denna omsättning kan också knytas till en omläggning av de sociala grupper som besatt herrgårdarna. Från att adeln helt dominerar i början av perioden blir det bönder och icke-adliga ståndpersoner, ”borgare”, som innehade herrgårdarna. Under 1700-talet var också många av dessa mindre herrgårdar utarrenderade till bönder. Ser man till dem som arrenderat hela gårdar så bestod arrendet ofta av hälftenbruk, det vill säga gården hyrdes ut med inventarier. Detta kunde vara en lösning på arvsskiftet där exempelvis flera syskon stod kvar som ägare. Sådana arrenden var kortvariga, och vi finner här en motsvarighet till den nyss nämnda studien – arrendet som lösning under en övergångsfas. Ulväng påpekar att fram till 1800-talet kunde en ståndsperson som arrenderade vara i ett ofördelaktigare läge än en bonde, eftersom ståndspersonens sociala ställning krävde en konsumtionsnivå som tärde på vinsten, något som bonden i hög grad var befriad ifrån.

MARTIN DACKLING HAR undersökt arrendatorer i en socken i Västergötland under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Allmänt sker en ökning av andelen arrendatorer under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, och i sin detaljstudie av mantalslängderna visar han att under senare delen av 1800-talet var det inte vanligt att arrenden ingick som en del i en gårdsöverlåtelse, men i början av 1900-talet är mer än hälften av arrendatorerna delar av generationsväxlingar i familjer. Med hänvisning till bland annat Iréne Flygares intervjustudier av sådana situationer påpekar Dackling att detta gav flera fördelar, bland annat kunde man ha långa transitionsfaser då syskonrelationer och generationsrelationer kunde redas ut. Detta nya mönster ingår då också i en samhällsstruktur där många lämnar jordbruket, men ändå vill ha kvar sina rötter där inte minst genom ägande. Vi ser alltså en linje vid sidan av den givna att arrendatorer/landbor var en central kategori i det äldre bondesamhället: arrende kunde användas som ett slags smörjmedel i systemet, inte minst för att underlätta övergångar.

En annan tydlig linje som man kan se i flera av bidragen är ett stärkt skydd för arrendatorn under 1800-talet och 1900-talet. Mauritz Bäärnhielm betonar i en inledande uppsats att äganderätten alltid är ett resultat av förhandlingar. Mats Morell har en utförlig redovisning av argumenten kring arrendelagstiftningen 1907. Målet var att skydda arrendatorerna genom be-

► Höskörd, Närke. Litografi från 1858 av Joseph Wilhelm Wallander (1821–1888).

sittningsskydd, som också skulle leda till produktionsutveckling. Emellertid kom detta också att medverka till att de stora jordägarna fick billig arbetskraft genom sina torpare. En avgörande förändring kom med lagstiftning och ny jordbrukspolitik på 1940-talet, som bland annat avskaffade dagsverksplikten. I bokens avslutning kommer flera uppsatser om dagens situation, och här är denna fråga brännande. Det handlar både om arrendatorns rätt att sitta kvar, om jordägarens rätt att själv bruka orden samt om huruvida arrendatorer som suttit i många generationer skall ha rätt att friköpa de gårdar de sitter på. I dessa artiklar av Lars-Göran Svensson, Hans Andersson, Anders Wästfelt, Bent Owe Nelsson, Filip Herlitz och Benny Axelsson är det uppenbart att argument om skötsel och effektivitet vägs mot historiska förhållanden.

EN FRÅGA SOM särskilt Anders Wästfelt lyfter fram i en viktig studie om ”nollarrenden” är hur det moderna jordbrukets förändrade roll påverkar landsbygdens arrenden. I dag producerar jordbruket inte bara mat utan också en rad andra nyttigheter, exempelvis kollektiva värden i form av landskap etcetera. Förutom det klassiska arrendet, där man betalar för att nyttja mark, finns i dag också två andra typer av arrenden: det Wästfelt kallar subsidiearrenden (eller med Wästfels mera precisa begrepp ”susedrivna sidoarrenden”), då den som brukar marken får de subsidier som denna mark inbringar; samt nollarrenden där ingen ersättning alls förs över. Nollarrendena har under de senaste åren blivit så omfattande att Jordbruksver-

ket börjat föra statistik. Dessa arrenden är ofta små och har inte något lagligt skydd. Detta är således en företeelse som växer fram utanför regelverket. Wästfelt menar orsakerna till denna typ av arrenden kan vara att jordägarna vill behålla marken eftersom den kan öka i värde. Men det finns också sociala och kulturella orsaker, och han lämnar i hög grad frågan öppen för vidare forskning – varför uppkommer dessa nollarrenden som förefaller vara en anomali i vår tid av ekonomiska transaktioner?

Boken innehåller också ett antal andra uppsatser, exempelvis en av Mats Olsson där han diskuterar varför det aldrig skedde någon jordreform, det vill säga uppdelning av de stora godsens, som på många andra håll i Europa. Inte minst i de tidigare danska landskapen framstår detta som märkligt jämfört med Danmark. Olsson visar att detta hörde samman med de svenska böndernas starka ställning i stora delar av Sverige, där behovet av sådana jordreformer inte kändes aktuell. Ett annat tema som tas upp av flera, bland annat Kristoffer Jupiter i en statistisk genomgång, är arrendets utveckling under 1900-talet. Det finns en grundläggande stabilitet men också viktiga förändringar som skett i samband med olika politiska beslut.

Sammantaget visar denna bok på ett viktigt forskningsområde – där det gjorts en del, det visar boken i sig – men där det också finns mycket kvar att göra.

► Janken Myrdal är professor i agrarhistoria vid Sveriges Lantbruksuniversitet.

Banbrytande verk inom feministisk litteraturforskning

av Anna Williams

KLASSIKERN

DE AMERIKANSKA LITTERATURFORSKARNA Sandra Gilbert och Susan Gubar ville med *The Madwoman in the Attic* 1979 avslöja den västerländska tanketradition som hade förpassat kvinnliga författare till en andraklassposition. Innan kvinnor kan uppnå självständighet som författare måste de göra upp med de estetiska ideal som traderats genom den manliga litteraturhistorien, hävdade Gilbert & Gubar. Boken är fortfarande obligatorisk läsning för den som vill förstå den feministiska litteraturvetenskapens utveckling.

VEM KAN MOTSTÅ en bok vars första kapitel inleds med frågan: "Is a pen a metaphorical penis?" (Är pennan en metaforisk penis?) Den nyfikna behövde inte bli besviken. De amerikanska litteraturforskarna Sandra M. Gilbert och Susan Gubar fyrade av en utmaning, en kraftinsats och ett fast beslut att avslöja den västerländska tanketradition som förpassat den kvinnliga författaren till en andraklassposition. I det slutande nittonhundratalet blev boken en av de mest inflytelserika inom feministisk litteraturvetenskap. Den drygt 700-sidiga, banbrytande *The Madwoman in the Attic – The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination* (1979) handlar om artonhundratalets framstående brittiska och amerikanska skrivande kvinnor: Jane Austen, Charlotte Brontë, Emily Brontë, Emily Dickinson, George Eliot, Christina Rossetti och Mary Shelley. Men den tar nya djärva grepp om de välkända verken.

Under 1960-talet hade den expanderande feministiska litteraturforskningen granskat kvinnliga gestalter i männens litteratur och funnit sexism, seglivade schabloner och svartvita bilder. Med

den teoretiska och ideologiska nyorienteringen på 1970-talet var det dags för nästa skede. Nu började forskningen rikta uppmärksamheten mot de skrivande kvinnorna och därmed mot hela det kulturella fält där kampen om tolkningsföretade, kanonbildning och litterär smak utspelade sig. Många bortglömda kvinnliga författarskap lyftes ut i ljuset, de kanoniserade diktarna lästes med nya ögon och man började urskilja en kvinnlig litterär tradition som präglats av historisk marginalisering. I Norden utmynnade detta radikala paradigmskifte så småningom i storverket *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–1998).

Sandra M. Gilberts och Susan Gubars bok bildade ett nav i utvecklingen och inspirerade en mängd studier om kvinnliga författare. Deras inledande fråga om vilket organ pennan egentligen symboliserar handlar om kvinnornas förhållande till skrivandet. Det var komplicerat och styrt av tidens uppfattningar om vad som konstituerade en äkta konstnär. För artonhundratalskvinnorna var det förenat med fara och ångslan att över huvud taget skriva och publicera sig. Gilbert och Gubar använder uttrycket "the anxiety of author-

► *Systrarna Brontë. Charlotte, Emily och Anne. Olja på duk, ca 1834, av deras bror Patrick Branwell Brontë.*

ship”, rädslan för att fatta pennan. Det myntades i dialog med den amerikanske litteraturforskaren Harold Blooms klassiska tes om det litterära verkets skapelseprocess, ”the anxiety of influence” – rädslan för påverkan. Bloom beskriver relationen mellan författaren och hans föregångare i freudianska termer som ett oidipalt förhållande mellan far och son, där sonens frigörelse måste ske genom förskjutande och strid. Det är en beskrivning av den manlige författaren och hans föregångare av samma kön.

FÖR KVINNORNA SÅG det annorlunda ut. I grunden handlade det om att de var tvungna att förhålla sig till en etablerad uppfattning som betraktade mannen som norm för det konstnärliga skapandet. Kvinna och konstnär gick inte ihop, och Gilbert och Gubar demonstrerar med en rik skörd av exempel hur skaparkraft och litterärt konstnärskap definierades som något som uteslutande hörde manligheten till.

Som andra forskare visat var Norden inte något undantag. Det märktes inte minst under det moderna genombrottet då kvinnorna trädde fram i det litterära fältet på bred front. Den danske litteraturforskaren och kritikern Georg Brandes var en av de viktigaste introduktörerna av genombrottslitteraturen och hans uppfattning om kvinnligt skapande blev tongivande en lång tid framöver. Brandes menade att kvinnor snarare än att skapa konstverk upprättade en relation med läsaren byggd på känslor. Grunden för verkligt konstnärskap, nämligen individualitet och form, hörde manligheten till. Redan på grund av sitt kön saknade kvinnorna alltså de egenskaper som är förutsättningen för konstnärligt skapande. Det underlättade inte precis deras konkurrensmöjligheter som författare.

Innan kvinnor kan uppnå självständighet som författare, hävdar Gilbert och Gubar, måste de göra av med de estetiska ideal som traderats genom den manliga litteraturhistorien, där kvinnan framställts antingen som ängel eller monster. En kavalkad av kvinnliga monster drar förbi i deras förkrossande granskning; bilderna genomsyrar den västerländska litteraturen i så hög grad att även de kvinnliga författarna blivit medberoende. Bilderna tillmäter Gilbert och Gubar stor betydelse: vår förståelse av verkligheten menar de påverkas starkt av litteraturens gestaltningar. Hemmets ängel ackompanjeras av sin motsats,

den elaka häxan där utanför, som inrymmer det manliga föraktet för kvinnligt skapande. För de upproriska, kreativa monstren går det alltid illa, och Gilbert och Gubar ser en direkt koppling mellan de förgörande bilderna och kvinnors tvekan att fatta pennan.

Paradexemplet på ängel-monster-berättelsen hämtar de från bröderna Grimms folksaga om Snövit och de sju dvärgarna. Den oskuldsfulla dottern mot den ondskefulla styvmodern, kvinna mot kvinna, anpassning mot kreativ ondska och hämndlystnad – den elaka Drottningen är en konspiratör, ränksmidare, en intrigskapare, en imitator, skärpt, knipslug och självupptagen precis som de flesta konstnärer, skriver Gilbert och Gubar. Betraktar man dessa två kvinnor som sidor av samma gestalt är det tydligt både att Snövit lockas av Drottningens gåvor (alltså av undertryckt begär) och att Drottningen vill döda den passiva och undergivna sidan av sig själv.

Varför skulle vi inte älska henne?

EN CENTRAL TES i *The Madwoman in the Attic* är den om palimpsesten. En palimpsest består av två lager handskrivna text där den underliggande texten skrapats bort för att ge plats åt den nya – en gång i tiden ett praktiskt sätt att återutnyttja dyr pergament. Gilbert och Gubar använder termen i överförd bemärkelse om de kvinnliga författarnas texter.

För artonhundratalets författarinnor omgärdades skrivandet av andra komplikationer än för mannen i en kultur som likställde litterär och patriarkalisk auktoritet. Gilbert & Gubar hävdar att för att kunna skriva om kvinnors liv infogade författarna gömda berättelser i huvudberättelsen, lade in trotsiga parallella historier om de kvinnor som inte fick plats i den konventionella, socialt accepterade berättelsen om dygd, moral och förnöjsamhet. En underliggande text döljer sig men framträder för den uppmärksamma läsaren under konventionens respektable ”cover story”.

En av analyserna handlar om den brittiska författaren Charlotte Brontës roman *Jane Eyre* (1847). Det är i den romanen den galna kvinnan på vinden har sin hemvist. Den föräldralösa, fattiga och dygdiga Jane Eyre tar tjänst hos Mr. Rochester på Thornhill. De två blir så småningom förälskade och Rochester friar. Strax före vigseln avslöjas emellertid hans förfärliga hemlighet. På vinden i sitt stora hus håller han sin första hustru Ber-

tha Mason instängd med motiveringen att hon är sinnessjuk. Det är därifrån skriken härrör som skrämmt Jane och plågat hennes husbonde. Denna dramatiska triangel av auktoritet, underordning och motstånd blir en tacksam bild för den kvinnliga författarens situation och litterära gestaltning. Den galna, instängda kvinnan förekommer symboliskt och i skilda skepnader i litteratur av kvinnliga författare, och Gilbert & Gubar tillhandahåller teoretiska och metodiska redskap för att frilägga dessa gömda berättelser.

I analysen av George Eliots berömda roman *Middlemarch* (1871) hävdar de att romanen skriver fram både män och kvinnor som delaktiga i att upprätthålla en patriarkalisk kultur som gör dem olyckliga. Romanen handlar också om skrivandet. Den stele och självupptagne Edward Casaubon skriver på det Stora Vetenskapliga Verket, lider av mindervärdeskomplex och vill inte visa upp offentligt vad han skrivit. Gilbert och Gubar ser här en parallell till George Eliots egen "anxiety of authorship". Hans hustru Dorotheas livsbejakande tro på ett lyckligt äktenskap kommer på skam. På makens egendom Lowick stängs hon in i ett slags moraliskt fängelse, symboliserat av det låglänta landskapet och den nötta inredningen. Hon är instängd i ett samhälle kontrollerat av män. Hennes tysta vrede får sitt utlopp i den rebelliska Rosamond – återigen ett dubbelporträtt som genom två figurer speglar klivenheten inom ett och samma medvetande. I hennes gestalt framträder den längtan och det begär som de kvinnliga gestalterna måste undertrycka.

Hos George Eliot återfinns Gilbert och Gubar en fascination för vad de kallar "the angel of destruction": motsättningen mellan den feminina rösten understödd av berättaren, och den kvinnliga/feministiska hämnden utkrävd av författaren. Somliga av de värderingar Eliot förmedlar i sina romaner kan tolkas som både ett bejakande av traditionella värden och en kritik av maskulina värden. Romanerna knyter kvinnorna till sådana värden som Eliot menade höll på att gå förlorade i industrialismens England: omsorg om andra, känslan av gemenskap, respekt för naturen och

tron på en omvårdande kärlek. Samtidigt ångar romanen av författarens vrede över sakernas tillstånd i det patriarkaliska samhället.

GILBERT OCH GUBAR undersökte kulturhistorien ur ett genusperspektiv. De ville visa hur litteraturen påverkades av sociala omständigheter och inarbetade föreställningar om manligt och kvinnligt, men också hur litteraturens bilder formar verklighetens föreställningar om kön och identitet. Efter dem tog forskningen nya vägar. Man ifrågasatte om det över huvud taget existerade en specifik kvinnlig litterär tradition. Utforskningen av den komplicerade relationen mellan

liv och dikt kastade loss från tanken om litteraturens mimetiska funktion. Litteraturteorin började granska språket i sig, hur kategorier som "män" och "kvinnor" har skapats och hur genus är inbyggt redan från början när vi utvinny ny kunskap. I sin tongivande bok *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory* (1985) hävdar Toril Moi i en kritisk läsning att Gilbert och Gubar bortser från den liberala humanism som under 1800-talet drev frågorna om emancipation och jämställdhet mellan könen. Hon menar också att texternas dissonanser och fragmentariska kvaliteter skymms av författarnas strävan att konsekvent endast se en och samma berättelse om den förtryckta kvinnan i patriarkatet.

Trots Toril Mojs kritik är *The Madwoman in the Attic* fortfarande obligatorisk läsning för den som vill förstå den feministiska litteraturvetenskapens utveckling. Det är en skarpsinnig, rolig och intellektuellt kraftfull bok om litteraturens moderna historia, en bok som läser om klassikerna med ny blick. Sandra M. Gilbert och Susan Gubar demonstrerar att kvinnorna i trots mot patriarkaliskt motstånd skapade sina egna berättelser; uppfinningsrikt, intelligent, självsjäldigt och konstnärligt nydanande. ■

► Anna Williams är professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

DET ÄR SVÅRT att tänka sig en mer framgångsrik karriär för en tidig-modern naturforskare än Carl Peter Thunbergs. Född 1743 i Jönköping kom han, efter studier för bland andra Carl von Linné, att tillbringa större delen av 1770-talet på vidlyftiga resor i holländsk tjänst till Sydafrika, Java, Japan och Sri Lanka. Därifrån hemförde han ovärderliga naturaliesamlingar och efterträdde så småningom Linnés son på professuren i medicin och botanik i Uppsala, en post han upprätthöll till sin död 1828. Strax efter utnämningen lyckades Thunberg förmå Gustav III att genom en markdonation från Uppsala slott lägga grunden till en ny botanisk trädgård, i vars mitt placerades en ståtlig byggnad som både var ett monument till Linné och tjänstebostad för professorn själv. Det tog nästan en generation innan den stod färdig, men när Linneanum invigdes och hundraårsminnet av Linnés födelse firades 1807 var det Thunberg som presiderade över festligheterna. Under ytterligare ett par decennier därefter skulle han fortsätta beskriva och publicera resultaten från sin långa resa, den som kom att forma hela hans liv.

Det är denna bana som är utgångspunkten för Marie-Christine Skunckes *Carl Peter Thunberg: Botanist and Physician – Career-Building across the Oceans in the Eighteenth Century*. Vid första anblicken skulle man kunna tro att det är en traditionell biografi, men undertiteln är vald med omsorg; visst handlar boken om Thunberg och hans liv, men syftet är att undersöka just hur en naturalhistoriker kunde bygga en karriär under 1700-talets senare del och vad det säger om vetenskapen och samhället – i Sverige och världen – vid denna tid. Därför är det troligen inte heller någon slump att begreppet "biografi" bara förekommer någon enstaka gång i texten, och då inte för att beskriva boken utan i ett mer allmänt resonemang om hur studier av enskilda individer kan användas för globalhistorisk forskning.

Tyngdpunkten i den huvudsakligen kro-

nologiskt ordnade framställningen ligger på den avgörande perioden från 1771, då Thunberg lämnade Europa, till 1787, då kungen tog det första spadtaget till Linneanum. De dryga fyrtio åren därefter behandlar Skuncke mer översiktligt, vilket på flera sätt är logiskt med tanke på bokens syfte. Mer förvånande är det kanske att även 1760-talets studieår i Uppsala

betydelsefulla, får man ändå intrycket att analysen här hade kunnat utvecklas mer.

VILKA VAR DÅ förutsättningarna för en karriär som Thunbergs? Skunckes svar på den frågan finner vi i en nyckelmening i bokens början: "A fundamental principle in natural history practices was that of exchange, of give-and-take." Det som byttes kunde vara naturalier, brev med vetenskapliga beskrivningar och akademiskt skvaller, rekommendationer eller praktisk hjälp med försändelser av böcker, frön eller växter. De nätverk av ömsesidiga förpliktelser och förväntningar som på så vis byggdes upp, kunde också skapas eller upprätthållas genom att uppkalla nya arter efter den man sökte etablera en relation med. Skuncke konstaterar att Thunberg, liksom sin lärare Linné, tycks ha varit en mästare på det spel som detta kretslopp av tjänster och gentjänster i någon mening utgjorde. Det var själva grunden för allt han åstadkom, eftersom han under sin livsresa hamnade i ständigt nya miljöer där han behövde navigera och förhandla sig in i lokala nätverk för att kunna uppnå sina mål. På egen hand hade han inte kunnat uträtta någonting, eftersom han i varje steg var beroende av såväl andra forskare som inhemska informanter och assistenter, kolonialtjänstemän och socialt överordnade gynnare med eller utan vetenskapliga intressen.

Detta är en avgörande insikt och bokens bärande tema: naturvetenskaplig forskning vid denna tid var inte ett utflöde av ensamma genier och deras idéer utan den var (och är) en i grunden kollaborativ verksamhet, djupt förankrad och inbäddad i samhället på mångahanda sätt. Därmed placerar Skuncke tydligt in sig i de senaste årens vetenskapshistoriska forskning, vilken till stor del handlat om hur kunskapsbildning inte är en fråga om spridning av idéer utan snarare om en ständigt pågående, komplex och föränderlig cirkulation av kunskap. (Där har vi kretsloppet igen, och det är inte en slump.) De parter som deltar

FILOSOFI & PSYKOLOGI

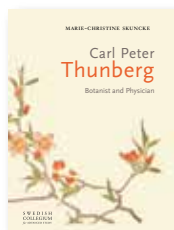
Marie-Christine Skuncke

*Carl Peter Thunberg – Botanist and Physician
– Career-Building across the Oceans in
the Eighteenth Century*

SWEDISH COLLEGIUM FOR ADVANCED STUDY
376 S. | ISBN 9789198194807

EN LINNEANSK FORSKARKARRIÄR I ETT GLOBALT PERSPEKTIV

Recensent *Kenneth Nyberg*

I EN VÄLSKRIVEN och mångfacetterad studie visar Marie-Christine Skuncke hur linnélärjungen Carl Peter Thunberg grundlade sin karriär genom att utnyttja de globala nätverk, baserade på ömsesidigt utbyte, som under sent 1700-tal knöt samman naturalhistorisk forskning, ostindiehandel och europeisk kolonialism.

beskrivs på bara en handfull sidor, varav några få tar upp studierna för och förhållandet till Linné. Det sistnämnda är i sig inte så märkligt, eftersom Skuncke menar att Linné bara var en av de många mentorer och beskyddare som Thunberg skaffade sig i universitetsmiljön. Men just därför, eftersom dessa är av allt att döma var en tid då han grundlade både kunskaper och relationer som längre fram skulle bli

i cirkulationen är inte alltid jämlika, långt därifrån, utan poängen här är snarare att idéer inte uppstår spontant i någon enskild punkt eller person utan skapas och återskapas i en process av konstant rörelse mellan människor, platser och sammanhang. Till stor del formas sådana rörelser av sociala praktiker – där utbytet alltså har en central roll – och av kunskapens materialitet, dess förkroppsligande i form av listor, brev, böcker, teckningar, herbarieark, frön, spritflaskor och packlårar. Ytterst är det hela detta kretslopp, och hur det i förlängningen antar globala dimensioner, som belyses genom de till synes krassa resonemangen om hur Thunberg manövrerade för att skapa sig en karriär.

ATT HAN BLEV så framgångsrik i de ansträngningarna berodde inte bara på hans skicklighet som nätverksbyggare, utan också på att han råkade vara rätt person och befinna sig på rätt plats vid rätt tidpunkt. Skuncke målar suggestivt upp en bild av hur han gång på gång lyckades skapa värdefulla relationer i varje ny miljö han kom till, lokala nätverk där det han bytte till sig kom till god användning i nästa fas, på nästa plats, tills hans väv av ömsesidiga utbyten spände över tre kontinenter och två världshav. Det helt avgörande steget, det som skulle ge Thunberg en unik styrkeposition i utbytet mellan vetenskapsmän, aristokratiska patroner och diverse mellanhänder, var att han som skeppsläkare i Holländska ostindiska kompaniet (VOC) fick tillträde till det för européer annars så svåråtkomliga Japan. Kunskap om dess flora och fauna, och framför allt naturalier därifrån, värderades mycket högt i Europa och det var för att skaffa sådana för några förmögna holländares räkning som han begav sig dit. Det var i detta läge hans dubbla identitet som botanist och läkare, den som markeras i bokens titel, skulle få en sådan betydelse.

Som Skuncke påpekar levde Thunberg i en tid då de moderna vetenskapliga disciplinerna ännu inte fått fasta konturer och då botanik och medicin var nära förbundna med varandra. Alla botanister var inte läkare, men många var det och här betonas starkt Thunbergs stora skicklighet som sådan; han hade inte bara teoretiska och kliniska kunskaper från Uppsala och Paris, utan också praktiska erfarenheter från arbetet ombord på ostindiefarare. När han väl tagit sig till Japan kunde han därför erbjuda sina lokala kontakter något de var mycket intresserade av: kunskaper om västerländsk medicin. Genom att dela med sig av dessa och olika medicinska instrument till tolkar, ämbetsmän och läkare i Nagasaki och Edo (Tokyo) fick han i utbyte både upplysningar, växtmaterial och möj-

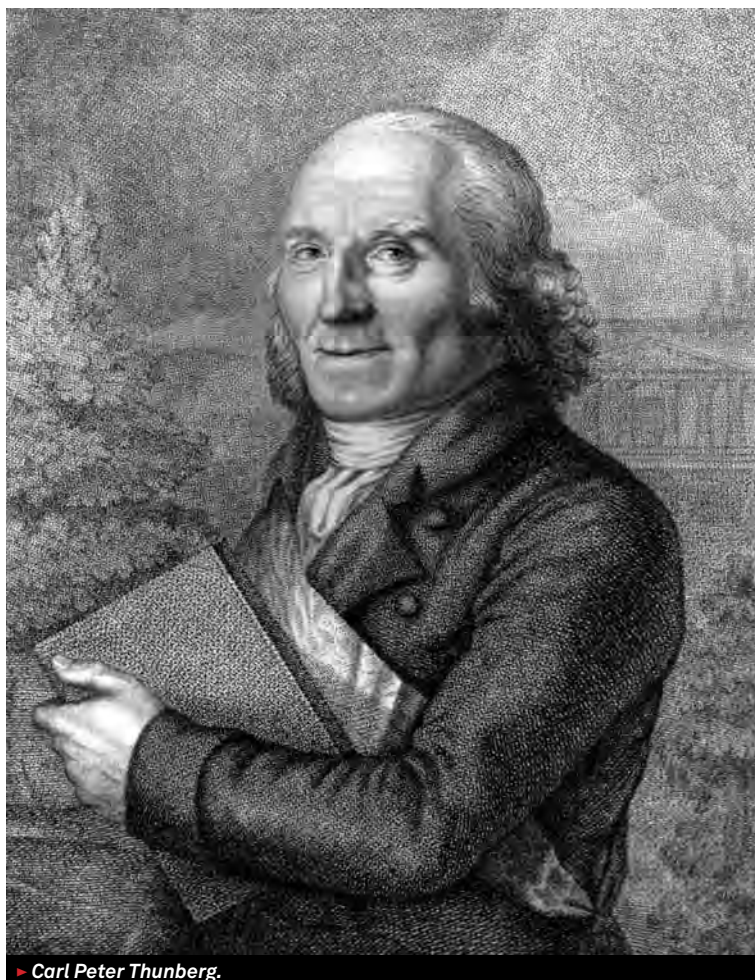
ligheter att vid några tillfällen göra botaniska exkursioner i omgivningarna. De samlingar han på så sätt byggde upp blev mycket viktiga för både hans vetenskapliga rykte i Europa och hans svenska karriär, där han fick god draghjälp av många som i gengäld fick, eller hoppades få, ta del av hans japanska rikedomar.

DENNA BERÄTTELSE OM Thunbergs väg till den linneanska professuren och bygandet av *Linneanum* utgör bokens huvudspår, men för att begripliggöra det och sätta in det i ett större sammanhang gör Skuncke också under resans gång ett antal tematiska utvecklingar av varierande längd. Till dessa hör, för att bara nämna några exempel, den linneanska naturalhistorien och dess samband med europeisk kolonialism; brevväxlingens respektive latinets betydelse för den tidigmoderna vetenskapen och dess utövare; intresset för *rangaku* ("holländska studier", västerländskt vetande) i Japan under sent 1700-tal; den holländska kolonialförvaltningens utveckling och förhållandet mellan dess

olika centra i Amsterdam, Kap och Batavia (Jakarta); och Gustav III:s dynastiskt prägade uppfattning av monarkins roll och dess relation till vetenskapen.

Bredden i dessa kontextualiserande utblickar är ett vittnesbörd om både författarens mångsidighet som en utpräglad tvärvetenskaplig 1700-talsforskare och om det omfattande underlag boken bygger på i form av tidigare forskning, egna källstudier och muntliga uppgifter från en rad specialister på olika områden – allt redovisat i en utförlig notapparat med vidhängande käll- och litteraturförteckning. Lika mycket som specialisterna lär uppskatta denna är alla andra sannolikt tacksamma för att noterna placerats längst bak i boken, som inte bara är välskriven utan också vackert formgiven och rikligt illustrerad.

DET ÄR DET konsekvent genomförda perspektivet av nätverksbyggande genom utbyten och den sammanhållna tolkning av en enskild livshistoria som detta möjliggör, som är arbetets stora styrka och bidrar till intrycket att det på många sätt är

► Carl Peter Thunberg.

ett helgjutet verk. Samtidigt kan man givetvis uppfatta det konsekventa och sammanhållna som ensidighet och förenkling. Fungerade verkligen alltid utbytena så som deltagarna hoppades? Var inte sociala relationer då som nu något mer än bara ett uträknat och förutsägbart system av tjänster och gentjänster? Fanns det inte också andra drivkrafter till att ge sig ut på långa och farliga forskningsresor än att försäkra sig om en god inkomst och en professur?

Sådana frågor om perspektivval och tolkningsramar kan alltid diskuteras, just eftersom de inte har några definitiva svar. I rättvisans namn bör det också sägas att de i viss mån berörs här och var i boken; det gäller särskilt de avsnitt som behandlar

”Och fanns det inte också andra drivkrafter till att ge sig ut på långa och farliga forskningsresor än att försäkra sig om en god inkomst och en professur?”

den senare och mindre dynamiska hälften av Thunbergs liv, när karriärens kulmen hade passerats och åren bara tycktes förflyta utan att något egentligen hände. Här kommer vi för ett ögonblick människan Thunberg lite närmare, och de flesta läsare delar nog författarens kluvenhet inför den bild som då träder fram av en målmedveten karriärist som i generella termer talade nedsättande om afrikaner och tycktes helt oberörd inför slaveriets fasor. I sin tids sammanhang var han med Sten Selanders ord ”skräckinjagande välartad”, men det var då det; i dag har Thunberg svårare att väcka sympati.

Det viktiga här är emellertid inte hans personlighet, utan vad hans livsbana har att lära oss om vetenskapliga praktiker och deras samband med större historiska processer som social mobilitet, kolonialism och globalisering. Ur det perspektivet är Marie-Christine Skunckes bok om Carl Peter Thunberg, trots och tack vare de invändningar och frågetecken som antyttis här, ett mångfacetterat och värdefullt bidrag till diskussionen om vetenskapens villkor i övergången mellan tidigmodern och modern tid.

► Kenneth Nyberg är docent i historia vid Göteborgs universitet.

Katarina Blom &
Sara Hammarkrantz

Lycka på fullt allvar – En introduktion till positiv psykologi

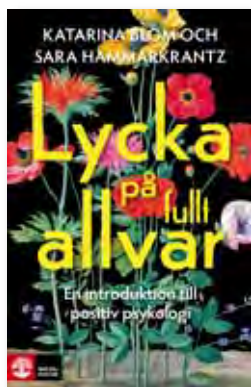
NATUR & KULTUR | 247 S. | ISBN 9789127136700

MER EN SJÄLVHJÄLPSBOK ÄN EN GEDIGEN INTRODUKTION

Recensent *Johan Wennström*

DENNA BOK GÖR anspråk på att vara en nyanserad introduktion till den positiva psykologin men prosan påminner om en livsstilsbilaga och det är inte svårt att finna exempel på feltolkningar och förenklingar. Författarna har också missat det verkligt intressanta med den positiva psykologin, nämligen dess fokus på dygder och karaktär.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

UNDER DE SENASTE tio, femton åren har psykologin vuxit i anseende och popularitet. Psykologiska insikter om människans beteende korsbefruktar andra grenar av samhällsvetenskapen, såsom ekonomi och statskunskap och populärböcker efter denna linje säljer som aldrig förr. En bidragande orsak

till detta allmänna uppsving för psykologin menar jag var lanseringen av så kallad positiv psykologi vid sekelskiftet 2000.

I en artikel i *American Psychology* det året av psykologerna Martin Seligman och Mihaly Csikszentmihalyi angavs huvuddragen i ett löftesrikt och påstått nydanande projekt. De föresatte sig att på bred front studera tillvarons goda sidor och vilka livsfaktorer som bidrar till mänsklig blomstring, välbefinnande och en positiv utveckling i allmänhet.

Initiativtagarna samlade en grupp psykologer med intresse för lycka, livstillfredsställelse och optimism, bland andra Barbara Fredrickson, Christopher Peterson, Ed Diener och Sonja Lyubomirsky, under rubriken positiv psykologi. Det blev snabbt en egen rörelse, som producerar forskning, böcker, föredrag och utbildningar inom en lång rad områden. I den handbok som ger en översikt över fältet, *Oxford Handbook of Positive Psychology*, finns numera kapitel om allt från studier av kreativitet och självkänsla till hur unga får en bra start i livet i goda skolor, och hur vuxna utvecklas väl i positiva arbetsmiljöer.

Positiv psykologi har sedan starten rönt en oerhörd uppmärksamhet, såväl inom som utanför kretsen av professionella psykologer, på ett sätt som förmodligen inte motsvarar någonting på psykologins område, någonsin. Många bland den positiva psykologins främsta namn har blivit kända för gemene man både i hemlandet USA och utomlands. Flera av de positiva psykologernas böcker har också givits ut på svenska. Lyubomirskys *Lyckans verktyg* (2008) är kanske den som är mest känd.

En mindre uppmärksammasida av den positiva psykologin, det som gör att den verkligen kan sägas vara en rörelse, är att den ytterst går ut på att skapa ett bättre samhälle där goda liv kan förverkligas. När positiv psykologi lanserades år 2000 var tanken att den skulle vara ett korrektiv till en negativ psykosocial utveckling. Seligman och Csikszentmihalyi menade bland annat att det moderna samhället underminerar stödjepunkter för psykisk hälsa, ansvarstagande och uppbygglighet, genom att främja och hylla individualism, konsumtionskultur, offertänkande, cynisk konst och underhållning. Detta skulle positiv psykologi på olika sätt studera och råda bot på. (Positiv psykologi som samhälls- och kulturkritik har jag själv beskrivit närmare i boken *Dygdens glädje*, 2012.)

NÄR MAN ANVÄNDER begreppet positiv psykologi är det alltså någonting visst bestämt som åsyftas. Det är inte studiet av välbefinnande generellt. Därför blev jag lockad till läsning när Natur & Kultur nyligen gav

ut den unga psykologen Katarina Bloms och journalisten Sara Hammarkrantz bok *Lycka på fullt allvar – En introduktion till positiv psykologi*. Jag hoppades att de skulle sammanfatta positiv psykologi på ett uppdaterat sätt och kanske även diskutera en del av den kritik som med rätta har riktats mot rörelsens metoder. Tyvärr väckte deras bok många invändningar hos mig.

Trots att *Lycka på fullt allvar* gör anspråk på att vara en nyanserad introduktion till positiv psykologi, snarare än en självhjälpbok med "kraftigt förenklade steg för steg-metoder och storvulna men ofta grundlösa löften", lutar Blom och Hammarkrantz åt det ytligare hållet. Bokslaget föreställer en prunkande trädgård med växter som skjuter upp ur jorden, vilket är i linje med självhjälpsgenrens röda jordgubbspajer, stigande ballonger och leende munnar. Bokens prosa påminner ofta mer om en livsstilsbilaga än en forskningssammanställning: "Tänk dig att du tar dig en stund på morgonen, drar in doften av det nymalda kaffet och verkligen njuter av att få sitta i lugn och ro med kopen och tidningen i en fönstersmyg". Mer allvarligt är att författarna även lovar väldigt mycket, som jag inte är säker på att de kan hålla, nämligen att hjälpa läsaren öka sitt välbefinnande med metoder som har "vetenskaplig förankring".

Redan i författarnas förord anar man vilket slags bok det är, när Blom och Hammarkrantz berättar att de möttes på en "tyst retreat". Efter en vecka på en kursgård där de inte sa ett ord till varandra, förstod de ändå på något sätt att "båda var passionerat intresserade av positiv psykologi". Eftersom den ena (Blom) behövde skrivhjälp och den andra (Hammarkrantz) saknade en teoretisk underbyggnad skrev de boken tillsammans. Men den har ett vidare fokus än enbart positiv psykologi. Den handlar om forskning om välbefinnande generellt och innehåller även "visdomsord" från Dalai Lama och andra personer som inte ingår i kretsen kring positiv psykologi, och ännu mindre kan kallas forskare.

EN HEL DEL tycks vara korrekt beskrivet och underbyggt av en omfattande litteraturlista, som dock nästan helt saknar svenska referenser om positiv psykologi. Men ibland tolkas forskningsresultat missvisande, exempelvis i ett avsnitt om pengar och lycka. Blom och Hammarkrantz säger att ökad inkomst bara stärker tillfredsställelse med livet (*life satisfaction*), och inte positiva känslor (*positive feelings*) vilket de tycker är det viktiga. Men det väsentliga måttet på lycka är livstillfredsställelse, som till skillnad från positiva känslor i vardagen är någonting varaktigt och bestående. Och sett enbart till livstill-

fredsställelse har man inte kunnat hitta en brytpunkt för när den ökade inkomstens effekt på lyckan avtar.

Författarna har även missuppfattat en mycket viktig aspekt av Martin Seligmans forskning på "inlärld hjälplöshet", ett tillstånd som kan förklara orsaker bakom depression, och dess motsats, "inlärld optimism". Blom och Hammarkrantz skriver att optimister hanterar motgångar genom att skylla dem på yttre omständigheter. Att de i princip rekommenderar detta som en psykologisk strategi är inte bara fel, utan rentav farligt. Det är precis en sådan offermentalitet som i förlängningen kan leda till hjälplöshet och moralisk vilshenhet och som bland andra Seligman kritiserar. I stället bör man nog betrakta motgångar som en läxa att lära sig av, och inte mer.

Ibland vidarebefordrar Blom och Hammarkrantz okritiskt "sanningar" som helt enkelt inte stämmer. Ett sådant exempel är beskrivningen av positiv psykologi som en helt ny forskningsansats: "i traditionell psykologi utgår man från varför folk mår dåligt, medan man i den nya positiva psykologin utgår från varför folk mår bra". I verkligheten har psykologin aldrig lidit av en sådan ensidig betoning på psykiska sjukdomar och mänskliga brister och tillkortakommanden, vad än personer som Seligman och Csikszentmihalyi har påstått i syfte att marknadsföra den positiva psykologin. Under 1900-talet har den psykologiska forskningen tvärtom varit så mångfasetterad att den skulle kunna beskrivas som flera vetenskapsgrenar snarare än en enda. Psykologer som var intresserade av välbefinnande och livets positiva sidor innan positiv psykologi lanserades, bland andra Carol Ryff och Richard Lazarus, har förstäligt nog varit starkt kritiska till Seligmans och andras försök att svartmåla psykologins historia.

SJÄLVA PREMISSEN FÖR Bloms och Hammarkrantz bok visar sig också vara felaktig. Det handlar om Lyubomirskys påstående i *Lyckans verktyg* att så mycket som 40 procent av vår varaktiga lycka varken beror på genetiskt arv eller livsomständigheter, utan är påverkbar och möjlig för den enskilda individen att förändra till det bättre. "Det är här den positiva psykologin kommer in", skriver Blom och Hammarkrantz. Men det är inte möjligt att andelsmässigt uppskatta i vilken utsträckning som individen själv kan påverka den varaktiga lyckan. Lyubomirsky har varit selektiv när hon hämtat empiriskt stöd för sitt påstående. Hon underskattar effekten av både arv och miljö och bortser från att det bara går att säga något om effekten på befolkningsgrupper, inte på individnivå.

Det verkligt intressanta och lovande

med positiv psykologi handlar om att faktiskt gräva där vi står och arbeta med de förutsättningar som man har. I denna anda har Seligman och Christopher Peterson kartlagt goda och konstruktiva karaktärdrag, i enlighet med de sex moraliska dygderna vishet, mod, humanitet, rättträdighet, måttfullhet och transcendens. De menar att vi alla kan utöva åtminstone några av dessa dygder, beroende på vilka förmågor vi har, och på så sätt bygga god karaktär. Det leder i sin tur till bättre och mer fullkomliga liv, där vi gör det mesta av vår förmåga, inte slösar bort vår tid och även har förutsättningar att vara till stöd för andra människor.

Dygder är ett begrepp som tidigare varit mer eller mindre avgränsat till filosofi och religion, och som knappast har varit på modet efter genombrottet för postmodern moralrelativism. Seligmans och Petersons bedrift är att de har lyckats få in dygderna på den psykologiska forskningens agenda. De kan också visa att dygder har psykologiska fördelar. Människor som anstränger sig för att vara goda och sköt samma tycks bli bättre rustade att motstå psykiska sjukdomar och få större förmåga att känna livstillfredsställelse, engagemang, mening och varaktig lycka. De positiva psykologerna menar därför att vi bör upptäcka och använda dygderna.

Forskningen om dygder och god karaktär är en central aspekt av den positiva psykologin. Dygderna är också en del av svaret på den samhällskritik som finns inom positiv psykologi, att en ytlig och omoralisk tid utgör en grogrund för psykisk sjukdom och brist på mening. Men detta behandlas mycket översiktligt i Bloms och Hammarkrantz bok, och själva begreppet dygder definieras enbart som "övergripande kategorier".

ÄVEN OM ANSLAGET i *Lycka på fullt allvar* är mer seriöst än i många självhjälpböcker, är det nog främst som en sådan man bör se den. I den egenskap som jag har recenserat den, som en introduktion till forskningsfältet positiv psykologi, lyckas den tyvärr inte. Många övningar som de rekommenderar läsaren att prova själv är bra och varierade, så kanske den ändå kan ha sitt berättigande. Även om det bör sägas att sådant som att vara vänlig, tacksam och omtänksam mot andra kan man gott "testa själv" och "träna upp", oavsett om det ger en direkt effekt på den egna lyckonivån.

► Johan Wennström är författare och doktorand i statsvetenskap vid Linköpings universitet och Institutet för Näringslivsforskning, IFN.

Svante Lundgren

Jesus med judiska ögon

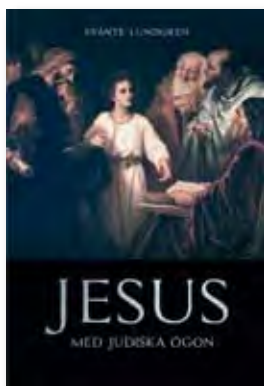
ARTOS & NORMA | 170S. | ISBN9789175807034

ETT VIKTIGT BIDRAG TILL DEN JUDISK-KRISTNA DIALOGEN

Recensent *Cecilia Wassén*

LUNDGREN GER EN populärvetenskaplig framställning av den judiska synen på personen Jesus och kyrkans Kristus. När det gäller den historiske Jesus lyfter Lundgren med all rätt fram dennes judiskhet och kritiserar kyrkans fördunkling av detta. Boken rekommenderas varmt till en bred läsekrets.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

FÖRFATTAREN ÄR DOCENT i judaistik vid Åbo universitet och har undervisat på Lunds universitet. Med *Jesus med judiska ögon* ger han en populärvetenskaplig skildring av synen på personen Jesus och den upphöjde Kristus bland judiska bibelforskare, rabbiner och messiastroende judar både i modern och i historisk tid. Trots sina ringa 156 sidor (plus bibliografi) behandlar boken omfattande teologiska och historiska spörsmål och presenterar en lång rad olika judiska tänkare. Svante Lundgren rör sig bekvämt mellan dessa ganska varierande och kom-

plicerade ämnen och lyckas åskådliggöra materialet på ett engagerande sätt för tilltänkta läsare utan förkunskaper, vilket är en stark prestation.

Bokens första del, "Den judiske Jesus", behandlar judiska forskares tolkningar av Jesus i evangelierna från 1800-talet och framåt. De tidiga verken av författare som Joseph Salvador och Abraham Geiger lyfte fram Jesus judiskhet, vilket var mycket kontroversiellt i en tid då kristna teologer allmänt uppfattade den antika judendomen som en lagisk religion från vilken Jesus befriade mänskligheten. Dessa judiska tänkare framstår därför som föregångsgestalter för den senare Jesusforskningen, där Jesus judiskhet framhävts av nytestamentliga exegeter först under 1900-talets senare del (i olika grad förstås). Bland judiska bibelvetenskapliga forskare i modern tid presenteras David Flusser, Geza Vermes, Pinchas Lapide och Amy-Jill Levine. Att däremot inte den framstående judiska forskaren Paula Fredriksen (*Jesus of Nazareth – King of the Jews* 1999) finns med i listan är obegripligt.

Dessa forskares arbeten präglas i stort av en djup förståelse av judendomen på Jesus tid och utgör värdefulla bidrag till Jesusforskningen. Genom att presentera deras rön förmedlar Lundgren viktig kunskap om hur den historiske Jesus var fast förankrad i den judiska traditionen av sin tid. Han framhåller till exempel att konfliktberättelserna med fariseerna speglar inomjudiska debatter. Han lyfter fram att Jesus följde de judiska lagarna, men gav sin egen tolkning av dem, som andra samtida rabbiner. Han diskuterar också problemet med att den kyrkliga förkunnelsen om Jesus ligger så långt ifrån den historiske Jesus som forskningen lyfter fram.

I sin utläggning om Jesus syn på icke-judar pekar Lundgren på liknelser som kan tolkas som att "Guds rike ska tas från judarna och ges åt hedningarna" (Matt 22:1-14; 21:43), och hävdar att de inte behöver tolkas så. Här hade jag gärna sett att han diskuterat den vanliga tolkningen (som Vermes förespråkar och som nämns i en fotnot), nämligen att dessa uttalanden troligtvis speglar den senare kyrkans uppfattning och har lagts i Jesus mun av den. De judiska Jesusforskarna hör hemma i en framträdande gren av Jesusforskningen som förstår Jesus som en judisk ledare i det judiska samhälle han verkade, vilket Lundgren också förklarar. Fokus på judiska forskare får dock den konsekvensen att den forskning som gjort mest för att ändra den traditionella anti-judiska synen på den antika judendomen och på Jesus person, E.P. Sanders (till exempel *Jesus and Judaism*) inte får det utrymme han förtjänar.

DEN ANDRA DELEN, "Kristendomens Kris-

tus" handlar om hur judiska rabbiner och teologer uppfattar kristendomen. Lundgren visar att det inte, som många kristna tror, är tron på att Jesus var messias som utgör det största teologiska problemet inom kristendomen ur judiskt perspektiv, utan att man upphöjer Kristus till en gudsom. Treenighetsläran (en Gud i tre personer) har under lång tid uppfattats som polyteism och avgudadyrkan. En bön som ingått i de dagliga bönerna sedan antiken är *birkat ha-minim* som trots namnet "välsignelse av heretiker" snarare är en förbannelse. Den antas vara speciellt riktad mot de kristna och uppkom som en följd av brytningen mellan synagogan och kyrkan.

Under medeltiden var det inte ovanligt bland judiska tänkare att uppfatta kristna som avgudadyrkare, även om positiva uppfattningar om kristendomen också förekom, såsom att den banade väg för Messias. Lundgren betonar att detta var en naturlig reaktion på kristnas förföljelse och förtryck av judar som också omfattade massakrer. Intressant i sammanhanget är att muslimer genom historien setts som strikta monoteister. Under 1500-talet förändrades synen och under upplysningstiden dominerade en mer tolerant syn på kristna bland judar i Europa. Lundgren följer utvecklingen fram till modern tid och pekar på att enbart vissa ultraortodoxa grenar i dag separerar sig från andra, judar såväl som icke-judar.

Men frågan är inte enkel. Ett programmatiskt dokument från 2000 som skrevs av framträdande amerikanska judiska teologer betonar att "judar och kristna tillber samma Gud". Men dokumentet har inte undertecknats av många ortodoxa rabbiner. Amerikanen David Berger ser kristendom som avgudadyrkan för judar och fördömer gemensamma bönestunder för judar och kristna. Även om treenighetsläran och inkarnationstanken ses som absolut oförenliga med judendomen hävdar Lundgren, till stor del utifrån Daniel Boyarins arbete, att dessa idéer inte är så ojudiska som man kan tro. Detta är onekligen spännande frågor. Lundgren lyfter bland annat fram texter från 1 Mos, där Gud och Herrens ängel inte åtskiljs tydligt, och Ordspråksboken, i vilken den personifierade Visheten framträder som ett eget väsen. En liknande syn på Visheten återfinns i utomkanonisk, tidig judisk litteratur, såsom Salomos Vishet och Jesus Syraks vishet. Dessa texter utgör den judiska bakgrunden till kristologin om det inkarnerade "Ordet" i Logos-prologen i Johannes evangeliet (Joh 1). Lundgren tar upp Människosonen i Danielboken (kap 7), vilken framträder som en yngre gudomlig varelse vid sidan om en äldre och som

enligt Boyarin leder till kristna föreställningar om fadern och sonen. Även senare judiska föreställningar om Shekina (Guds närvaro) har "inkarnatoriska drag" i vissa rabbiniska texter, det vill säga de uttrycker idén om att den "osynlige Guden tar synlig gestalt" i Toran.

Lundgren drar slutsatsen att även om judar naturligtvis kan hålla fast vid att treenighetsläran och inkarnationstanken är felaktiga, kan de "inte påstå att dessa föreställningar är icke-judiskt tankegods som trängde in i den tidiga kristna kyrkan genom hedniskt inflytande". Detta är ett alltför kategoriskt uttalande i min mening. Tidigare avfärdar han också uppfattningen att den kristna idén om en Gud som föds på jorden skulle ha en hellenistisk bakgrund. Men det är just inom grekisk mytologi som gudar framträder i mänskliga gestalter och halvguden Herkules har en mänsklig mor och en gudomlig far. Även gudomliggörande av de romerska kejsarna är relevant i sammanhanget. Lundgren ger intrycket av att man klart kan skilja mellan hellenistiskt och judiskt, vilket är ett anakronistiskt tänkesätt, eftersom judendomen vid vår tideräknings början överlag var starkt påverkad av hellenismen. Det är bra att Lundgren försöker nyansera den traditionella bilden av kristendomen, men att avfärda hellenistiskt inflytande på den tidiga kristologin är orimligt. Återigen gör hans fokus på judiska forskare, i detta fall Boyarin, att utläggningen blir litet snäv. Andra viktiga studier inom området av forskare, speciellt av Peter Schäfer (som omnämns i fotnoter) och Alan Segal (nämns inte alls) kommer inte med i diskussionen, vilket är synd.

I BOKENS SISTA del, "Judarnas Kristus" tar Lundgren upp messiansk judendom och hur dessa rörelser har uppfattats. Efter en lång tid av tvångskonvertering av judar till kristendom i Europa uppkom senare också en rörelse av judar som frivilligt konverterade och 1866 bildades organisationen Hebrew Christian Alliance. Sedan mitten av 1900-talet har antalet Kristustroende judar ökat markant och även viljan att bevara den judiska identiteten. Man kallar sig inte för kristna utan messianska judar. Som Lundgren påminner om var Jesus och de tidigaste anhängarna alla judar; kristendom blev inte en egen religion förrän långt senare. De yttre judiska dragen i de messianska församlingarna varierar stort; medan somliga församlingar samlas i en synagoga på sabbaten (inte söndagen) där man följer judiska högtider och övergångsråter, påminner andra mer om väckelsekyrkor. Givet den långa tragiska historien av övergrepp och förtryck av judar i kristna länder är det kanske inte så

underligt att man bland många judar är starkt negativ till den messianska rörelsen och ser den som moraliskt förkastlig. Lundgren redogör för olika kristologier inom den messianske rörelsen och lyfter speciellt fram Michael L. Browns *The Real Kosher Jesus*. Denne tar fasta på 5 Mos 18:15, 18, det vill säga löftet om en kommande profet som Moses, ett stycke som vanligtvis inte har någon framträdande plats i mer traditionell kristen teologi. Även om det råder viss försiktighet i frågor om treenighetsläran och inkarnation anammar generellt sett messianska judar båda koncepten.

Flera teologer anstränger sig för att göra kristna trossatser mer tillgängliga för judar genom att hänvisa till bibliska texter. Som ett exempel har teologen Richard Harvey föreslagit en mer judisk version av den Niceanska teologin (som accepterades

” Genomgående söker Lundgren lyfta fram missförstånd mellan judiska och kyrkliga teologer samt olikheter och likheter mellan judiska och kristna teologier. Han kritiserar den vanliga judiska inställningen att man inte samtidigt kan vara Jesustroende och jude.”

år 325) genom att förankra kristna dogmer i den Hebreiska Bibeln (eller Gamla testamentet). Det är vanligt inom messiansk judendom att knyta an till idéer från den judiska mystiska traditionen, kabbalan. En som utvecklar detta spår är Mark Kinzer som identifierar Jesus med Shekina, vilken har en framträdande roll inom mystiken. Lundgren behandlar också en gren som han kallar neo-ebioniter vilka accepterar Jesus som Messias men inte som gudomlig. Det bör också nämnas att rörelsen trots sin mångfald i sin helhet är ganska liten (cirka 150 000 varav två tredjedelar i USA). För den som känner till mer traditionell kristen teologi är denna del mycket spännande med nya vinklingar och idéer.

Den avslutande reflektionen förbryllar dock något där Lundgren kritiserar messiansk judisk teologi för att inte uppvisa

"större teologiskt djup eller originalitet". Samtidigt säger han att "det är inte särskilt vanligt bland andra än messianska judar att ägna sig åt kabbalistisk kristologi, men det gjorde å andra sidan kristna tänkare i Europa redan under renässansen". Även om kristna tidigare spekulerat över kabbalan får det väl ändå ses som originellt att göra det i dag.

VILKET ÄR DÅ syftet med boken? Lundgren förklarar: "mitt intresse har varit att analysera olika judiska tolkningar, se hur de förhåller sig till varandra och till etablerad akademisk Jesusforskning samt reflektera över deras möjliga konsekvenser". Han hävdar att han inte vidkänns "någon speciell agenda" och säger "jag är inte intresserad av att hävda att judiska forskare, eller någon av dem, har rätt i sin syn på Jesus eller att de har fel". Uttalandet kommer som en överraskning vid bokens slut. Dels har ju alla författare någon personlig agenda (även om man kanske lägger olika betydelse i ordet), dels uppfattar jag en ganska påtaglig agenda bakom boken. När det gäller den historiske Jesus framhåller Lundgren – med all rätt ska framhållas – Jesus judiskhet, vilket både judiska bibelvetare och messianska judar betonar, och han kritiserar den ofta historielösa kyrkan för att fördunkla Jesus judiska karaktär. Genomgående söker Lundgren lyfta fram missförstånd mellan judiska och kyrkliga teologer, samt olikheter och likheter mellan judiska och kristna teologier. Han kritiserar den vanliga judiska inställningen att man inte samtidigt kan vara Jesustroende och jude.

Ett syfte med boken torde därför vara att genom kunskapsförmedling bygga broar mellan judar och kristna och messianska judar och andra. Lundgren uttrycker också tydligt en sådan agenda i avslutningen då han lyfter fram Krister Stendahl som föredöme i arbetet med den judisk-kristna dialogen och tar upp dennes tankar kring "helig avund" som handlar om att uppskatta fina drag i "andras" religioner. De kritiska anmärkningar jag har gett ska inte förta den sammantagna bedömningen att Svanthe Lundgrens bok är ett viktigt bidrag till den judisk-kristna dialogen i Norden. *Jesus med judiska ögon* är en intressant bok om olika judiska perspektiv på den historiske Jesus och kyrkans Kristus. Den rekommenderas varmt till en bred läsekrets.

► Cecilia Wassén är docent i Nya testamentets exegetik vid Uppsala universitet.

Rebecca Solnit

Det avlägset nära

(The Faraway Nearby)

ÖVERS. SOFIA LINDELÖF

DAIDALOS | 264 S. | ISBN 9789171734341

GEOGRAFIN OCH KROPPENS INRE LANDSKAP VÄVS SAMMAN

Recensent Erik Persson

HUR VÅRA LIV formas av de platser vi bor på och av de människor som varit där förut är ett genomgående tema i den amerikanska essäisten Rebecca Solnits verk. I den nya boken rör hon sig mot en geografi som vi ofta är omedvetna om: våra kroppars inre landskap.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

Ibland får jag post till människor som bodde i mitt hus innan jag gjorde det, och ibland känns min egen kropp som ett hus där olika människor har avlöst varandra som hyresgäster, efterlämnat minnen, vanor, ärr, kunskaper och andra souvenirer.

RADERNA DYKER UPP mot slutet av den amerikanska essäisten och konst- och kulturhistorikern Rebecca Solnits nya bok i svensk översättning, *Det avlägset nära*, och för mig

tycks de sammanfatta två centrala stråk som Solnit rör sig mellan i sin bok: å ena sidan utforskandet av de geografiska platser som vi tillfälligt bebor, där vi finner spår av dem som funnits där före oss och lämnar spår till dem som ska bebo våra lägenheter och hus, vandra på våra gator och tillägna sig våra platser efter oss; å andra sidan utforskandet av våra inre landskap och de relationer, platser och händelser som har format oss och fortsätter att påverka våra liv.

Det geografiska och hur våra liv formas av de platser vi bor på är ett återkommande tema i Solnits författarskap. Så inte minst i *Gå vilse – En fälthandbok*, den första av Solnits böcker som översattes till svenska. I boken, som jag recenserade i *Respons* nr 3/2012, pläderade Solnit för vilsegäendet som en metod för att lära sig att se världen i nytt ljus, att våga släppa taget, att öva upp en förmåga att förfrämliga en invand miljö eller ett fenomen vi tycks känna alltför väl, och se det som tidigare gått oss förbi. Bokens tematik tycktes mig tätt sammankopplad med essän som konstnärlig metod. Men även om boken till stora delar var en njutning att läsa och på ett fint sätt rörde sig mellan ett spektrum av intressanta ingångar, upplevde jag ibland att den fastnade i långa refererande delar, där det dröjde alltför länge innan poängen lyftes fram.

Även om denna andra bok i svensk språkdräkt tematiskt sett egentligen är betydligt lösare hållen, så känns den som essäistik betraktad som en framgång. Här lyckas Solnit på ett sömlöst sätt röra sig mellan olika teman, konstarter och berättelser som återkommer och knyts till varandra i en utsökt essäistisk väv, utan att det – med något enstaka undantag – känns krystat eller ansträngt. Även om det geografiska fortfarande får stort utrymme, och ett antal specifika platser och områden (Grand Canyon, Island, Arktis) belyses på olika sätt, är det denna gång det introspektiva utforskandet av Solnits såriga relation till sin mor som ramar in de dryga 250 sidorna och de tretton kapitlen.

DET HELA BÖRJAR med att en försändelse med femtio kilo aprikoser i tre stora lådor en augustidag anländer hemma hos Solnit. Aprikoserna kom från ett träd i trädgården i hennes mammas hem, som mamman, sakta på väg in i Alzheimers sjukdom, inte längre klarade av att bebo. Den förmanande och överbeskyddande mor som Solnit en gång brutit sig loss från och som alltid betraktat hennes framgångar med missunnsamhet, krävde nu alltmer hjälp, samtidigt som hennes mentala landskap gradvis åts upp av sjukdomen. För Solnit rörde detta nya beroendeförhållande, för-

skjutningen i mor-dotter relationen, upp ett helt liv av mer eller mindre outtalade konflikter. Detta, tillsammans med de oombedda aprikoserna som pockade på uppmärksamhet och måste tas om hand för att inte ruttna och förgås, bildar den fond som bokens teman och berättelser knyts kring.

Från den stora aprikoshögen som Solnit sakta börjar bearbeta, via stilleben målade under den holländska guldåldern på 1600-talet, rör sig texten mot en tredje typ av geografi som vi ofta är tämligen omedvetna om och tar alltför given: våra kroppars inre landskap. Under en sedan länge försummad mammografi hittas spår som läkarna känner sig tvungna att undersöka ytterligare. Den medicinska genomgången av Solnits egen kropp blir en resa in i dess

”Framför allt är *Det avlägset nära* just en berättelse om berättelser, de som vi skapar omkring våra egen liv och som vi tvingas att omvärdera när relationer förändras och saker vi tagit för givna plötsligt rasar samman.”

gätfulla och okända terräng, ständigt i behov av läkarkårens expertguider och tolkar. Härifrån rör sig texten vidare till sjukdomen lepra och den unge Che Guevara som under sin tid som läkarstudent tillsammans med sin vän Alberto Grando reste genom ett Sydamerika hårt drabbat av sjukdomen, en resa som porträtterats i filmen *Dagbok från en motorcykel*, 2004.

Det speciella med lepra är att den stryper känseln i olika delar av kroppen. Det är ofta inte sjukdomen i sig som orsakar störst skada utan att den drabbade riskerar att på olika sätt skada och till slut förlora de delar av kroppen den inte längre kan känna. Smärtan och känseln är centrala för att definiera jagets och kroppens gränser, vilket leder Solnit vidare in i en diskussion om empatin som ett sätt att vidga det egna jaget, att känna någon annans smärta. På en samhällelig nivå blir berättelser centrala för att inkludera marginaliserade grupper i samhällskroppen, samtidigt som också bristen på empati kan ha sitt ursprung i kollektiva berättelser om varför den utsatte har förtjänat sin situation eller inte räknas in i kollektivets vi.

FRAMFÖR ALLT ÄR *Det avlägset nära* just en berättelse om berättelser, de som vi skapar omkring våra egen liv och som vi tvingas att omvärdera när relationer förändras och saker vi tagit för givna plötsligt rasar samman. Bitvis kan jag tycka att det blir litet för stort fokus på just individens egna berättelser och jag hade gärna önskat att Solnit fler gånger hade lyft blicken till den kollektiva nivån, just som i diskussionen om empati. För även om vår samtid är besatt av berättelser, när allt från konsumtionsvaror och företag till politiska partier skall paketeras och saluföras, är det just bristen på en större kollektiv berättelse som tycks saknas när våra stora ödesfrågor debatteras: det skenande klimathotet, tillväxtsamhällets kris, slitningar mellan stad och landsbygd.

Är det något Solnit trots allt lyckas väldigt fint med att gestalta så är det just hur våra liv är sammanvävda i ett fint nät av förbindelser framåt och bakåt i tiden, hur vi bebor en värld där allting är konstruerat av människor före oss. Som hon skriver från sitt arbetsrum:

Någon tänkte igenom byggplatsen och ritade den här byggnaden specifikt för den här tomten, någon högg timret i en skog en bit uppåt eller neråt kusten,

någon konstruerade stommen, putsade väggarna, lade in ekgolvet, rören och ledningarna, någon formgav och andra byggde stolen jag sitter på, alltihop långt innan jag föddes. Långt innan dess hade människor skapat idéer om hur hus och stolar borde vara beskaffade. Jag är just nu gäst hos anonyma hantverkare som är döda sedan länge, eller snarare hos deras idéer och arbeten, jag är omgiven av fler vålnader i böckerna i rummet och andra rester av träd, språket jag talar, kroppen jag lever i med de anpassningar och begränsningar som oräkneliga förfäder har lämnat efter sig, staden omkring mig, de oataliga gester, handlingar och böner som ständigt formar världen.

SOLNIT BETONAR ALLTSÅ både de materiella ting och miljöer som någon före oss tänkt ut och skapat, som både möjliggör och sätter begränsningar för vår tillvaro, och de böcker och berättelser, inte sällan av sedan länge okänt ursprung, vi läser, tillägnar oss, omformar och bearbetar i nya former. Men hon lyfter också fram de historier vi själva berättar och kanske skriver ner, utan att veta hur de skall komma att mottas, vem deras framtida mottagare är, som när de väl satts i rörelse börja leva sina egna liv. I ett av många fina avsnitt

som jag stryker under i boken poängterar Solnit att de vindlingar som vi alla har inne i våra öron, dessa gångar som är centrala både för vår hörsel och för vår balans, inom anatomin kallas för labyrinten. Att någon hör dig betyder helt enkelt att luftens vibrationer letat sig genom denna labyrint till den andres medvetande. Men för att det ska tas emot måste det också hända något där på andra sidan. Ljudet vandrar hela vägen genom labyrinten, men att verkligen lyssna blir att gå ljudet till mötes: "att känna empati är att sträcka sig ut och ta emot den information som kommer genom sinness labyrint, att omfamna och inlemma den."

Som Solnit mycket riktigt påpekar finns det en stor risk med en värld där många frestas att bara lyssna på det som bekräftar den egna världsbilden, det som inte utmanar utan redan är välbekant. Det blir helt enkelt många understrykningar och utropstecken i denna bok, där Solnit med en frapperande lätthet i stilen rör sig mellan tankegångar, teman och berättelser. Jag kan bara hoppas att fler böcker av Solnit föräras svensk översättning.

► Erik Persson är doktorand i filmvetenskap vid Göteborgs universitet.

► När någon talar till oss måste ljudet ta sig genom örats labyrint.

Kort.

BLANDADE KORTRECENSIONER

POLITIK & SAMHÄLLE

David Karlsson och Mikael Gilljam (red.)

Svenska politiker

*Om de folkvalda i riksdag, landsting
och kommun*

SANTÉRUS | 318 S. | ISBN 9789173590808

Politikerförakt närs av fördomar

Ett politiskt parti får sin idémässiga profil genom sin värdegrund, sina politiska ställningstaganden och sitt valbudskap. Sverigedemokraternas värdegrund är kulturkonserveratism. Sverigedemokraternas profilfråga är

motståndet mot Sveriges invandringspolitik. Sverigedemokraternas valbudskap 2014 hade visserligen inslag av kulturkonserveratism och invandringssmotstånd men huvudtemat var misstron mot politiker.

Sverigedemokraternas skickligt utformade valfilm "En längre film om oss" slog an tonen. Svenskarna har blivit bekväma och slagit sig till ro. "Vi har tagit hela vårt Sverige för givet." Det är politikerna "och den självutnämnda samhällseliten" som bär skulden för dagens problemfyllda samhälle. Men de är inte ens medvetna om problemen. Politikerna "är mest upptagna av att tillsammans med sina PR-byråer och köpta experter pussla ihop rapporter och reklamkampanjer för att sopa igen de förödande resultaten av sin egen politik".

Därmed faller Sverigedemokraterna in i populistpartiers klassiska argumentationsmönster. Folket har bedragits av eliten. Det politiska etablissemangen håller ihop och är i stort sett överens om vilken politik som ska föras. Politikerna lovar runt men håller tunt. Den politiska klassen är mer eller mindre korrupt och drivs främst av att gynna sig själv.

Som Herbert Tingsten påpekat är det verklighetsomdömen snarare än värderingar som ger en politisk ideologi dess särprägel. Det gäller också populismen. Påståendena om hur politiker är, tänker och agerar kan därmed prövas mot verkligheten.

LÄGLIGT NOG HAR det just utkommit en

stor undersökning av svenska politiker. Statsvetare vid Göteborgs universitet har under åren samlat ihop en internationellt sett unik databas över riksdagsledamöter och fullmäktigeledamöter i landsting och kommuner. Huvudkällan är politikernas egna svar på intervjuer och enkäter. Riksdagsledamöterna har intervjuats efter i stort sett varje val sedan 1969. Samtliga folkvalda i kommuner och landsting tillfrågades 2008 och 2012. Svaren ger en sattetitbild av de cirka 15 000 svenskar som är folkets representanter i stat, landsting och kommun.

VILKEN ROLL SPELAR de folkvalda politikerna i vårt politiska system? Det är den fråga som bokens redaktörer David Karlsson och Mikael Gilljam låtit vägleda de medverkande i forskningsprojektet. Analysmetoden är genomgående statistisk, med dess fördelar av överblick och systematik och nackdelar i form av schematisering och nyansfattigdom. Det är många aspekter av det politiska ledarskapet som inte låter sig fångas i siffror och tabeller, men intervjumaterialet är ändå tillräckligt rikt för att man ska kunna teckna ett detaljerat porträtt av den svenska politikerkåren.

Trots alla metodreservationer, indexkonstruktioner, korrelationsberäkningar och signifikansprövningar är bokens huvudresultat enkelt och kristallklart. Sverigedemokraterna har fel. Populismens ringaktande påståenden om politikerna håller inte för närmare granskning. Politikerföraktet närs av fördomar.

David Karlsson och Mikael Gilljam vänder sig mot bilden av svensk politik, särskilt kommunalpolitik, som alltmer ideologilös och mittenorienterad, som samförståndsorienterad snarare än konfliktbetonad och som alltmer generalistisk snarare än intressegruppsbaserad. Tvärtom finns det betydande åsiktsskillnader mellan partierna i riksdag, landsting och kommuner i centrala ideologiska frågor.

Partierna är polariserade i många centrala frågor, de politiska konfliktlinjerna är skarpa och blockpolitiken har skärpts under senare år. Det stämmer inte att partierna blir mer och mer utsuddade genom att vädja till breda och diffusa väljargrupper. Partierna representerar aktivt olika sociala grupper. Partiloyaliteten är stark bland politiker på samtliga nivåer.

DET VISAR SIG också att valen faktiskt fungerar så att partierna för fram olika politiska alternativ. Vem som vinner eller förlorar ett val blir också avgörande för vilken politik som sedan förs. Bilden av att politiska konflikter inte existerar i den pragmatiska lokala demokratin stämmer

inte. Konflikter är i högsta grad närvarande också i kommunpolitiken.

Många väljare lever i föreställningen att politikerna sviker genom att bryta sina vallöften. Elin Naurin kan emellertid visa att politikerna i hög grad anstränger sig för att hålla vad de har lovat. Därmed uppfylls en viktig förutsättning för att den representativa demokratin ska fungera som det är tänkt.

Också bilden av att korruptionen breder ut sig måste modifieras. Det finns förvisso en svårundersökt gråzon där olika former av partiskhet kan förekomma. De allvarliga fallen av politisk korruption i Sverige utgör dock sällsynta undantag. Svenska politiker är som regel hyggliga och hederliga människor som gör så gott de kan.

Den granskningskommission som tillsattes efter korruptionsmisstankarna i Göteborg påstod att det var "Göteborgsandan" och dess samförståndskultur som låg bakom missförhållandena. Men med sin tillgång till systematiska data kan forskarna Carl Dahlström och Anders Sundell tillbakavisa denna gissning. Analysen visar tvärtom att det inte finns något samband mellan å ena sidan politisk samförståndskultur och å andra sidan tendenser till korruption och partiskhet i en kommun.

”Trots alla metodreservationer, indexkonstruktioner, korrelationsberäkningar och signifikansprövningar är bokens huvudresultat enkelt och kristallklart. Sverigedemokraterna har fel. Populismens ringaktande påståenden om politikerna håller inte för närmare granskning.**”**

BOKENS FÖRFATTARE är medvetna om att deras resultat på många punkter strider mot invanda och allmänt vedertagna uppfattningar. De varnar för att vanföreställningarna kan bli självförstärkande och självuppfyllande. Men de skeva bilderna av verkligheten kan korrigeras.

Politikerna själva har ett stort ansvar. David Karlsson och Mikael Gilljam påpekar att de kan bygga politiska institutioner

och arbetssätt som tydliggör partiernas ideologiska bredd och inte fördunklar genom att skapa oklara ansvarsförhållanden.

Ansvar ligger också på dem som har till uppgift att granska politiken och politikerna. Massmedier och offentliga institutioner kan genom saklig granskning sticka hål på myter och fördomar och därigenom se till att medborgarna får en mer rättvisande bild av hur politiken faktiskt fungerar.

Boken avslutas med en självkritisk reflektion. Det ligger ett stort ansvar på samhällsforskningen. Forskarna måste fortsätta att följa de svenska politikerna och hur de reagerar på de stora förändringar som nu äger rum i politikens omvärld.

► Olof Petersson är statsvetare.

KONSTARTERNA & MEDIER

Astrid Hasselrot

Margaretha Krook

Drottningen av skrattet och gråten

ATLANTIS | 262 S. | ISBN 9789173537032

Storartad och hemlighetsfull aktris

Utanför Dramaten står Marie-Louise Ekmans kroppsvärma staty av Margaretha Krook, ett bestående minne av nationalscenens folk-kära skådespelerska. Nu porträtteras hon i en ny bok, *Margaretha*

Krook - Drottningen av skrattet och gråten av Astrid Hasselrot. Det är en bok som skrapar mer på ytan än fördjupar bilden av denna mångfacetterade aktris. Boken kan beskrivas som ett välskrivet, rikligt bildsatt och ovanligt långt reportage om en storartad, men privat hemlighetsfull skådespelerska.

I elva kapitel beskrivs milstolpar i Margaretha Krooks liv och karriär. Hon växte upp i Norrtälje. Redan som flicka drömde hon om teatern. Familjen var välbeställd, men fadern förlorade sin förmögenhet och de flyttade till Stockholm. Efter studentexamen 1945 gick hon en period på Beckmans och lärde sig teckna. I boken finns ett fantastiskt självporträtt som den inte särskilt fagra Magdelone i Holbergs *Den jäktade*. Några år arbetade hon som flygvårdinna, men hon hade hela tiden sikten inställt på scenen och 1948 kom hon in på Dramatens elevskola. Elevkamraterna Yvonne Lombard och Jan-Olof Strandberg berättar anekdoter från skoltiden och ger vissa ledtrådar om Krooks konstnärskap. Strandberg menar att hon hade en för-

måga att utan omvägar gå direkt på rollkaraktären, Lombard säger att Krook var outstanding redan från början.

MARGARETHA KROOK HADE svårt att få bra roller i början av sin karriär. Hon hade det skarpskurna utseendet emot sig, var inte traditionellt söt eller vacker och fick sällan spela unga flickor. I stället hamnade hon tidigt i rollfacket mödrar, mostrar, tanter och gummor. När Dramaten spelade Hjalmar Bergmans *Swedenhielms* (1961) fick hon som 36-åring spela den gamla trotjänarinnan Boman, medan 39-åriga Gunnell Broström gjorde den unga flickan Julia. Titelrollen i tv-teaterns uppsättning av Euripides *Medea* 1962 blev ett genombrott, en annan stor framgång i tv blev den magnifika Majorskan i *Gösta Berlings saga* (1986).

Hon gjorde sitt första riktigt stora, komplexa rollporträtt på scenen med titelrollen i Alf Sjöbergs uppsättning av Bertolt Brechts *Mutter Courage* (1965). 20 år senare gjorde hon med stor framgång den legendariska och excentriska konstnären Gertrude Stein och 1991 signerade hon ett oförglömligt skarpt rollporträtt av dramatikern Eugene O'Neills hustru Carlotta i Björn Melanders iscensättning av Lars Noréns *Och ge oss skuggorna*. På filmduken mötte hon publiken som den tjujsigt paranta Amelie från Antwerpen i *Bokhandlaren som slutade bada* i Jarl Kullens version av Fritiof Nilsson Piratens berättelse.

Samtidigt uppträdde Margaretha Krook i helt andra sammanhang: populära tv-sketcher i nöjesprogrammet *Estrad*, en på kornet-imitation av Lill Lindfors i *Televisioner*, omstridd reklam för bordsmargarin med kollegan Ernst-Hugo Järegård och som skicklig improvisatör i radioprogrammet "På minuten", samt i flera samarbeten med Svenska Ord-gänget: Hasse Alfredson, Tage Danielsson och Gösta Ekman, inte minst i fräcka revynummer på restaurang Tyrol. Oförglömliga är några av hennes ystra filmroller, som Picassos eldiga mor i *Picassos äventyr* eller den specialskrivna rollen som den självömkande modern i Gösta Ekmans *Morrhår och ärtor*. Margaretha Krook kunde konsten att kasta sig mellan djup tragedi och uppsluppen humor.

MARGARETHA KROOK SOM person och arbetskamrat framställs som motsägel-sfull. Hon beskrivs som rakt på sak och gåtfull, ödmjuk och pompös, blyg och modig, perfektionist och spontan, elegant och vardaglig. Det man mest saknar i boken är viljan att gräva mer i Margaretha Krooks rollgestaltningar, arbetsprocesser och yrkesrelationer. Rätt snabbt hastas de stora kvinnoporträtten förbi, det blir mest svepande kommentarer och recensionsklipp. Hasselrot försöker få svar på frågan om vad som var hemligheten med Krooks särskilda magi. Björn Melander menar att hennes ovanliga förmåga till inlevelse handlar om att hon härbärgerat – och haft tillgång till – alla sina erfarenheter, också det som gör ont samt att hon förkroppsligade kombinationen av intuition och instrumentell kunskap. Gösta Ekman talar om hennes absoluta närvaro i ögonblicket, även om han tycker det är omöjligt att förklara: "det är trolleri". Skådespelerskan Lil Terselius beskriver Krooks intuition och känsliga gehör. Men riktigt nära ett svar kommer man aldrig. Astrid Hasselrots text är läsvänlig och flyhänt skriven, men boken som verkligen ger rättvisa åt Margaretha Krooks konstnärskap väntar fortfarande på att bli skriven.

► Karin Helander är professor i teater- vetenskap vid Stockholms universitet.

HISTORIA

Torgny Nevéus

Claes Annerstedt

Historia om en glömd historiker

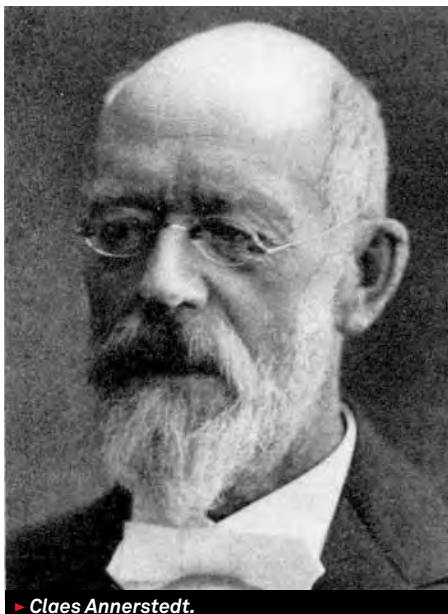
CARLSSONS | 203 S. | ISBN 9789173316651

Historiker representativ för sin tid

Är Claes Annerstedt en glömd historiker? Knappast i Uppsala eller i den "lärd värld". Hans stora arbete om Uppsala universitets historia har skrivit in hans namn i den svenska idé- och

lärdomshistorien. Annerstedt (1839–1927) var bibliotekarie och chef för Uppsala universitetsbibliotek 1883–1904. Vid sidan av denna syssla utvecklade han en omfattande samhälllig verksamhet i landsting, kommunalfullmäktige och andra institutioner. Dessutom var han en framgångsrik ekonomisk entreprenör. Men i första hand var han givetvis en värdare av det svenska kulturarvet. Sedan 1902 satt han i Svenska Akademien, där han efterträdde Gunnar Wennerberg. Han höll talet till Selma La-

► Claes Annerstedt.

gerlöf, när hon fick Nobelpriset 1909. Han var en oerhört arbetsam och noggrann person, i allt en stöttepelare i det oscarian-ska samhället. Han efterlämnade en stor – för en bibliotekarie – enorm förmögenhet, som i huvudsak tillföll Uppsala universitet (Han var gift, men hade inga barn). Författaren kunde mer ingående belysa hur detta kapitalsamlade gick till. Det rörde sig inte om ärvda pengar. Av vad man kan förstå var en viktig faktor att tryckeriet och förlaget Almqvist & Wicksell – där Annerstedt var delägare – efter en hård strid med Norstedts förlag 1905 fick överta monopolet att trycka almanackor av Kungliga Vetenskapsakademien (där Annerstedt var medlem). Denna verksamhet var uppenbarligen lukrativ, eftersom almanackan jämte Bibeln torde varit den vanligaste ”boken” i svenska hem.

NEVÉUS FRAMSTÄLLNING ÄR mera systematisk än djupborrande. Man får omsorgsfulla beskrivningar av Annerstedts aktiviteter på olika områden. Nevéus framhåller särskilt Annerstedts stora insats i organiserandet av bibliotekets manuskript- och boksamlingar och skapandet av ett forskar- och studentvänligt universitetsbibliotek.

Annerstedts universitetshistorik 1477–1792 (fem band utgivna 1877–1914 plus fem supplementband) är ett jättelikt pionjärarbete. Hans noggranna genomgångar av de akademiska striderna har bidragit till talet om Uppsala som ”de lärda fejder-nas stad på jorden”. ”Gud vad de gråla”, skriver han. Tyngdpunkten i arbetet ligger på 1600- och 1700-talet. Det är först under 1600-talet som universitetet inte bara blir en rent andlig angelägenhet utan även en vetenskaplig. En ambition hos Annerstedt var att uppmärksamma de situationer när

universitetet ingripit i ”fosterlandets allmänna bildningsprocess”. Nevéus berömmar Annerstedt för en lättflytande stil och menar att arbetet inte är rent antikvariskt utan tillgängligt även för moderna läsare. Annerstedts förebild som historiker var Carl Gustaf Malmströms stora historik över frihetstiden. Något intresse för filosofiska frågor hade Annerstedt inte. Han var framför allt empiriker. Annerstedt stod kritisk till Anders Fryxells framhållande av adelns progressiva roll i den svenska politiska utvecklingen. Han ansåg adeln på 1600-talet hade berikat sig på ett sätt som blivit en fara för riket.

SJÄLVKLART VAR ANNERSTEDT konservativ. Han var en stor fosterlands- och försvarsvän, i allt representativ för det samhälle i vilket han verkade. När det gäller Annerstedt som person framhåller Nevéus hans civillikhet och försonlighet. Han var ”ingalunda [...] en renodlad reaktionär” säger han. Annerstedt var exempelvis en varm anhängare av Henrik Schücks inval i Svenska akademien trots att C.D. af Wir-sén och Oscar II var emot.

På något sätt verkar det som om Nevéus ser Annerstedts nationella konservatism som något kontroversiellt. Annerstedts tal till Selma Lagerlöf 1909 där han lyfte fram fosterlandskärleken och känslan för den svenska jorden hos henne betecknar Nevéus som ”en för vår tid främmande och kanske fränstötande bonderomantik”. Detta plötsliga utbrott av presentistiska värderingar stör i en i övrigt historiskt anlagd framställning.

► Alf W. Johansson är professor emeritus vid Södertörns högskola och senior editor på Respons.

KONSTARTERNA & MEDIER

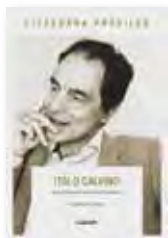
Torbjörn Elensky

Italo Calvino

Skönlitteraturen som livsform

H:STRÖM | 148 S. | ISBN 9789173272018

Calvino ville nå en bredare publik

Den italienska fascismens sammanbrott vid andra världskrigets slut innebar inte bara en politisk omstart utan även en kulturell pånyttfödelse. Inom litteratur och film restes krav på en ny realism. Den tidigare regimens legitimitet hade närts av ett kulturliv baserat på lögn och mytiska berättelser om nationen. Det kan tyckas

paradoxalt att Italo Calvino (1923–1985), i Sverige mest känd som lekfull sagoberättare och den litterära postmodernismens banérförare, var en av de tongivande i strävandet efter sanning och äkthet som kännetecknar den italienska neorealismen. Calvinos författarskap har dock präglats av såväl realistiska anspråk på att skildra det moderna Italien som av sagans äldre litterära traditioner.

Denna estetiska och även moraliska balansgång från den tidiga efterkrigstiden till 1980-talet skildras i Torbjörn Elensky's biografi, *Italo Calvino – Skönlitteraturen som livsform*. Men det är inte från ett bredare kulturellt och historiskt perspektiv som Elensky närmar sig italienarens säregna författarskap, utan i stället utifrån sin egen närläsning av den litterära produktionen, samt från publicerade essäer, artiklar och brev av författaren. Detta är på samma gång bokens svaghet och styrka.

Svaghet på grund av att den italienska kulturen har en allt mindre framskjutna position i Sverige. Den bristfälliga bevakningen av kulturlivet på den italienska halvön har gjort att landet i dag framför allt förknippas med fotboll, maffia och en ytlig konsumtionskultur. Dessvärre bidrar Elensky's nätta biografi inte till någon djupare belysning av det rika kulturella och historiska sammanhang som Calvinos författarskap skapats i. Den ovannämnda neorealistiska kulturströmningen berörs ytterst sparsamt. Detsamma gäller förnyelsen från 1950-talet när litteraturen väx-lade in på nya spår i takt med att minnet av fascismen bleknade och det italienska kulturlivet blev mottagligare för internationella influenser.

CALVINOS ALLTMER ANSTRÄNGDA förhållande till kommunistpartiet, särskilt efter Ungernrevolten 1956, skildras däremot mer utförligt. Följande år lämnar han partiet och en hel sfär av tidskrifter, tidningar och utskott som format honom sedan ungdomen. Framför allt har Calvino svårt att acceptera att partiets litteratursyn underordnas politiska intressen. Samma år publicerar han också den historiska romanen *Klätterbaronen* som i likhet med *Den tudelade visconten* och *Den obefintliga riddaren* tydligt återknyter till myternas och sagornas värld. Dessa kortromaner gav Calvino ett internationellt genombrott som författare.

En annan central erfarenhet i författarskapet, som enligt min mening berörs alltför sparsamt i Elensky's biografi är Calvinos 13-åriga exil i Paris från det sena 60-talet. Här blev han medlem i den så kallade Oulipo-gruppen. Detta var en samling författare, matematiker och andra akademiker som sökte ett mer hantverksmässigt förhållningssätt till skrivandet genom

modeller och mer eller mindre godtyckliga regler. Calvino påverkades här starkt av bland annat författaren Raymond Queneau som för övrigt är en viktig förebild också för Nobelpristagaren Patrick Modiano. Det är under exilen i Paris som *Om en vinternatt en resande* och *De osynliga städerna* kom ut. Dessa bär avtryck av författarens nya franska bekantskaper och Calvino framstår därefter alltmer som en postmodernistisk litterär ikon.

Men Elensky har i stort sett valt bort all befintlig sekundärlitteratur kring Calvino. Det kan tyckas anmärkningsvärt för en introducerande skrift, särskilt med tanke på att detta författarskap tycks så nedsänkt i rådande kulturella och politiska spänningar (trots att Calvino själv helst ägnade sig åt ostörd läsning efter att han dragit sig undan politiken). Valet faller sig emellertid naturligt inom ramarna för skriftserien "Litterära profiler" i vilken biografien ingår. I skriftserien silas författarskap genom personer som också ska ha en "lidelse" för den som porträtteras. Denna relation innebär dock inte i detta fall att skildringen glider över i ett hyllningsporträtt eller att Elensky speglar sig själv i italienarens glans.

DÄRFÖR ÄR BIOGRAFINS svaghet också dess styrka. Elensky erbjuder en kortfattad handfast läsning, utan onödigt teoretiserande, av komplexa verk. När den litterära produktionen presenteras kronologiskt i koncentrerad form kan man överskådligt se hur de realistiska strömningarna i Calvinos författarskap och fantastiska sagoberättande förenas i det sena författarskapet. Generöst tilltagna referat av böckerna blandas med korta inlägg om författarens liv, samt Elenskys prövande reflektioner kring verken.

Elensky jämför till exempel Calvino med kompositören Béla Bartók som ett halvt sekel tidigare i dåvarande Österrike-Ungern också gjort samtida konst av folkliga traditioner. Båda hade en djup förankring i tradition och lät inte sökandet efter nya uttrycksformer och blandandet av genrer bli till en abstrakt lek för sin egen saks skull. Det som driver och håller samman Calvinos författarskap är i stället enligt Elensky ett slags förundran inför världens konstighet som litteraturen söker begripliggöra. Trots att de estetiska kraven för skapandet är högt ställda och att lata läsare därmed ratas, var han ändå mån om att nå en bredare publik.

Detta är en viktig poäng. När jag var student i litteraturvetenskap i Lund i början på 2000-talet var argentinarerna Jorge Luis Borges och Calvino två litterära parhästar som omgavs av en särskild aura – berättelserna tycktes skrivna för seminarieövning-

► **Italo Calvino.**

ar och referenser till dessa ingav auktoritet i klassrummet. Elenskys biografi nyanse-rar denna stereotypa bild av Calvino. Här presenteras ett mer mångfacetterat författarskap som ytterst grundar sig i berättarglädje och stilistisk klarhet snarare än i exklusiva formexperiment. Böckerna är aldrig obegripliga men kräver närvaro. Vilket också författaren själv påpekar i inledningen av en av sina klassiker: "Du skall just börja läsa Italo Calvinos nya roman *Om en vinternatt en resande*. Slappna av. Koncentrera dig."

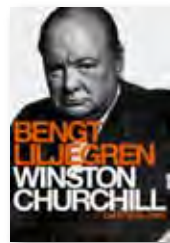
► Johannes Heuman är fil. dr i historia vid Stockholms universitet.

HISTORIA

Bengt Liljegren
Winston Churchill
Del 2 1939-1965

HISTORISKA MEDIA
335 S. | ISBN 9789175450278

Lättläst introduktion till Churchill

För halvtannat år sedan utkom, kanske av en slump, tre böcker på svenska om Winston Churchill (recenserade i *Respons* 6/2013). Medan Svante Nordins *Winston* och Peter Adlers *Churchill i talarstolen* behandlade hela Churchills liv, gick den tredje av böckerna, Bengt Liljegrens *Winston Churchill* fram till dennes återinträde i maktens centrum, efter ett decenniums politisk ökenvandring. Nu föreligger Liljegrens del 2 om åren 1939-1965.

Bengt Liljegren är en flitig historisk författare som på sin meritlista har biografier om Alexander den Store, Karl XII, Hitler och, mera förvånande, Pink Floyd. Han har uppenbarligen förmågan att läsa in sig på

stora ämnen. Litteraturlistan i den föreliggande volymen är lång. Liljegrens ambition, som han redovisade i förordet till del 1, har varit att ge en mera komplex bild av Churchill än den retuscherade som ofta visas upp. "En av mina huvudteser som historiker är att människor inte är svartvita. Alla bär vi på frön till både gott och ont."

Har han lyckats i sitt uppsåt? Ja, men har han kommit med något nytt? Nej, knappast. Bilden av Churchill är balanserad. Liljegren driver egentligen inga egna tolkningar. Hans ambition har rimligen helt enkelt varit, fast det säger han inte uttryckligen, att skriva en lättillgänglig bok för svensk publik om Churchill. Som sådan är den ganska invändningsfri, men inte heller särskilt intressant, skriven på en lättläst prosa utan toppar eller dalar. Inte illa så.

”Har han lyckats i sitt uppsåt? Ja, men har han kommit med något nytt? Nej, knappast. Bilden av Churchill är balanserad. Liljegren driver egentligen inga egna tolkningar.”

DE BÅDA VOLYMERNA innehåller, såvitt man kan se, få faktafel, som kanske dessutom i en del fall snarare är skriv- än faktafel – utom på en punkt som är aningen märklig, men mest irriterande. Liljegren har i en hel del fall haft svårt att förstå innebörden av olika yrkestitlar. Några exempel: Hitlers favoritgeneral, Walter Model, utnämns plötsligt hösten 1944 till överbefälhavare. För vad sägs inte. Den fäkunnige kan då tro att han var tysk ÖB. Men det var ju Hitler som dessutom var arméchef. Model var vid den aktuella tidpunkten förvisso befälhavare, men "bara" i väst. Vidare sägs Churchill efter avgången sakna umgänget med sina unga "statssekreterare". Men det Liljegren syftar på är Churchills "private secretaries", det vill säga de som ledde hans eget kabinett. De var inga statssekreterare utan unga män i början av karriären; den mest kände var John Colville, som sedermera gav ut sina läsvärda dagböcker, *The Fringes of Power*. Det finns flera exempel av liknande slag både i denna och den förra volymen.

Prytzaffären tillhör de få i andra världskrigets historia där vårt land spelar en roll.

